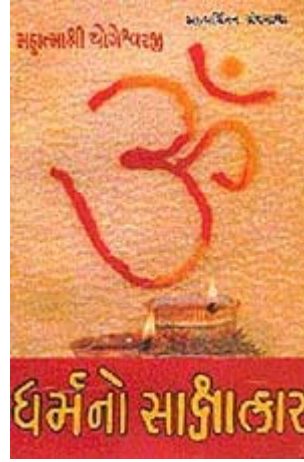

धर्मनो साक्षात्कार

(आध्यात्मिक प्रश्नोत्तरी)

- योगेश्वर

NOTICE**સર્વ હક્ક લેખકને સ્વાધીન**
All rights reserved by Author

The content of this e-book may be used as an information resource. Downloading or otherwise transmitting electronic copies of this book or portions thereof, and/or printing or duplicating hard copies of it or portions thereof is authorized for **individual non-profit use ONLY**. Any other use including the reproduction, modification, distribution, transmission, republication, display or performance of the content of this book for commercial purposes is strictly prohibited.

Failure to include this notice on any digital or printed copy of this book or portion thereof; unauthorized registration of a claim of copyright on this book; adding or omitting from the content of it without clearly indicating that such has been done; or profiting from transmission or duplication of it, is a clear violation of the permission given in this notice and is strictly prohibited. Violators will be prosecuted.

Permission for use beyond that specifically allowed by this notice may be requested in writing from Swargarohan, Danta Road, Ambaji (North Gujarat) INDIA.

*

E-book

Title : Dharma no sakshatkar
Language : Gujarati
Version : 1.1
Pages : 101
Created : April 12th 2008.

*

NOTE

This e-book is a manifestation of our humble effort to present Shri Yogeshwarji's literary work in digital format. Due care has been taken in preparing the material of this e-book from its original print version. However, if you find any error or omissions, please let us know. Your comments are welcome.

પુસ્તાવના

આ પુસ્તકમાં સમાવેશ પ્રશ્નોત્તરો રાજકોટથી પ્રસિદ્ધ થતા દૈનિક 'ફૂલછાબ'માં અને 'જન્મભૂમિ પ્રવાસી'માં પ્રસિદ્ધ થયેલા ત્યારે જ ખૂબ ખૂબ આદર પામી ચુકેલા. વાચકો તરફથી તેમને ગ્રંથાકારે પ્રકાશિત કરવાની માંગણી થયા કરતી હતી તે આ પુસ્તકના પ્રકાશન સાથે આજે સાકાર બને છે. એથી અનેકને લાભ થશે એવી આશા છે.

પ્રશ્નો વિવિધ હોવા છતાં વ્યાવહારિક છે ને જીવનના સાધકોને કામના છે. સાધકોને તે પ્રેરણા પાશે. પ્રશ્નોત્તરીમાં સાધકોને સ્વાભાવિક રીતે જ રસ પડતો હોય છે. એ રસ અહીં પ્રકટ થાય છે ને જોવા મળે છે. સાત્વિકો આ પુસ્તકનો લાભ લેશે તો તે નિરર્થક નહિ જ જાય.

- યોગેશ્વર

શ્રવણ એક ક્ષુભ.
એને સૌમ્યવંતુ ક્ષુભે. ખાખને સૌમ્ય ક્ષુભે.
શ્રવણ એક સારિત.
એને સૌમ્યવંતુ ક્ષુભે ખાખને સારિત કરાએ.
શ્રવણ એક શ્રેયોતિ.
એને શ્રેયોતિ ક્ષુભે ખાખને શ્રેયોતિ કરાએ.
શ્રવણ એક આત્મ વિગ્રહ આત્મ
એને આત્મ ખાખને આત્મ ક્ષુભે

યોગેશ્વરનમ આશિષિ

અનુક્રમવિકા

૧. ભક્તિ-મહિમા	૩૧. હિમાલયના મહાત્માઓ
૨. ધ્યાન વિશે	૩૨. શ્રાદ્ધ વિશે
૩. સાક્ષાત્કાર વિશે	૩૩. 'મિથ્યા'નો અર્થ
૪. જપ વિશે	૩૪. ઈશ્વરદર્શન પછીનો વિકાસ
૫. સગુણ સાક્ષાત્કાર	૩૫. જીવનમુક્તિની સમજ
૬. દર્શનના પ્રકાર વિશે	૩૬. અષ્ટાંગ યોગ
૭. અષ્ટગ્રહ યુતિ	૩૭. સમાધિસ્થ સાધકની મનોદશા કેવી હોય?
૮. અષ્ટગ્રહ વિશે	૩૮. જપના લાભ - ૧
૯. જપ વિશે	૩૯. જપના લાભ - ૨
૧૦. જપમાં વિકાસ	૪૦. વ્યવહાર અને આત્મદર્શન
૧૧. ભક્તિ	૪૧. સાધના વિશે
૧૨. પ્રાર્થના	૪૨. વેદ
૧૩. પ્રાર્થનાનો લાભ	૪૩. મનને મારી નાખવું-આત્મનિવેદન ભક્તિ
૧૪. મનોનાશ	૪૪. કૃષ્ણ વિશે
૧૫. કેટલા જપથી ઈશ્વરદર્શન થાય ?	૪૫. મહાપુરુષના મેળાપ માટે શું કરવું ?
૧૬. મનોલય	૪૬. સાત ભૂમિકાઓ
૧૭. સમાધિ	૪૭. ભૂમિકાઓ વિશે
૧૮. અનુષ્ઠાન	૪૮. કર્મનું રહસ્ય
૧૯. ઓમકારનો અર્થ	૪૯. ગુરુકૃપા
૨૦. ઓમકાર વિશે	૫૦. સાક્ષાત્કાર અને ધરત્યાગ
૨૧. સાંઈબાબા વિશે	૫૧. ગુરુની આવશ્યકતા ખરી કે નહિ ?
૨૨. હિમાલયના સંતો	૫૨. કુંડલિની વિશે
૨૩. સમર્થ પુરુષો અને સેવા	૫૩. શરીરથી ભિન્ન આત્મા
૨૪. કૃષ્ણ ભગવાન વિશે	૫૪. મંત્રદૃષ્ટા એટલે શું ?
૨૫. વ્યવહાર અને સાધના	૫૫. દર્શન ને ચમત્કાર
૨૬. જ્ઞાન ને કર્મ	૫૬. દર્શન ને ત્યાગ
૨૭. એકાગ્રતા માટે	૫૭. ભક્તિના પ્રકાર
૨૮. સુધારવાની ઈચ્છા	૫૮. મર્યાદાપુરુષોત્તમ એટલે શું ?
૨૯. વેદ ઈશ્વરપ્રણીત છે ?	૫૯. જપ કરવા માટેનો મંત્ર
૩૦. ઈશ્વરની શરત	૬૦. ગાયત્રી મંત્રનો જપ

૧. ભક્તિમહિમા

પ્રશ્ન: શાસ્ત્રોમાં વાંચવામાં આવે છે કે કેટલાક સંતો કે ભક્તોને પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર થયો હતો. તેવી રીતે આજે પણ પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર થઈ શકે ખરો ?

ઉત્તર: જરૂર થઈ શકે. તે સંતો ને ભક્તોની જેમ આજે પણ કોઈ સાચા દિલથી યોગ્ય પુરુષાર્થ કરે, તો પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર કરી શકે છે. એ સંબંધી શંકા રાખવાનું કોઈ કારણ નથી.

પ્રશ્ન: પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર કેવી રીતે થાય છે ? સાકાર કે નિરાકાર રૂપે ?

ઉત્તર: બન્ને રૂપે થઈ શકે છે. સાધક કે ભક્ત પરમાત્માને જે રૂપે જોવા માગે છે તે રૂપે જોઈ શકે છે. પરમાત્માને કેવા રૂપે જોવા અથવા અનુભવવા એ સાધકની રુચિનો સવાલ છે.

પ્રશ્ન: એને માટે મુખ્યત્વે કયા સાધનોનો આધાર લેવો જોઈએ ?

ઉત્તર: પરમાત્માને સાકારરૂપે જોવા માગનારે મુખ્યત્વે પ્રાર્થના ને ભક્તિનો આધાર લેવો જોઈએ. એમની મદદથી છેવટે ઉત્કટ પ્રેમ જાગી ઊઠે છે ત્યારે દર્શનનો લાભ મળી શકે છે. એવો પ્રેમ વરસોની એકધારી સાધનાથી પ્રકટ થાય છે. જે પરમાત્માને નિરાકારરૂપે અનુભવવા માગતા હોય, તેમણે ધ્યાનની સાધના કરવી જોઈએ. બંને જાતના સાધકોએ હૃદયશુદ્ધિ તો સાધવી જોઈએ. હૃદયશુદ્ધિ સાધનામાં એક અત્યંત અગત્યની આવશ્યકતા છે. એ વિના ઈશ્વરનું દર્શન કે પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર ના થઈ શકે.

૨. ધ્યાન વિશે

પ્રશ્ન: ધ્યાન કેવી રીતે કરવું ?

ઉત્તર: પદ્માસનમાં બેસીને કે પલાંઠી વાળીને, આંખ મીંચીને, જપ કરતાં કરતાં કે જપ કર્યા વિના, શાંતિપૂર્વક બેસીને ધ્યાન કરી શકાય છે.

પ્રશ્ન: ધ્યાન કરતી વખતે કોઈ મૂર્તિને યાદ કરી શકાય ખરી ?

ઉત્તર: જરૂર યાદ કરી શકાય. એ ધ્યાન કરનારની રુચિ પર આધાર રાખે છે.

પ્રશ્ન : ધ્યાન કરતી વખતે મન દોડાદોડ કરે છે તેનું કારણ શું ?

ઉત્તર: હૃદયની શુદ્ધિનો અભાવ, અભ્યાસની ખામી, અને સાંસારિક વસ્તુઓ માટેની લાલસા, આસક્તિ કે રાગવૃત્તિ. એ ઓછી થતી જાય, અને પરમાત્મા પ્રત્યેનો પ્રેમ વધતો જાય, તેમ મન શાંત થતું જાય છે, સ્થિર થાય છે, ને છેવટે વશ થાય છે.

પ્રશ્ન: એ માટે કોઈ બીજો ઉપાય પણ છે ?

ઉત્તર: બીજો ઉપાય નિરંતર ને દિલના ઊંડાણમાંથી કરાતી પ્રાર્થનાનો છે. એથી પણ મનની એકાગ્રતામાં મદદ મળે છે. તે ઉપરાંત સત્સંગ પણ મનને નિર્મળ ને પછી સ્થિર કરવામાં ખૂબ મહત્વનો ભાગ ભજવે છે.

પ્રશ્ન: ધ્યાનનું ફળ શું ?

ઉત્તર: સમાધિ. ધ્યાન કરતાં કરતાં મન જ્યારે છેક શાંત થઈ જાય છે, ત્યારે શરીરનું ભાન ભૂલી જવાય છે, જ્યાં બેઠા હોઈએ તે વાતાવરણ ને સ્થાનનું ભાન પણ ભૂલી જવાય છે. કાળ કે કેટલા વખત લગી બેઠા તે સમયનું ભાન પણ નથી રહેતું. શરીર જડ જેવું બની જાય છે, અને ઈન્દ્રિયોનાં બધા કામ અટકી પડે છે. એ સમાધિ કહેવાય છે. શરીર ત્યારે નીચે પડી જતું નથી, પણ એવું જ સ્થિર રહે છે. એવી સમાધિદશા કોઈકને જ મળી શકે છે. કરોડોમાંથી કોઈકને જ.

૩. સાક્ષાત્કાર વિશે

પ્રશ્ન: પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર એટલે શું ?

ઉત્તર: પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર એટલે પરમાત્માનું દર્શન.

પ્રશ્ન: એવું દર્શન સાધકને પોતાની અંદર થાય છે કે પોતાની બહાર ?

ઉત્તર: અંદર પણ થાય ને બહાર પણ થઈ શકે છે. આત્મારૂપે અંદરનું દર્શન સમાધિ દશામાં થતું હોય છે. સમાધિ દશામાં સૂક્ષ્મ મન દ્વારા આનંદસ્વરૂપ, શાંતિસ્વરૂપ, ને ચેતનસ્વરૂપ, આત્મતત્વનો પ્રત્યક્ષ અનુભવ થાય છે અને સમાધિમાંથી જાગ્યા પછી સંસારમાં પણ બધે એ આત્મતત્વની ઝાંખી થાય છે. જ્ઞાની કે યોગીનું દર્શન એવી જાતનું હોય છે.

પ્રશ્ન: મન તો પરમાત્માને પહોંચી શકતું નથી એમ કહેવામાં આવે છે. તો પછી મનથી એમનો અનુભવ કેવી રીતે થઈ શકે છે ?

ઉત્તર: મન પરમાત્માને જાણી, અનુભવી, કે પહોંચી શક્યું નથી, એમ કહેવામાં આવ્યું છે તે બરાબર છે. પરંતુ તે તો રાગ ને દ્વેષથી ભરેલા, મમતા, અહંતા તથા આસક્તિવાળા મનને માટે કહેવામાં આવ્યું છે. મન જ્યારે રાગ ને દ્વેષથી મુક્તિ મેળવે છે, અહંકાર, મમતા અને આસક્તિથી રહિત બને છે, તથા સદ્વિચાર ને સર્વ પ્રકારના સદ્ભાવોથી સંપન્ન થાય છે, ત્યારે તે નિર્મળ અથવા તો સાત્વિક થયું એમ કહેવાય છે. એવા નિર્મળ થયેલા મનથી પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર થઈ શકે છે.

પ્રશ્ન: એ સાક્ષાત્કાર બહાર કેવી રીતે થઈ શકે છે ?

ઉત્તર: બે રીતે. એક તો જે જે પદાર્થ દેખાય છે તે તે પદાર્થ પરમાત્માના સ્વરૂપ જેવો છે, અથવા એની અંદર અને રૂપે પરમાત્મા જ રહેલા છે, એવો અનુભવ સહજ રીતે થયા કરે છે, એવો અનુભવ મન અથવા બુદ્ધિ દ્વારા જ થાય એવું નથી હોતું. શરીરમાં રહેલો આત્મા બીજા પદાર્થોમાં રહેલા આત્માનો અનુભવ કોઈ પણ જાતની સ્મૃતિ વિના આપોઆપ જ કર્યા કરે છે. તે નિર્ગુણ સાક્ષાત્કાર કહેવાય છે. એ ઉપરાંત એક બીજો સગુણ સાક્ષાત્કાર પણ છે. તે બહાર ને અંદર બંને રીતે થતો હોય છે.

૪. જપ વિશે

પ્રશ્ન: જપ સાથે ધ્યાન થાય ખરું ?

ઉત્તર: જરૂર થાય. જપ બે રીતે કરી શકાય છે. એક તો કેવળ મંત્રનું રટણ કરતાં કરતાં ને બીજું મંત્રના રટણ સાથે, આંખ મીંચીને, કોઈ સ્વરૂપનું ધ્યાન કરતાં કરતાં.

પ્રશ્ન: એવી રીતે કરવાથી કોઈ વિશેષ લાભ ખરો ?

ઉત્તર: લાભ કેમ નહીં. એકલા જપ કરવાથી મનને સ્થિર કે શાંત કરવાનું કામ મુશ્કેલ થઈ પડે છે. પરંતુ જપ જો ધ્યાનથી કરવામાં આવે, તો મન જલદી એકાગ્ર કે શાંત થાય છે. કેમ કે મનનો એક ભાગ જપ કરવામાં ને બીજો ભાગ કોઈ સ્વરૂપના ધ્યાનમાં લાગેલો રહે છે. એટલે બહારના વિષયોમાં મનને ભટકવાનો વખત બહુ ઓછો રહે છે. એ પદ્ધતિથી મન વધારે સહેલાઈથી સ્થિર થઈ શકે છે.

પ્રશ્ન: જપ કરતી વખતે કયી વસ્તુનું ધ્યાન કરવું જોઈએ ?

ઉત્તર: એને માટે કોઈ એક નિયમ નથી. દરેકે પોતાની રુચિ કે રસવૃત્તિ પ્રમાણે પસંદગી કરવાનું કોઈ કારણથી શક્ય ના હોય, તો કોઈ અનુભવી પુરુષની સલાહ લેવી જોઈએ. ઈશ્વરના કોઈપણ સ્વરૂપનું ધ્યાન કરી શકાય છે. કોઈ દેવી, દેવતા, કે અવતારી પુરુષ અથવા સંતનું ધ્યાન કરી શકાય છે. જ્યોતિ કે કમળનું ધ્યાન કરી શકાય છે અને એવી કોઈ પણ વસ્તુનું ધ્યાન ના કરવું હોય તો જપ કરતી વખતે મનની વૃત્તિને હૃદય કે બે ભ્રમરની મધ્યમાં જોડી શકાય છે. એ પણ ધ્યાનનો જ એક પ્રકાર છે. પરંતુ જે પણ પદ્ધતિને પસંદ કરવામાં આવે, તેને વજાદાર રહીને છેવટ સુધી વળગી રહેવું જોઈએ. જપ ને ધ્યાનની પદ્ધતિને વારંવાર બદલ્યા કરવાથી, ધારેલો લાભ થવામાં વિલંબ થાય છે.

પ્રશ્ન: જપ અથવા મંત્ર કોઈ ગુરુ પાસેથી જ લેવો જોઈએ, બરાબર છે ?

ઉત્તર: દરેક વખતે બરાબર નથી. જેને કોઈ ગુરુની મદદ મળે છે, તે ગુરુ પાસેથી લઈ શકે છે. પરંતુ જેને ગુરુની પ્રાપ્તિ કોઈ કારણથી નથી થઈ, તેણે શું બગાસા ખાતાં બેસી રહેવું ? ને પોતાના કલ્યાણ માટે કાંઈ જ ના કરવું ? જીવન મહામૂલ્યવાન છે. તેની પળેપળ કીમતી છે. તેને વેડફી દેવી બરાબર નથી એટલે જે ઠીક લાગે તે મંત્રને પસંદ કરીને જપ કરવાનું શરૂ કરવું જોઈએ. જેને કોઈ બહારના ગુરુ નથી મળ્યા, તેના હૃદયમાં પણ પરમાત્મારૂપી ગુરુ તો રહેલો જ છે. તેના પર વિશ્વાસ રાખીને જે આગળ વધશે, તેને તે જરૂરી મદદ જરૂર કરશે, ને પ્રકાશ બતાવશે. માટે ગુરુની રાહ જોઈને બેસી ના રહેવું. આવી રીતે બેસી રહીને વખત બગાડવાનો કોઈ જ અર્થ નથી.

પ્રશ્ન: જે મંત્ર ગુરુની પાસેથી ના લીધો હોય તે ફળે ખરો ?

ઉત્તર: એવી શંકા જ ના કરો. તમારો મંત્ર ગુરુના ગુરુ ઈશ્વર પાસેથી મળેલો છે એમ માનીને વિશ્વાસ તથા પ્રેમપૂર્વક તેનું રટણ ચાલુ રાખો. યાદ રાખો કે પ્રેમ ને વિશ્વાસ ફળે છે, ને તેથી ઈશ્વરની કૃપા સહેજે થઈ રહે છે. માટે મનને ડગાવનારી આશંકાને વિવેકની મદદથી કાયમને માટે હાંકી કાઢો.

પ. સગુણ સાક્ષાત્કાર

પ્રશ્ન: સગુણ સાક્ષાત્કાર એટલે શું ?

ઉત્તર: સગુણ સાક્ષાત્કાર એટલે ઈશ્વરનું સાક્ષાત્ દર્શન, અથવા ઈશ્વરના સાકાર સ્વરૂપનું સાક્ષાત્ દર્શન.

પ્રશ્ન: એવું દર્શન કયી દશામાં થઈ શકે છે ?

ઉત્તર: એક તો અંદર ઊંડા ધ્યાનની દશામાં, ને બીજું જાગૃતિની દશામાં. બંને દશા અથવા અવસ્થામાં એવું દર્શન થઈ શકે છે, ઊંડા ધ્યાનની દશાને સમાધિની દશા પણ કહેવામાં આવે છે. 'ધ્યાનાવસ્થિત તદ્દગતેન મનસા પશ્યંતિ યં યોગિનો' કહીને એ જ દશાનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે, ને કહેવામાં આવ્યું છે કે યોગીઓ ધ્યાનમાં જોડાયેલ મનથી એ પરમાત્માનું દર્શન કરે છે.

પ્રશ્ન: એવું દર્શન શું મનની ભ્રાંતિ નહિ હોય ? જે વસ્તુનું વારંવાર રટણ કરવામાં આવે તે વસ્તુનો આભાસ મનમાં નહિ પડતો હોય ?

ઉત્તર: એવું નથી સમજવાનું. જે વસ્તુનું વારંવાર રટણ કરવામાં આવે છે, તે વસ્તુનું દર્શન પણ ક્યાં થઈ શકે છે ? ને થાય તો પણ તેનું દર્શન કદાચ સ્વપ્નમાં કે ધ્યાનમાં થાય, પણ જાગૃતિમાં તો ના જ થઈ શકે. વળી જે વસ્તુના દર્શનની ઈચ્છા નથી હોતી, ને જેના માટે કોઈ પણ પ્રકારનો પુરુષાર્થ પણ નથી કર્યો હોતો, તે વસ્તુનું દર્શન પણ સાધકને થતું હોય છે. મન કોઈ વસ્તુનું સતત મનન કરે તેથી તે વસ્તુનું દર્શન થાય છે એમ માનવું બરાબર નથી. સાચી વાત તો એ છે કે વસ્તુનું અસ્તિત્વ હોય છે, અને એથી જ એનું ચિંતન કરવાથી કે ના કરવાથી એનો અનુભવ થાય છે. ઈશ્વર છે માટે જ તેનું દર્શન થઈ શકે છે. ઈશ્વરનાં દર્શન માટે મનોબળની જેટલી જરૂર નથી પડતી તેટલી ભક્તિભાવથી ભરેલા હૃદયની પડે છે. એ યાદ રાખવાની જરૂર છે.

પ્રશ્ન: એવું દર્શન કોઈને કરાવી શકાય ખરું ?

ઉત્તર: એ માટે ઘણી લોકોત્તર શક્તિ જોઈએ. ઈશ્વરનું દર્શન કરવું એક વાત છે અને બીજાને કરાવવું એ બીજી જ વાત છે. એવી શક્તિ કોઈકમાં જ હોઈ શકે. એકાદ કૃષ્ણ, રામકૃષ્ણ પરમહંસ કે જનાર્દન સ્વામી જેવા સમર્થ પુરુષમાં. એમણે અર્જુન, વિવેકાનંદ ને એકનાથને દર્શન કરાવ્યું હતું. બાકી તો પોતે જ ના કર્યું હોય તો બીજાને કેવી રીતે કરાવી શકાય ? પહેલાં ઈશ્વરનું દર્શન પોતે જ કરવાની જરૂર છે. એ માટે જરૂરી સાધના કરવી જોઈએ.

૬. દર્શનના પ્રકાર વિશે

પ્રશ્ન: દર્શનના કેટલા પ્રકાર છે ?

ઉત્તર: મુખ્ય પ્રકાર બે છે : સાકાર દર્શન ને નિરાકાર દર્શન. બાકી સાકાર દર્શનના બીજા પાંચ પ્રકાર પાડી શકાય છે.

પ્રશ્ન: પાંચ પ્રકાર ?

ઉત્તર: હા. પાંચ પ્રકાર.

પ્રશ્ન: કયા કયા ?

ઉત્તર: એક પ્રકારનું દર્શન એવું છે જેમાં ભક્તને ભગવાનનું દર્શન થાય છે, પરંતુ વાતચીત નથી થતી. એવું દર્શન પણ કરોડોમાંથી કોઈકને જ થાય છે, અને અત્યંત શાંતિદાયક તથા આનંદકારક થઈ પડે છે. પરંતુ એથી આગળની દશામાં ભક્તને ભગવાનનું દર્શન થાય છે જ, પણ એથી આગળ વધીને ભક્ત ભગવાનની સાથે વાતો પણ કરી શકે છે. એ બીજો પ્રકાર છે. ત્રીજા પ્રકારમાં ભગવાનની સાથે ઈચ્છાનુસાર વાતો થાય છે, ને ભગવાનના સ્પર્શનો લાભ પણ થઈ રહે છે. એ પછીના ચોથા પ્રકારમાં ભગવાન પોતાની કે ભક્તની ઈચ્છાનુસાર ભક્તને વરદાન અથવા આશીર્વાદ આપે છે. એ દશા અત્યંત દુર્લભ છે, ને કોઈક બડભાગીને જ મળી શકે છે. એ દશાની પ્રાપ્તિથી જીવન ધન્ય બની જાય છે, એ પછી છેલ્લી ને પાંચમી દશા આવે છે. જ્યારે ભક્ત પોતાની ઈચ્છાનુસાર ગમે ત્યારે અથવા તો ચોવીસે કલાક ભગવાનનું દર્શન કરી શકે છે. એ દશામાં ભક્ત ભગવાનમય બની જાય છે, અથવા તો કહો કે ભગવાનની સાથે સંપૂર્ણપણે એકત્વ સાધે છે.

પ્રશ્ન: તમે કહેલી આ પાંચ દશાઓ કોઈ પુસ્તકમાં તો નથી વર્ણવી ?

ઉત્તર: દર્શનના આ પ્રકાર કોઈ પુસ્તક પરથી નહિ પરંતુ અનુભવ પરથી નક્કી કરેલા છે. એવી કેટલીય વાતો છે જે પુસ્તકોમાં નથી મળતી, પરંતુ જેમને જાણવાને માટે અનુભવની દુનિયામાં ડૂબકી મારવી પડે છે. સાધનાની કેટલીક ગૂઢ વાતો સાધના કરવાથી જ સમજી શકાય છે. દર્શનને લક્ષ્ય બનાવીને ચાલનારા સાધકો કે ભક્તોની પાસે કેટલું વિશાળ ક્ષેત્ર છે, તેનો ખ્યાલ આટલી વાતચીત પરથી સહેજે આવી શકશે, ને સાચા ભક્તો તથા સાધકો વધારે ને વધારે આગળ વધવાનો પ્રયાસ કરશે. જે માર્ગે આગળ વધવું છે, તેનો સ્પષ્ટ ખ્યાલ હોવો સાધકને માટે ખૂબ જ જરૂરી છે. તો પરિપૂર્ણ વિકાસ કરી શકાય.

૭. અષ્ટગ્રહ યુતિ

પ્રશ્ન: અષ્ટગ્રહ-યુતિ વિશે તમારો અભિપ્રાય આપશો ?

ઉત્તર: હું કોઈ જ્યોતિષી થોડો છું ?

પ્રશ્ન: તો પણ, તે સંબંધી બે શબ્દો કહી શકો તો સારું.

ઉત્તર: પરંતુ હું કોઈ જ્યોતિષી નથી. એટલે મારી વાત જ્યોતિષશાસ્ત્ર સાથે સંબંધ ધરાવતી નહિ હોય.

પ્રશ્ન: છતાં પણ તમારા વિચારો જાણવાની અમારી ઈચ્છા છે. અમારે એ વિશેનું તમારું દૃષ્ટિબિંદુ જાણવું છે.

ઉત્તર: જુઓ ત્યારે, એ દૃષ્ટિબિંદુ જરા નવું લાગે તો નવાઈમાં ના પડતા. આઠ ગ્રહો આકાશમાં ભેગા થયા હતા. તે તો કહે છે કે શાંતિપૂર્વક સમજીને છૂટા પણ પડી ગયા, પરંતુ મનુષ્યના મનરૂપી આકાશમાં આઠ ગ્રહો મળેલા છે અને એ પણ આજથી નહિ, પણ અનાદિ કાળથી. તેનું શું ?

પ્રશ્ન: એ વળી કયા ગ્રહો છે, તે કહી બતાવશો ?

ઉત્તર: એ ગ્રહો જ મહત્વના છે. ને વધારે દુઃખ પણ એ જ આપી રહ્યા છે. એ જ અશાંતિના સાચા કારણરૂપ છે. એમાંથી એક ગ્રહ હોય તો પણ અશાંતિ કે ક્લેશરૂપ થઈ પડે છે. તો આઠે આઠ ગ્રહો ભેગા મળે તો તો કહેવું જ શું ? એ આઠ ગ્રહ આ રહ્યા : કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, મદ, મત્સર, અહંતા અને મમતા. લગભગ દરેક માનવીમાં એમનું સામ્રાજ્ય ચાલી રહ્યું છે. ભાગ્યે જ કોઈ એમની અસરથી મુક્ત થવાનો પ્રયાસ કરે છે. એ ગ્રહોની શાંતિ વિના સમસ્ત જીવનમાં અશાંતિ ફરી વળે છે, ને જીવન ભારરૂપ બની જાય છે.

પ્રશ્ન: એ ગ્રહોની શાંતિ કેવી રીતે થાય ?

ઉત્તર: એ શાંતિ માટે ઈશ્વરની કૃપા મેળવવાના પ્રયાસ કરવા જોઈએ. જેમ જેમ ઈશ્વરની કૃપા મળતી જાય છે, અથવા તો માણસ ઈશ્વરની વધારે ને વધારે પાસે પહોંચતો જાય છે તેમ તેમ એ ગ્રહોનું જોર ઘટતું જાય છે. ઉત્તમ રસ્તો તો એ જ છે. એની સાથે સાથે સતત રીતે આત્મનિરીક્ષણ કરતા રહેવાની આવશ્યકતા છે. આત્મનિરીક્ષણ એટલે પોતાની જાતનું બારીક અવલોકન. પોતાને તપાસવાની ને પોતાની ભૂલોને જોવાની તથા તેમને સુધારવા કે દૂર કરવાની વૃત્તિ. એવી વૃત્તિથી લાંબે વખતે લાભ થાય છે, ને હૃદયશુદ્ધિ સધાઈ જાય છે. એને ચિત્તશુદ્ધિ પણ કહેવામાં આવે છે. એથી પ્રસન્નતા તથા શાંતિ મળે છે, ને જીવન ધન્ય બને છે. સંસાર આજે એ ગ્રહોથી વધારે પ્રમાણમાં પીડાય છે. એ ઉપરાંત બીજા આઠ બહારના ગ્રહો છે, અને એમના વિશે હું ફરી કહીશ.

૮. અષ્ટગ્રહ વિશે

પ્રશ્ન: તમે ગયે વખતે કહેલું કે બીજા આઠ બહારના ગ્રહો છે, તો તેમના વિશે પ્રકાશ ફેંકશો ?

ઉત્તર: જરૂર.

પ્રશ્ન: તે ગ્રહો કયા કયા છે ?

ઉત્તર: દેશભરમાં તથા દુનિયામાં બહાર ફેલાયેલા ભારે ગ્રહોમાં સૌથી મોટો ગ્રહ અસત્ય છે, વાણી ને વર્તનમાં એ ગ્રહની અસર થયેલી લગભગ બધે જ દેખાય છે. કોઈક જ વ્યક્તિ એનાથી બચી શકી હશે. ટૂંકમાં કહીએ તો જૂઠની બધે જ બોલબાલા છે. વ્યક્તિ કે સમષ્ટિ અથવા માનવ કે માનવસમાજમાં.

પ્રશ્ન: બીજા ગ્રહો ?

ઉત્તર: હિંસા, ચોરી, અસંયમ અથવા વિલાસ, સંઘરાખોરી, સ્વાર્થ, ભેળસેળ તથા લાલસા. પછી તે લાલસા ધનની હોય, યશ કે પ્રતિષ્ઠાની હોય, પદની હોય, કે પછી સત્તાની હોય. વિચારપૂર્વક જોશો તો ભારતનો કોઈએ ખૂણો તમને આ આઠ ગ્રહોથી રહિત નહીં દેખાય. કાશ્મીરથી માંડીને કન્યાકુમારી, ને દ્વારકાથી માંડીને જગન્નાથપુરી સુધી બધે જ આ ગ્રહો ફરી વળ્યા છે અને એમની માઠી અસરથી દેશ પીડાઈ રહ્યો છે, એવો અનુભવ દેશના કોઈ પણ ભાગનો પ્રવાસ કરનારને સહેલાઈથી થઈ જાય છે. આ આઠ ગ્રહોની દેશ ને દુનિયામાં યુતિ થઈ છે એમ કહીએ તો ચાલે અને એમાંથી આપણે મુક્તિ મેળવવાની છે. એ ગ્રહો લોકોનાં તન ને મનને ચૂસી રહ્યા છે, અને પ્રાણને વધારે ને વધારે જડ કરી રહ્યા છે.

પ્રશ્ન: પરંતુ એમાંથી મુક્તિ મળે ક્યારે ? અથવા તો કેવી રીતે મળે ?

ઉત્તર: પોતાની જાતની શુદ્ધિનું મહત્વ સમજવાથી તથા દેશદાઝને વધારવાથી દેશના લાખો લોકોના હિતનો વિચાર જો હૃદયમાં વસી જાય, તો નાની મોટી પ્રત્યેક પ્રવૃત્તિ દેશવાસીના લાભ માટે જ કરવાનું મન થાય. અંગત લાભનો પ્રશ્ન પછી ગૌણ બની જાય. તથા તેને માટે ગમે તેવા સ્વાર્થી કે તકવાદી ઉપાયોને અજમાવાનું મન પણ ના થાય. જાતની શુદ્ધિ એમાં મોટો ભાગ ભજવી શકે કેમકે જાતની શુદ્ધિ કરનાર હંમેશા સાચું, સેવાભાવી ને પ્રામાણિક જીવન જીવવાનો આગ્રહ રાખે છે. તે સંયમ ને શીલનો ઉપાસક હોય છે. જાતની શુદ્ધિ સાધનારના જીવનમાં આ ગ્રહોની શાંતિ થઈ જાય છે. સમાજ માનવોનો જ બનેલો છે, ને બધા જ માણસો જો જાતની શુદ્ધિ કરવાના કામમાં લાગી જાય, તો ધીરે ધીરે આ બધા ગ્રહોની શાંતિ થતાં, આખો માનવસમાજ સુધરી જાય, ને સુખી થાય.

૯. જપ વિશે

પ્રશ્ન: જપ કેટલી જાતના કહેવાય છે ?

ઉત્તર: જપના મુખ્ય પ્રકાર ત્રણ કહેવાય છે : વાચિક જપ, ઉપાંશુ જપ, ને માનસિક જપ.

પ્રશ્ન: એ ત્રણ વિશે ઊડતો ખ્યાલ આપી શકશો ?

ઉત્તર: જરૂર. જ્યારે જપ હોઠથી બોલાય છે ને બીજા સાંભળી શકે એવી રીતે બોલાય છે, ત્યારે તે જપ વાચિક કહેવાય છે. જ્યારે હોઠથી બોલાય છે, પરંતુ કોઈ બીજું સાંભળી શકે નહીં એ રીતે બોલાય છે. અથવા તો શાંતિપૂર્વક બોલાય છે, ત્યારે તે જપ ઉપાંશુ જપ કહેવાય છે. ને જ્યારે હોઠ પણ હાલતા નથી, અને જપ કેવળ મનોમન કરવામાં આવે છે, ત્યારે તે જપને માનસિક જપ કહેવામાં આવે છે.

પ્રશ્ન: એ ત્રણ જાતના જપમાં શ્રેષ્ઠ જપ કયા ?

ઉત્તર: ત્રણ જાતના જપ શ્રેષ્ઠ તથા ઉપયોગી ને ધારેલું ફળ આપનારા છે. એથી એમનામાં કયા જપ શ્રેષ્ઠ છે ને કયા કનિષ્ઠ છે, એ પ્રશ્ન જ નકામો છે. આ ત્રણ જાતના જપ, સાચા અર્થમાં જો વિચારીએ તો, વિકાસને માટે મદદરૂપ એવા ત્રણ ક્રમ માત્ર છે. એટલે કે ત્રણ એકમેકના પૂરક છે.

પ્રશ્ન: તે કેવી રીતે ?

ઉત્તર: સાધારણ રીતે શરૂઆતમાં સાધક વાચિક જપનો આધાર લે છે. એટલે કે તે હોઠથી બોલીને જપ કરે છે. કેમ કે મન સ્વાભાવિક રીતે જ ચંચલ હોવાથી આંખ બંધ કરીને, તેને સીધું જ માનસિક જપમાં લગાડવાનું કામ મુશ્કેલ થઈ પડે છે. મનને ધીમે ધીમે તાલીમ આપીને જપમાં જોડવું પડે છે. એટલા માટે, શરૂઆત કરનાર સાધક હોઠે બોલીને જો જપ કરે તો બીજા વિચારો ઓછા આવે છે, મનની ચંચળતા આપોઆપ ઓછી થાય છે, અને એકાગ્રતા સહેલાઈથી સાધી શકાય છે. એવી રીતે કેટલાક વખત લગી અભ્યાસ કર્યા પછી, વાચિકને બદલે ઉપાંશુ જપ કરવા, અને છેવટે માનસિક જપનો આધાર લેવો. એમ કરવાથી મનને સ્થિર કરવાનું કામ ઘણું સહેલું થઈ પડશે. સાધક આવી રીતે ક્રમે ક્રમે કે પદ્ધતિસર જપ કરવાને બદલે, શરૂઆતથી જ માનસિક જપ કરવા માંડે છે, ને પછી ફરિયાદ કરે છે કે મન સ્થિર થતું નથી. તેમાં જપનો દોષ નથી પણ તેમની પદ્ધતિનો જ દોષ છે. જે છેવટે કરવાના છે તે જાતના જપ પહેલા કરવામાં આવે તો મન એ અવસ્થાથી ટેવાયેલું ના હોવાથી, મુશ્કેલી ઊભી થાય જ. સાંકળના ત્રણ આંકડોની જેમ, આ ત્રણ જપ એકમેકને મદદરૂપ છે. એમ સમજીને વારાફરતી એમનો આધાર લેવાય તો કામ સહેલું થઈ જાય.

૧૦. જપમાં વિકાસ

પ્રશ્ન: જપમાં આગળ વધ્યા એવું ક્યારે કહેવાય ?

ઉત્તર: જપ કરતાં કરતાં એટલી બધી એકાગ્રતા થઈ જાય કે મન બીજે ક્યાંય જાય જ નહીં, જપમાં જ રોકાઈ જાય, અને એટલો બધો આનંદ આવે કે વાત નહીં. બીજું બધું જ ભૂલાઈ જાય. જે સ્થાનમાં બેઠા હોઈએ તે સ્થાન, કાળ, ને પોતાનું શરીર પણ - એવી દશાની પ્રાપ્તિ થાય, અને એ દશા સ્વાભાવિક કે સહજ બની જાય, ત્યારે જપની સાધનામાં આગળ વધ્યા એવું કહેવાય છે.

પ્રશ્ન: એ સિવાય બીજું કોઈ લક્ષણ છે ખરું ?

ઉત્તર: કેમ નહીં ? જપ કરતાં કરતાં મન જ્યારે નિર્મળ થાય છે, ત્યારે એની અંદર પરમાત્માને માટેના પરમ પ્રેમનું પ્રાકટ્ય થાય છે. એ પ્રેમનો પ્રવાહ પછીથી સાધકના પ્રત્યેક પરમાણુમાંથી વહેવા માંડે છે. પછી તો જપ કરતાંવેંત એનું અંતર એક પ્રકારના અવર્ણનીય આનંદથી નાચી ઊઠે છે. અને રોમાંચ થાય છે, ને પ્રેમાશ્રુ આવે છે. જપ કરતી વખતે એ ઊંડા ભાવમાં ડૂબી જાય છે. કેટલીકવાર તો શરીરની સંજ્ઞા કે બાહ્ય ચેતના ભૂલી જવાથી, જપ કરવાનું કામ પણ એકાએક અટકી પડે છે. એ દશામાં કેટલોક વખત વીતી જાય છે, તેની ખબર પણ નથી પડતી. એ પણ જપમાં પ્રગતિ કર્યાનું મહત્વનું લક્ષણ છે. અલબત્ત, એ જડતા, પ્રમાદ, આળસ કે ઊંઘની નિશાની નથી. પરંતુ પ્રેમ અથવા તો એકાગ્રતાને પરિણામે પ્રાપ્ત થતા વિકાસની છે. એ નિશાનીને શાસ્ત્રીય પરિભાષામાં યોગનિદ્રાને નામે પણ ઓળખવામાં આવે છે.

પ્રશ્ન: જપ કરીને કોઈ કોઈ સાધકો કોઈ દુન્વયી વસ્તુની સિદ્ધિ કરે છે એ સાચું છે ?

ઉત્તર: કેટલેક અંશે એ સાચું છે. એવા જપને અનુષ્ઠાન પણ કહેવામાં આવે છે. કેટલાક સાધકો બીજાને માટે પણ જપ કે અનુષ્ઠાન કરતા હોય છે. એથી કોઈ કોઈવાર ધાર્યા લાભ થાય છે પણ ખરા. છતાં પણ એવા અનુષ્ઠાન આત્મવિકાસની દૃષ્ટિએ બહુ આવકારદાયક નથી. જીવન બહુ ટૂંકું છે, ઝડપી છે, ને કરવાનું કામ ઘણું મોટું છે. એટલા માટે સમજુ સાધકોએ બીજી બધી જ આવડતોમાંથી મનને પાછું વાળી લઈ, પરમાત્માનો જ સાક્ષાત્કાર કરવાનો પ્રયાસ કરવો જોઈએ. એ જ સિદ્ધિ-પરમાત્માના સાક્ષાત્કારની સિદ્ધિ-સૌથી કીમતી છે, મહત્વની છે, મંગલમય છે, ને એને સાધવાથી જ પરમશક્તિ મળી શકે છે. એ સદાય યાદ રાખવાનું છે.

૧૧. ભક્તિ

પ્રશ્ન: આ બધા લાભ ઓછામાં ઓછા કેટલા વખતમાં થઈ શકે ?

ઉત્તર: એનો કોઈ ચોક્કસ વખત નથી. એનો આધાર તમારા પર રહે છે. જેવું તમારું મનોબળ, જેવો તમારો સંકલ્પ ને જેવી તમારી મહેનત. જો તમે મન લગાડીને પુરુષાર્થ કરતા હશો, તો બહુ જ ઓછા વખતમાં એ લાભ મેળવી શકશો. અને જો રગશિયા ગાડાની પેઠે અથવા ગોકળગાયની ગતિથી ધીરેધીરે ચાલતા હશો, તો જન્મો જતા રહેશે. કેટલા વખતમાં લાભ મેળવવો તે તમારા હાથની વાત છે.

પ્રશ્ન: કયા જપ સર્વોત્તમ છે ?

ઉત્તર: જપમાં ઉત્તમ કે અધમ જેવું કશું જ નથી. બધા જ જપ સર્વોત્તમ છે, એમ સમજીને તમે જે ઠીક લાગે તે કોઈનો પણ આધાર લો, ને તે જપને પ્રેમ તથા શ્રદ્ધાપૂર્વક જપવા માંડો. એટલે તે તમારે માટે ચમત્કારિક થઈ પડશે. તમને ખબર નથી કે વાલ્મિકી રામ-રામને બદલે મરા-મરા કરીને તરી ગયા ?? તમે પણ એવી નિષ્ઠાથી કોઈ જપનો આધાર લો તો જરૂર તરી જશો. એમાં શંકા જ નથી.

પ્રશ્ન: પરંતુ જપ કરનારા કેટલાય લોકો શાંતિથી રહિત દેખાય છે તેનું કારણ ?

ઉત્તર: કારણ તેનાં ઘણાં છે. પરંતુ એક મોટું કારણ એ છે કે જપ કરનારે પોતાની હૃદયની શુદ્ધિ પ્રત્યે પૂરતું ધ્યાન આપ્યું નથી હોતું. એટલે તેનું મન હંમેશા લાલસાયુક્ત રહે છે. જો જપ કરનાર સંખ્યાનું જેટલું ધ્યાન રાખે છે તેટલું ધ્યાન મનની સુધારણાનું રાખે, તો મનની શાંતિ સહજ બને. જપ જડ અથવા યાંત્રિક ના બની જાય પરંતુ આત્મોન્નતિના સાધનરૂપ થાય. જપ કરનારે પોતાના સ્વભાવને ઉત્તરોત્તર સાત્વિક કરવા તરફ ખૂબ ધ્યાન આપવું જોઈએ. એમ કરવાથી અશાંતિની ફરિયાદ દૂર થઈ જશે.

પ્રશ્ન: ઈશ્વરની પ્રાપ્તિનું સહેલું સાધન કયું ?

ઉત્તર: સહેલું તો કોઈયે સાધન નથી. જે છે તે બધાં જ સાધનો અધરાં અથવા તો કષ્ટસાધ્ય છે. દરેકમાં કાંઈ ને કાંઈ પરિશ્રમ તો પડવાનો જ છે. ઈશ્વરપ્રાપ્તિની વાત કાંઈ તૈયાર ભાણે જમવા જેવી થોડી જ છે કે જલદી જલદી જમી લેવાય ?? તેને માટે ભારેમાં ભારે ભોગ આપવો પડે છે.

પ્રશ્ન: કહે છે ને કે ભક્તિ સૌથી સહેલું સાધન છે ?

ઉત્તર: ભક્તિને સહેલું સાધન કહેનારા ભક્તિનો માર્ગ કેટલો બધો કપરો તથા મુસીબતોથી ભરેલો છે તે કદાચ નહિ જાણતા હોય. ભક્તિને તો શીશતણું સાટું કહેવામાં આવી છે. એનો આધાર લેનારને અનેક જાતની મુસીબતોનો સામનો કરવો પડે છે, કષ્ટો વેઠવા પડે છે અને ચિંતા તેમજ અગ્નિ-પરીક્ષામાંથી પસાર થવું પડે છે. મીરાં, નરસિંહ, પ્રહલાદ ને તુકારામ જેવા ભક્તાત્માના જીવનનો વિચાર કરો તો સહેજે સમજાશે કે ભક્તિ કોઈ રમત નથી ને ધાર્યા જેટલી સહેલી પણ નથી. હા, તેને સરળ સાધન અથવા સૌ કોઈને અનુકૂળ આવે એવું સાધન જરૂર કહી શકાય. કેમકે યોગ ને જ્ઞાનના સાધન કરતાં તે વધારે સરળ છે. તથા તેનો લાભ પણ સૌ કોઈ લઈ શકે છે.

પ્રશ્ન: કોઈના જીવનમાં સારી ભક્તિ પ્રકટ થઈ છે એવું ક્યારે સમજી શકાય ?

ઉત્તર: એનાં અમુક લક્ષણો છે. જ્યારે સાચી ભક્તિ પ્રગટે છે, ત્યારે ભક્તનું મન સંસારના બધા જ રસ, વિષય, કે પદાર્થોમાંથી પાછું વળીને, કેવળ ઈશ્વરમાં જ લાગી જાય છે. ઈશ્વર વિના એનું મન બીજા કશાને ભજતું, રટતું, ઝંખતું અથવા ચાહતું નથી. ઈશ્વરને માટે એ આકુળવ્યાકુળ બની જાય છે. ઈશ્વરનું સ્મરણ કરતાંવેત, ભક્તનું હૃદય ભાવથી ભરાઈ જાય છે, એની આંખમાંથી અનુરાગનાં અશ્રુ ટપકે છે. અને એનું અંગેઅંગ ઈશ્વરને મળવા માટે આતુર બની જાય છે. એવી દશા એક બે દિવસ માટે નહિ, પરંતુ દિવસો, મહિના ને વરસો સુધી રહે, ત્યારે ભક્તિ થઈ એમ કહેવાય છે. એને પરમપ્રેમનું બીજું નામ પણ આપી શકો.

પ્રશ્ન: એવા પ્રેમને પ્રકટાવવાનું કોઈ સાધન ખરું ?

ઉત્તર: સાધન કેમ નથી ? ઈશ્વરની સતત તથા સાચા દિલથી થતી પ્રાર્થનાથી આવો પ્રેમ લાંબે વખતે પ્રકટી શકે. ઈશ્વરની પ્રાર્થનાના પરિણામરૂપે ઈશ્વરી પ્રેમ પેદા થાય છે, એ એક હકીકત છે. વળી એવા પ્રેમને જગાડવામાં ભક્તોનો સમાગમ ને ભક્તિભાવથી ભરેલાં પુસ્તકોનો સંગ પણ બહુ ભાગ ભજવે છે.

૧૨. પ્રાર્થના

પ્રશ્ન: આપણે જે પ્રાર્થના કરીએ છીએ તે સંભળાય છે ખરી ?

ઉત્તર: જરૂર સંભળાય છે. તે બાબતે શંકા કરવાનું કોઈ કારણ નથી. જેમ જેમ વધારે ને ઊંડા ઊતરતા જશો તેમ તેમ, તમને સ્વાનુભવપૂર્વક સમજાશે કે કરેલી પ્રાર્થના સંભળાય છે, ને એના આવશ્યક ઉત્તર પણ એક યા બીજી રીતે મળી રહે છે. આ વિશાળ વિશ્વની પાછળ જે ચૈતન્ય શક્તિ છે, તે તમારી અંદર પણ વાસ કરે છે, તથા તમારી પ્રાર્થના તે જરૂર સાંભળે છે. કોઈ બીજો પાસેમાં પાસે બેઠેલો માણસ સાંભળે તેથી પણ વધારે સહેલાઈથી, સ્પષ્ટતાથી અને સહજતાથી, એ શક્તિ દરેકની દરેક પ્રકારની પ્રાર્થના સાંભળે છે.

પ્રશ્ન: તો પછી એનો ઉત્તર કેમ જલદી નથી મળતો ?

ઉત્તર: એનું કારણ જુદું છે. કેટલીકવાર જે પ્રાર્થના થાય છે, તે વદનમાંથી થાય છે, પરંતુ હૃદયમાંથી નથી થતી. એની પાછળ જે ભાવના, પ્રેમ અથવા તો ઉત્કટતા જોઈએ છે તે નથી હોતી. પ્રાર્થના એક દૈનિક ક્રમના પાલન માટે જ કરવામાં આવે છે, હૈયામાંથી નહિ, પરંતુ હોઠમાંથી કરવામાં આવે છે, અને એમાં આખું હૃદય નથી રેડાતું, એથી પ્રાર્થનાનો ધાર્યો ઉત્તર ના મળે, ને મળે તો પણ બહુ મોડો મળે, એ સહેજે સમજી શકાય તેમ છે. એને બદલે પ્રાર્થના અંતરના અંતરતમમાંથી અથવા પ્રાણના પ્રત્યેક પરમાણુમાંથી કરી જુઓ, ને જુઓ કે જવાબ મળે છે કે નહિ ? આગળ વધ્યા પછી તો તમારી અવસ્થા એવી થઈ જશે કે પ્રાર્થના કરશો ને તરત જ તેનો જવાબ મેળવી શકશો. તેને માટે રાહ નહીં જોવી પડે. વિશ્વની અંદર ને બહાર વ્યાપેલી એ ચૈતન્ય શક્તિ સાથે તમારો એવો સંબંધ થઈ જશે. એક માણસ પ્રશ્ન પૂછે ને બીજો એને ઉત્તર આપે એવી રીતે તમે પ્રાર્થના કરશો ને એ શક્તિ તમને ઉત્તર આપશે એવી અવસ્થા ઘણે લાંબે વખતે આવી શકશે.

પ્રશ્ન: ઈચ્છા પ્રમાણે બધી પ્રાર્થના પૂરી થઈ શકે ખરી ?

ઉત્તર: ઈચ્છા પ્રમાણે બધા પ્રકારની પ્રાર્થના પૂરી થાય એવો કોઈ ચોક્કસ નિયમ નથી. એ વાત એ ચૈતન્ય શક્તિના હાથની વાત છે. તે ઈચ્છે તો કોઈ પ્રાર્થનાને સફળ કરે, ને ના ઈચ્છે તો સફળ ના પણ કરે. જે પ્રાર્થના કરે છે તે અલ્પજ્ઞ હોવાથી તેને માટે શું યોગ્ય છે, ને શું અયોગ્ય, કે શું મંગલકારક છે અને શું અમંગલકારક છે તેની તેને ખબર નથી હોતી.

૧૩. પ્રાર્થનાનો લાભ

પ્રશ્ન: તો પછી પ્રાર્થનાનો અર્થ શો ? પ્રાર્થના જો ઈચ્છા પ્રમાણે મંજૂર ના થતી હોય તો તેને કરવાથી લાભ શો ? તે ના કરીએ તે જ સારું છે.

ઉત્તર: એવો વિચાર ના કરતા. તમારી બધી જ ઈચ્છાઓ કે માંગણીઓ પ્રાર્થનાની મદદથી મંજૂર ના થાય એટલે પ્રાર્થના જ નકામી છે એવું ના માની લેતા. તમારી કયી ઈચ્છા કે માંગણી તમારા હિતમાં છે, ને મંજૂર કરવા જેવી છે, તે તમારા કરતાં ઈશ્વર વધારે સારી રીતે જાણે છે. માટે તમારી બધી જ ઈચ્છાઓનો સ્વીકાર થવો જ જોઈએ એવો દુરાગ્રહ ના રાખતા. તમે પ્રાર્થના કરો તે બરાબર છે. પરંતુ તેની સફળતાના પ્રશ્નને ઈશ્વર પર છોડી દો, ને વિશ્વાસ રાખો કે તે જે કરશે તે સારું જ કરશે. એટલું જ નહિ પણ તે જે ચુકાદો આપે તેને મંગલમય માનીને મસ્તક પર ચઢાવો. તેની સામે કોઈપણ પ્રકારનો બબડાટ ના કરો. પરંતુ તેને માટે ભારે મજબૂત મનોબળ તથા ઈશ્વરપરાયણતા જોઈશે, ને તે કાંઈ એક-બે દિવસમાં નહીં કેળવાય. તેને કેળવવા માટે ભારે પરિશ્રમ કરવો પડશે. પ્રાર્થનાની ટેવ તેમાં બહુ મોટો ભાગ ભજવશે કે ફાળો આપશે.

પ્રશ્ન: પ્રાર્થનાનો બીજો લાભ શું ? એ સિવાય પણ કોઈ લાભ છે ખરો ?

ઉત્તર: પ્રાર્થના મુખ્યત્વે એક અંતરંગ સાધના છે અને એની મદદથી ઈશ્વરની સાથે સંબંધ બાંધી ને વધારી શકાય છે. જીવનને ઈશ્વરપરાયણ કરવામાં પ્રાર્થના બહુ મહત્વનો ભાગ ભજવે છે. પ્રાર્થનાની મદદથી માણસ ધીરે ધીરે ઈશ્વરની વધારે ને વધારે પાસે પહોંચી શકે છે, ને છેવટે ઈશ્વરનો સાક્ષાત્કાર કરી લે છે. પ્રાર્થના એ રીતે એક મહાન સાધના છે, એમ કહીએ તો ચાલે. ફક્ત તેનો ઉપયોગ સાંસારિક હેતુઓ કે દુન્યવી લાભને માટે ના થવો જોઈએ, પરંતુ આત્મવિકાસને માટે કરવો જોઈએ. મીરાં, તુકારામ ને તુલસીદાસ જેવા ભક્તોનાં જીવન તરફ દૃષ્ટિપાત કરો તો જણાશે કે તેમણે વધારે ભાગે પ્રેમથી નીતરતી ઉત્કટ પ્રાર્થના દ્વારા જ ઈશ્વરનો સાક્ષાત્કાર કર્યો હતો. પ્રાર્થના તેમને માટે કોઈ પ્રથા, પરિપાટી, કે શોખરૂપ નહોતી રહી, પરંતુ જીવનના ઉત્કર્ષના સ્વાભાવિક સાધનરૂપ બની ગઈ હતી.

પ્રશ્ન: સાધારણ માણસને પ્રાર્થનાથી શી મદદ મળે ?

ઉત્તર: સાધારણ માણસને એથી ઉત્તરોત્તર શાંતિ મળે. એથી ધીમે ધીમે એની હૃદયશુદ્ધિ થાય. એનામાં ઈશ્વરને માટેનો પ્રેમ ને વિશ્વાસ વધે. એનું મનોબળ પણ મજબૂત બને. એવા મનોબળને લીધે એ જીવનના સારા ને નરસા સંજોગોમાં અથવા તો જીવનની અનુકૂળ કે પ્રતિકૂળ પરિસ્થિતિમાં સ્વસ્થ, સ્થિર, શાંત કે પ્રસન્ન રહી શકે છે. એના અંતરમાં વિવેકની જ્યોત અખંડપણે જલ્યા કરે છે. પ્રાર્થના એ માટે એક રસાયન બની જાય છે.

૧૪. મનોનાશ

પ્રશ્ન: મનોનાશ કોને કહેવાય ?

ઉત્તર: મનોનાશ એવો શબ્દપ્રયોગ મોટે ભાગે જ્ઞાનમાર્ગમાં કરવામાં આવે છે. જ્ઞાની પુરુષો કહે છે કે મનનો નાશ ના કરવામાં આવે ત્યાં સુધી કોઈ પણ મનુષ્યને શાંતિ કે મુક્તિ નથી મળી શકતી. મન જ બંધન કે મોક્ષનું કારણ છે. એટલે એ મનનો નાશ કરવા તરફ તે ખાસ ધ્યાન રાખે છે. તેથી જ જ્ઞાનમાર્ગના રસિકોની અંદર મનોનાશ શબ્દ પ્રચલિત બન્યો છે.

પ્રશ્ન: એવો મનોનાશ અથવા મનનો સંપૂર્ણ નાશ કે વિનાશ શું શક્ય છે ?

ઉત્તર: તે જ પ્રશ્ન છે. જ્ઞાનીઓનું મન પણ સંપૂર્ણપણે મટી જતું કે નાશ પામતું નથી. એક કે બીજા સ્વરૂપે તે કાયમ રહે જ છે, પરંતુ એવું ના હોત તો જ્ઞાની પુરુષોના વ્યવહાર કાયમને માટે બંધ પડી જાત. અથવા તો ચાલત જ નહિ. કેમકે વ્યવહારનું મુખ્ય સાધન મન છે. એના વિના ચિંતન, મનન, કે કશું જ ના સંભવી શકે. જીવન જેવું કાંઈ રહે જ નહિ. પરંતુ વાસ્તવિકતા એથી ઉલટી છે. સાક્ષાત્કારી, જ્ઞાની કે આત્મદર્શી પુરુષો પણ વ્યવહાર કરે છે. એ વ્યવહાર અલિપ્ત ભાવે થાય છે એ સાચું છે. પરંતુ તેની પાછળ મન નથી એમ તો નહિ જ કહી શકાય. એ મન પોતાના મૂળ સ્વરૂપ પરમાત્મામાં મળી ગયું હોવાથી અહંતા, મમતા તથા રાગદ્વેષ વગરનું હોય છે એ સાચું છે. એવા મનને ચિન્મય કે ઈશ્વરમય પણ કહી શકાય. તે કર્મબંધનનું કારણ કોઈ પણ સંજોગોમાં નથી બની શકતું. મલિન કે વાસનાયુક્ત પણ નથી થઈ શકતું. તે સદાને માટે શાંત તથા કૃતકૃત્ય ને પ્રસન્ન રહે છે. કોઈપણ પ્રકારનો ભેદભાવ એને નથી અડી શકતો છતાં પણ તે છે તો ખરું જ એ વાત તો નિર્વિવાદ છે. એટલે એનો નાશ થાય છે એમ ના કહી શકાય.

પ્રશ્ન: તો પછી શું કહી શકાય ?

ઉત્તર: મનનો નાશ નથી થતો, પરંતુ મનના સ્વરૂપમાં આમૂલ ફેરફાર થઈ જાય છે. એની મલિનતા મટી જાય છે, અસ્થિરતાનો અંત આવે છે, અને એ સર્વ પ્રકારે શાંત તથા મુક્ત થાય છે. સમાધિદશામાં પણ મન જ્યારે શાંત થાય છે ત્યારે, સ્વરૂપનો સાક્ષાત્કાર કરે છે. પરંતુ એ વખતે પણ એનો વિનાશ તો નથી જ થતો. એ રહે છે તો ખરું જ, પણ આત્મદર્શન કરીને આત્માની સાથે એકાકાર બની જાય છે, એટલું જ. વધારે સારા શબ્દોમાં કહીએ તો એ વખતે મનનો લય થાય છે. જાગૃતિ દશામાં આવ્યા પછી એ જુદા જુદા સ્વરૂપે કામ કરવા માંડે છે. જો એનો નાશ જ થઈ જતો હોય, તો એ કામ કેવી રીતે કરી શકે ? તત્ત્વજ્ઞાનની પરિભાષામાં વિચારીએ તો પણ, કોઈયે વસ્તુનો સંપૂર્ણપણે નાશ નથી થતો. વસ્તુ પોતાની એક દશામાંથી બીજી દશામાં રૂપાંતર પામે છે, એટલું જ. જે કાંઈ છે તે બધું એક પરમાત્માનું જ રૂપ છે. એટલે એનો નાશ થાય છે એમ માનીએ, તો પરમાત્માનો જ નાશ થાય છે. એમ માનવું પડે. વેદાંત એવું નથી માનતું. છતાં પણ મનોનાશ એવો શબ્દ-પ્રયોગ જ્ઞાનીઓ પણ કરી રહ્યા છે એ ઠીક નથી. ખરી રીતે તેમાં સુધારો કરીને, મનોલય એવો પ્રયોગ કરવો જોઈએ.

૧૫. કેટલા જપથી ઈશ્વરદર્શન થાય ?

પ્રશ્ન: જપ કરતાં કરતાં ઊંઘ આવે છે. તો તેને માટે શું કરવું ?

ઉત્તર: જપ કરતાં પહેલાં પૂરતી ઊંઘ લઈને પછી જ જો જપ કરવામાં આવશે તો જપ કરતી વખતે ઊંઘ નહિ આવે. ઊંઘ આવવાની ફરિયાદ આપોઆપ દૂર થઈ જશે. જો ઊંઘ આવે તો આસનનો ત્યાગ કરીને ઊભા થઈ ને થોડીવાર આંટા મારતાં કે ફરતાં ફરતાં જપ કરો. એમ કરવાથી સુસ્તી ઊડી જશે અને ઊંઘનો પ્રશ્ન નહિ સતાવે. સુસ્તી દૂર થઈ જાય પછી જ આસન પર બેસીને ફરીવાર જપ કરી શકો છો.

પ્રશ્ન: જપ એકલા કરવા કે જપની સાથે કોઈક રૂપનું ધ્યાન પણ કરવું જોઈએ ?

ઉત્તર: નામજપની સાથે કોઈક રૂપનું ધ્યાન કરવું જોઈએ, એવો કોઈ ચોક્કસ નિયમ નથી. રૂપનું ધ્યાન કરી શકાય પણ ખરું અને ન કરીએ તો પણ ચાલે. એ બાબતમાં તમને શું પસંદ છે અથવા તો તમારું મન શેમાં લાગે છે તે તમારે નક્કી કરવાનું છે. જો જપનો અભ્યાસ કરતી વખતે તમારું મન સહેલાઈથી વશ કે એકાગ્ર થઈ જતું હોય તો મનની સ્થિરતા માટે એકલા જપનું અનુષ્ઠાન જ તમારે માટે પૂરતું થઈ પડશે. પરંતુ જપ કરતાં કરતાં જો એકાગ્રતાની સિદ્ધિ ન થઈ શકતી હોય તો જપ કરતી વખતે તમારી રુચિ પ્રમાણેના રૂપની પસંદગી કરીને તેમાં મનને સ્થિર કરવાનો પ્રયાસ કરો. જો તમને ઈશ્વરના સાકાર સ્વરૂપના સાક્ષાત્કારની ઈચ્છા હોય તો રૂપની પસંદગી તમારા માટે અત્યંત ઉપયોગી થઈ પડશે. તમારા ભાવો કે વિચારોને પ્રાર્થનાની મદદથી એ રૂપ પ્રત્યે વહેતા કરી શકશો, તમારા ભક્તિભાવને એમાં સ્થિર કરી શકશો, અને એવી રીતે એ રૂપના માધ્યમથી ઈશ્વરની પાસે પહોંચી ઈશ્વરના સર્વવ્યાપક વિરાટ સચ્ચિદાનંદ સ્વરૂપનો સાક્ષાત્કાર કરી શકશો. નામજપનો આધાર જો કેવળ મનની સ્થિરતાને માટે, શાંતિને માટે, તથા ઈશ્વરના નિર્ગુણ સ્વરૂપના સાક્ષાત્કાર માટે લેતા હો તો રૂપનું ધ્યાન કરવાની આવશ્યકતા નથી રહેતી. એવે વખતે શરીરના કોઈક કેન્દ્રમાં કે મંત્રમાં ધ્યાન કરી શકાય છે. એટલે તમને શું ફાવે છે કે પસંદ પડે છે એના પર બધો જ આધાર છે.

પ્રશ્ન: કેટલા નામજપ કરવાથી ઈશ્વરદર્શન થઈ શકે ?

ઉત્તર: ઈશ્વરદર્શનને માટે નામજપની કોઈ ચોક્કસ સંખ્યા નથી કહી શકાતી. બધો જ આધાર તમારા હૃદયની શુદ્ધિ પર, મનની એકાગ્રતા પર, વાસનાઓની નિવૃત્તિ પર, ઈશ્વરને માટેના પ્રબળ, પરમ પ્રબળ પ્રેમના પ્રકટવા પર, તેમ જ ઈશ્વરના દર્શનને માટેની વ્યાકુળતા પર રહે છે. નામજપ સાધન છે. એક સચોટ સાધન છે. અને એના અનુષ્ઠાનથી એવી સિદ્ધિ કરવાની છે. ઈશ્વરદર્શનનો આનંદ ત્યારે જ મળી શકે છે. એ આનંદ ન મળે ત્યાં સુધી નામજપ કરતાં રહેવું એ જ ઉચિત છે.

૧૬. મનોલય

પ્રશ્ન: તમે ગયે વખતે એના વિષે કહેલું તે મનોલયને સિદ્ધ કરવા માટે શું કરવું?

ઉત્તર: મનનો લય કાંઈ એક બે દિવસમાં નથી થતો. તેને સિદ્ધ કરવા માટે તો ભારે પરિશ્રમ કરવો પડે છે. વરસો સુધી જે નિયમિત રીતે અને ઉત્સાહપૂર્વક ધ્યાન કે જપની સાધનાનો આધાર લે છે, તે કોઈ ધન્ય ઘડીએ કે ધન્ય દિવસે લયની દશાની પ્રાપ્તિ કરે છે. એ દશામાં મન શાંત થઈ જાય છે. દેશ કે કાળનું ભાન ભૂલી જવાય છે. શરીરનું ભાન પણ નથી રહેતું. એ દશા વધારે કે ઓછા વખતને માટે પ્રાપ્ત થાય તો પણ ઊંડા સુખનો અનુભવ કરાવે છે.

પ્રશ્ન: એ દશાની પ્રાપ્તિ માટે કોઈ ક્રમ છે ખરો ?

ઉત્તર: ક્રમ કેમ ના હોય ? કોઈપણ દશાની ઉપલબ્ધિ કંઈ એમ ને એમ નથી થતી. એની પાછળ વિકાસનો ચોક્કસ ક્રમ રહેતો હોય છે. અંતિમ વિકાસ પણ એવા ક્રમવાર વિકાસના પરિણામરૂપે જ થતો હોય છે. સૌથી પહેલા મનની શાંતિ થાય છે. અથવા તો કહો કે મન સદ્ગુણ, સદ્વિચાર ને સદ્ભાવથી સંપન્ન ને સાત્વિક બને છે. તે પછી મન ચંચળતા, વાસના, વિકાર, અહંતા, તથા રાગદ્વેષમાંથી છૂટીને સ્થિર બને છે. આવું મન જ્યારે જપ, ધ્યાન ને પ્રાર્થના જેવી અંતરંગ સાધનામાં જોડાય છે, ત્યારે સહેલાઈથી શાંત થાય છે, એવું એકાગ્ર થયેલું મન છેવટે લય પામે છે. એટલે લયની પાછળ ચોક્કસ ક્રમ હોય છે.

પ્રશ્ન: ઈશ્વરદર્શન એ જ છે કે બીજું કાંઈ ?

ઉત્તર: જ્ઞાનીનું ઈશ્વરદર્શન એ જ છે અને યોગીનું પણ. પરંતુ ભક્તનું જરા જુદું હોય છે. ભક્ત સગુણ ઈશ્વરનું ધ્યાન કરે છે એટલે મનના લયની દશામાં તેને ઈશ્વરના સગુણ સ્વરૂપનું દર્શન થાય છે. એવું દર્શન પ્રેમની પ્રબળતાને લીધે તેને જાગૃતિદશા દરમ્યાન પણ થઈ શકે છે. એવું દર્શન ઘણા ભક્તોને થયેલું છે. અને આજે પણ જે ધારે તેને થઈ શકે છે. એને માટે તીવ્ર પ્રેમ તથા તલસાટ અને એકધારો પુરુષાર્થ જોઈએ. એવા પ્રેમ, તલસાટ ને પુરુષાર્થથી તમે પણ ઈશ્વરનું દર્શન કરી શકો છો.

પ્રશ્ન: એ દશામાં ચિત્તનું શું થયું હશે ?

ઉત્તર: ચિત્ત સંકલ્પ ને વિકલ્પથી રહિત કે શાંત થાય છે. અને કોઈ વિરલ સંજોગોમાં પોતાના મૂળ સ્વરૂપ પરમાત્મામાં મળી જાય છે. જ્યારે તે કેવળ શાંત થાય છે, ત્યારે જડ સમાધિ થઈ એમ કહેવાય છે, ને જ્યારે તે મૂળ સ્વરૂપમાં મળી જાય છે, ત્યારે ચેતન સમાધિની પ્રાપ્તિ થઈ એવું ગણાય છે.

૧૭. સમાધિ

પ્રશ્ન: સમાધિ એટલે શું ?

ઉત્તર: ચિત્તના લયની દશાને સમાધિ કહેવામાં આવે છે. એ દશામાં દેહભાન નથી રહેતું. કાળનું ભાન કે ધ્યાન પણ નથી રહેતું, અને આજુબાજુના વાતાવરણનું અથવા તો બાહ્ય જગતનું પણ વિસ્મરણ થઈ જાય છે.

પ્રશ્ન: એ ઉપરાંત સમાધિના બીજા કોઈ ભેદ છે ખરા ?

ઉત્તર: મુખ્ય ભેદ તો આ બે જ છે. એટલે કે જેમાં સાધકને પરમાત્માનો અપરોક્ષ અનુભવ થાય તે, અને જેમાં એવો અનુભવ થતો નથી તે. છતાં શાસ્ત્રોએ સવિકલ્પ તથા નિર્વિકલ્પ સમાધિ એવા બીજા બે ભેદ પણ પાડેલા છે.

પ્રશ્ન: એનું સ્પષ્ટીકરણ કરી બતાવશો ?

ઉત્તર: જરૂર. જે સમાધિમાં ચિત્તનો થોડોક પણ અંશ જાગ્રત રહે છે, તથા તેની મદદથી ચિત્ત કોઈક અનુભવ કરે છે, તે સમાધિને સવિકલ્પ કહેવામાં આવે છે. ચિત્ત તેમાં સંપૂર્ણપણે શાંત નથી થતું. પરંતુ જેમાં સંપૂર્ણપણે શાંત થાય છે, અને કશું જ જોતું અથવા અનુભવતું નથી, તે સમાધિને નિર્વિકલ્પ સમાધિ કહેવામાં આવે છે.

પ્રશ્ન: તે વખતે શેનું અસ્તિત્વ રહેતું હશે ?

ઉત્તર: એ વખતે કેવળ આત્મસત્તાનું જ અસ્તિત્વ શેષ રહે છે. તેને પરમાત્મા પણ કહે છે. તેમાં તેના સિવાય બીજું કંઈ જ નથી રહેતું. એ પરમાત્માનો પ્રત્યક્ષ અનુભવ કરીને ચિત્ત એની સાથે એકાકાર કે એકરૂપ બની જાય છે. એટલે શરૂઆતમાં દરેક સાધક સવિકલ્પ સમાધિમાંથી પસાર થાય છે. અને આખરે નિર્વિકલ્પમાં મળી જાય છે.

પ્રશ્ન: સમાધિમાં વધારેમાં વધારે કેટલા કાળ પર્યંત રહી શકાય ?

ઉત્તર: એનો કોઈ ચોક્કસ નિયમ નથી. વધારે વખત પણ રહી શકાય, અને ઓછો વખત પણ. વખતનું મૂલ્ય તટસ્થ રીતે જોતાં બહુ મોટું નથી. મહત્વની કે મુલ્યવાન વસ્તુ ગુણવત્તાની છે. કલાકો કે દિવસો સુધી રહેનારી જડ સમાધિ કરતાં, ભલે બે ત્રણ મિનિટ ટકનારી હોય તો પણ ચેતન સમાધિ ઉત્તમ છે. કેમકે તેમાં પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર થાય છે ને એથી જીવન પ્રશાંત ને ધન્ય બને છે. એથી વધારે વખત સુધી સમાધિના મોહમાં પડીને બેસી રહેવાને બદલે, સાધકે હૃદયની શુદ્ધિ સાધીને, પરમાત્માના સાક્ષાત્કારની સિદ્ધિ કરવા પ્રયાસ કરવો જોઈએ.

પ્રશ્ન: લાંબા વખત લગી સમાધિનો અભ્યાસ કરવાથી કંઈ લાભ થાય છે ખરો ?

ઉત્તર: ઘણા લાભ થાય છે. યોગીમાં સત્યસંકલ્પત્વ જેવી કેટલીક સિદ્ધિઓનું પ્રાકટ્ય થાય છે. વળી તેને દૈવી પુરુષો કે સિદ્ધોના દર્શનનો લાભ મળે છે. ભૂતભાવિને જાણવાની તેનામાં શક્તિ આવે છે. અને તેનું ચિત્ત સંપૂર્ણપણે એકાગ્ર અને વશ થઈ જાય છે. આખરે જો કૃતસંકલ્પ હોય તો તેને પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર પણ થઈ જાય છે.

પ્રશ્ન: સહજ સમાધિ કોને કહેવાય ? કબીર સાહેબનાં પદોમાં સહજ સમાધિ એવો શબ્દપ્રયોગ આવે છે તેનો અર્થ શો છે ?

ઉત્તર: સહજ સમાધિનો અર્થ સહજ રીતે થનારી સમાધિ અથવા તો સ્વાભાવિક સમાધિ એવો થાય છે. વેદાંતના સંસ્કૃત ગ્રંથોમાં એને બ્રહ્માકારવૃત્તિ અથવા તો સર્વાત્મકભાવ કહેવામાં આવે છે. શંકરાચાર્યે એને માટે બ્રહ્મમયી વૃત્તિ એવો શબ્દપ્રયોગ કરેલો છે. વૃત્તિને પરમાત્મામય કરીને, સમસ્ત જગતને પરમાત્માના પ્રતીકરૂપે જોવું, એ જ ઉત્તમ પ્રકારનું દર્શન છે : નાકના અગ્રભાગમાં દૃષ્ટિને સ્થિર કરવી ને જડ થઈને બેસી રહેવું તે નહિ. એમ કહીને આદ્ય શંકરાચાર્યે એનો જ ઉલ્લેખ કરેલો છે. ગીતામાં એ દશાની પ્રાપ્તિ કરી ચૂકેલાને સ્થિતપ્રજ્ઞ, ગુણાતીત કે બ્રાહ્મી સ્થિતિપ્રાપ્ત પુરુષ કહેવાય છે.

પ્રશ્ન: એવો પુરુષ શું સદાને માટે આંખ બંધ કરીને સમાધિમાં જ બેસી રહેતો હશે ?

ઉત્તર: એવા પુરુષને આંખ બંધ કરીને સમાધિમાં બેસી રહેવાનું કોઈ પ્રાયોજન નથી હોતું. પોતાની અંદર ને બહાર બધે જ એને પરમાત્માની ઝાંખી થઈ ચૂકી હોય છે. એ પરમાત્માનો અનુભવ એ બધે કર્યા કરે છે. એ માટે એને આંખ બંધ કરવાની જરૂર નથી હોતી. એની આંખ તો ઉઘાડી જ રહે છે. પરંતુ મન એનું નિરંતર ઈશ્વરમય રહેતું હોય છે. એવા મહાપુરુષને માટે સમસ્ત સૃષ્ટિ કાશી જેવી પવિત્ર બની જાય છે. નિદ્રા પણ સમાધિ બરાબર થાય છે. અને બધી જ ક્રિયાઓ પરમાત્માની આરાધનાના અર્ધ્ય જેવી થઈ જાય છે. એક પળને માટે પણ એની વૃત્તિ પરમાત્માભાવમાંથી ચલિત નથી થતી. એ દશાનું વર્ણન કરતાં કબીર સાહેબ એમના પદમાં કહે છે કે, હે સાધુ, સહજ સમાધિ જ સારી છે. એને જ સિદ્ધ કરવાનો આગ્રહ રાખ. ગુરુની કૃપાથી મારા જીવનમાં એ દિનપ્રતિદિન વધતી ગઈ છે, ફરું છું ત્યારે પરમાત્માની પ્રદક્ષિણા કરું છું જે કરું છું તે દ્વારા એની સેવા કરું છું. સુતી વખતે એને જ દંડવત પ્રણામ કરું છું. બોલું છું ને સંભળાવું છું તે એનું જ કીર્તન છે: ખાવું-પીવું એની પૂજા-સેવા છે. આંખ મીચ્યા ને કાનને છેદા વિના, પરમાત્માના સુંદર સ્વરૂપને હું દિનરાત જોયા કરું છું. કબીર કહે છે કે આ અવસ્થાને કેટલાક લોકો ઉન્મની અવસ્થા પણ કહે છે.

પ્રશ્ન: સમાધિ કરતાં એ દશાને શ્રેષ્ઠ કહેવાય ખરી ?

ઉત્તર: સમાધિ તો સાધન છે, અને આ દશા તો એના પરિણામે પ્રાપ્ત થનારું જીવનનું કલ્યાણ કે સાફલ્ય કરનારું ફળ છે એને શ્રેષ્ઠ કેમ ના કહેવાય ? એ જરૂર શ્રેષ્ઠ છે.

૧૮. અનુષ્ઠાન વિશે

પ્રશ્ન: ભગવાનના કોઈપણ નામના જપ બે રીતે થઈ શકે છે. એક રીત તો હાલતાં ચાલતાં કે ગમે તે કામ કરતાં જપ કરવાની છે. અને બીજી રીત શાસ્ત્રોમાં કહેલી વિધિ પ્રમાણે, આસન પર બેસીને જપ કરવાની છે. એને કોઈ મંત્રના અનુષ્ઠાન તરીકે પણ ઓળખવામાં આવે છે. હવે પ્રશ્ન એ થાય છે કે પોતાની મનોકામના પૂર્ણ કરવાની ઈચ્છા રાખનારા સકામ ભક્તે એ બન્નેમાંથી કયી રીતનો આધાર લેવો ?

ઉત્તર: સકામ ભક્તે શાસ્ત્રોમાં કહ્યા પ્રમાણેની પદ્ધતિ દ્વારા વિધિપૂર્વક જે રીતે થતું હોય તે જાતનું અનુષ્ઠાન કરવું તે જ બરાબર છે. કેમ કે શાસ્ત્રોમાં વર્ણવેલી અલગ-અલગ મંત્રના અનુષ્ઠાનની જે પદ્ધતિઓ છે, તે મુખ્યત્વે સકામ ભક્તની જુદી જુદી કામનાની પૂર્તિ માટે જ નક્કી કરવામાં આવી છે. હાલતાં ચાલતાં કે ગમે ત્યારે અને ગમે તે દશામાં જે જપ કરવાના છે, તેમનો ઉદ્દેશ મોટે ભાગે કોઈ લૌકિક કે પારલૌકિક કામનાની પૂર્તિનો નહિ, પરંતુ મનની પવિત્રતાને વધારવાનો, એકાગ્રતાનો તથા ઈશ્વરપ્રેમ કેળવવાનો, શાંતિની પ્રાપ્તિ કરવાનો ને છેવટે ઈશ્વરના દર્શનનો લાભ મેળવવાનો છે. સકામ ભક્ત એવા જપનો આધાર લઈ શકે ખરો. પરંતુ એમની દ્વારા એની કામના પૂરી થશે જ એ ચોક્કસ ગેરંટી ના આપી શકાય. જ્યારે વિધિપૂર્વક કરાયેલું મંત્રાનુષ્ઠાન તો અચુક ફળે જ છે, ને ધારેલું કામ સિદ્ધ કરે છે. હાલતાં ચાલતાં પ્રેમપૂર્વક જપ કરવાની પદ્ધતિ વધારે ભાગે એકમાત્ર ઈશ્વરની કૃપાની કામનાવાળા નિષ્કામ ભક્તને માટે છે. નિષ્કામનો અર્થ ઈશ્વર સિવાયની બીજી કામનાથી રહિત એવો કરવાનો છે.

પ્રશ્ન: એનો અર્થ એ કે કોઈ પણ કામનાની પૂર્તિ માટે શાસ્ત્રોમાં વર્ણવેલી વિધિ પ્રમાણેના અનુષ્ઠાનનો આધાર લેવો, અને ઈશ્વરદર્શનને માટે નિરંતર કરાતા જપનો ?

ઉત્તર: હા, કોઈપણ પ્રકારની બીજી કામના નહિ રહે અને કેવળ ઈશ્વરદર્શનની ઈચ્છા રહેશે, એટલે વિવિધ વિધાનની ચિંતા વિના હૃદય ઈશ્વરને માટે જ રડવા ને પ્રાર્થવા માંડશે. લાંબા વખતના વિધિપૂર્વકના અનુષ્ઠાનો પછી, હૃદય નિર્મળ બનતાં ને પૂર્ણ વૈરાગ્યનો ઉદય થતાં, એવી દશા આપોઆપ આવશે. આ બન્ને દશા વિકાસક્રમની બે ભૂમિકા જેવી છે. આમાંથી કયી શ્રેષ્ઠ ને કયી કનિષ્ઠ, એની ચર્ચામાં નહિ પડીએ. જેને તેમાં શ્રદ્ધા ને પ્રેમ હોય, તે તેનો આધાર લઈ શકે છે.

પ્રશ્ન: મંત્રનું અનુષ્ઠાન કરતાં કરતાં સ્વાસ્થ્ય બગડે, કે કોઈ બીજો અંતરાય આવે, અને નિયમિત રીતે થતા મંત્રજાપમાં ભંગ થાય, તો અગાઉ કરેલી જપ સંખ્યા નિષ્ફળ જાય ? એથી અનુષ્ઠાનનો ભંગ થાય ? અને પાછા નવેસરથી જપ જરૂર કરવા પડે ?

ઉત્તર: તમે જે કર્મ કરો છો, તેનો નાશ નથી થતો અને વહેલું કે મોડું પણ તે અચુક ફળે જ છે, એ શાસ્ત્રવચનમાં જો વિશ્વાસ હોય, તો કરેલી જપ સંખ્યા નિષ્ફળ જાય છે એવી શંકા કરવાની જરૂર નહિ રહે. કરેલું ફળે જ એ નિયમ પ્રમાણે જે કાંઈ થયું છે તે તો ઈશ્વરના દરબારમાં નોંધાઈ જ ચૂક્યું છે, ને યોગ્ય વખતે ફળ આપશે જ. એટલે સ્વાસ્થ્ય બગડે, કે બીજા અંતરાયો આવે તો પણ અગાઉ કરેલી જપસંખ્યા નિષ્ફળ નથી જતી. એથી અનુષ્ઠાનનો કામચલાઉ ભંગ થતો હોય તો પણ કાયમી ભંગ નથી થતો. સમય

સાનુકૂળ થાય ત્યારથી અધૂરું રહેલું અનુષ્ઠાન એ જ વિધિથી આગળ વધારી શકાય છે. એમાં મારી દષ્ટિએ કોઈ પ્રકારનો બાધ નથી આવતો.

૧૯. ઓમકારનો અર્થ

પ્રશ્ન: વિધિપૂર્વકનાં અનુષ્ઠાનોથી ઈશ્વરદર્શન થઈ શકે ખરું ?

ઉત્તર: ઈશ્વરદર્શનની ઈચ્છા જેમ જેમ ઉત્કટ બનશે તેમ તેમ બધી પ્રકારની વિધિમાંથી મન ઉપરામ બનતું જશે. એટલે એવો પ્રશ્ન જ નહિ રહે.

પ્રશ્ન: પ્રણવ મંત્ર એટલે શું?

ઉત્તર: ઓમકારને પ્રણવ મંત્ર કહેવામાં આવે છે.

પ્રશ્ન: ઓમકારનો અર્થ શું થાય ?

ઉત્તર: ઓમકારમાં અ, ઉ, અને મ એ ત્રણ અક્ષરોનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે. ત્રણેયની સંધિ થવાથી ઓમ બને છે. એ ઓમ શબ્દ પરમાત્માનો વાચક છે એમ પતંજલિએ યોગદર્શનમાં કહેલું છે. પતંજલિએ એ જ હકીકત તરફ ધ્યાન દોરેલું છે. પુષ્પદંતે પોતાના રચેલા મહિમ્નસ્ત્રોત્રમાં પણ ઓમકાર વિશે એવો જ ઉલ્લેખ કરેલો છે. ઓમકારની ત્રણ માત્રાઓ ત્રણ પ્રકારના લોકનો, ત્રણ પ્રકારની અવસ્થાનો, પ્રકૃતિના ત્રણ ગુણોનો, ત્રણ પ્રકારના શરીરનો, તથા ત્રણ દેવોનો નિર્દેશ કરે છે, અને ઓમકારનું બિંદુ એમનાથી પર એવા પરમાત્માનો નિર્દેશ કરે છે, એમ પુષ્પદંતે કહેલું છે, પ્રશ્નોપનિષદમાં પણ પિષ્પલાદ ઋષિએ એવો જ અર્થ કરી બતાવ્યો છે. પરંતુ મારી દૃષ્ટિએ તો ઓમકારમાં ભારતીય તત્ત્વજ્ઞાન ને સાધનાનો અર્ક સમાયો છે.

પ્રશ્ન: તે કેવી રીતે ?

ઉત્તર: આત્મદર્શન કરવાની ઈચ્છાવાળા ઋષિઓને સૌથી પહેલાં પોતાના સ્વરૂપનો સાક્ષાત્કાર કરવાની ઈચ્છા થઈ, ત્યારે તેમને પ્રશ્ન થયો કે કોહમ્ ? એટલે કે હું કોણ છું ? અથવા તો મારું સાચું સ્વરૂપ શું છે ? એ પ્રશ્નનો ઉત્તર મેળવવા માટે એમણે ધ્યાન કર્યું, એમના અંતરમાં ડૂબકી મારી અને ચિંતનમનનનો આધાર લીધો. એને પરિણામે વરસોની મહેનત પછી, એમને એમના સત્ય સ્વરૂપનો સાક્ષાત્કાર થયો. એથી એમણે નક્કી કર્યું કે સોહમ્ એટલે કે આપણે પરમાત્મ સ્વરૂપ છીએ. અથવા તો પરમાત્માથી જુદા નથી. કોઈએ તેમને પુષ્પદંતે કે પરમાત્મા કેવા ? તો તેમણે કહ્યું કે સત્યં, શિવં, સુંદરમ્. સત્ય, શિવ સ્વરૂપ ને સુંદરતાના મૂળાધાર જેવા. વળી જ્ઞાનના અધિષ્ઠાતા, અનાદિ, અનંત, અવિનાશી, અને પરમ પ્રેમની મૂર્તિ જેવા. સચ્ચિદાનંદસ્વરૂપ એવા એ પરમાત્માની સાથે એકતાનો અનુભવ કરી ચૂકેલા ઋષિઓએ કહ્યું કે અમારામાં અને એ પરમાત્મામાં મૂળભૂત રીતે જોતાં કોઈ ભેદ નથી. અમારી વચ્ચે અખંડ એવી એકતા છે. એ અનુભવની ઉચ્ચતમ દશાએ પહોંચેલા ઋષિએ કહ્યું કે અહં બ્રહ્માસ્મિ, હું પરમાત્મા છું. સૂફી સંતોએ અનલહક કહીને એ જ વાત તરફ અંગૂલીનિર્દેશ કરેલો છે. એટલે સોહમ્ શબ્દમાં ભારતીય યોગી, મુની, જ્ઞાની કે તત્ત્વજ્ઞાનીઓની આત્મિક સાધનાનું સરવૈયું આવી જાય છે. એ શબ્દમાં ભારતીય ધર્મ, તત્ત્વજ્ઞાન, કે સાધનાનો, વરસોનાં ચિંતન, મનન ને તપને પરિણામે પ્રાપ્ત થયેલો નિષ્કર્ષ આવી જાય છે. હવે સોહમ્ શબ્દમાંથી આગળનો સ કાઢી નાંખો ને છેલ્લો મ રહેવા દઈને વચલો હ કાઢી નાંખો તો ફક્ત ઓમ બાકી રહેશે. એટલે ઓમ એ સોહમનું ટૂંકું રૂપ છે, એની ખાતરી થશે, ને મારું કથન પણ સમજાશે કે ઓમકારમાં

ભારતીય તત્ત્વજ્ઞાન અને સાધનાનો અર્ક આવી જાય છે. ઓમકારનો આ રીતે વિચાર કરો તો ઘણો લાભ થશે.

પ્રશ્ન: પણ તમારી સમજાવવાની પદ્ધતિ તો તદ્દન નવી છે !

ઉત્તર: નવી હોય તેથી શું થયું ? એ બુદ્ધિગમ્ય ને વૈજ્ઞાનિક છે કે નહિ, તે જ જોવાનું છે. જૂની રીતે વિચારવા ટેવાયેલા માણસોને આ વિચારસરણી નવી લાગશે. પણ વિચારવા જેવી કે કામની છે. એટલે એને અપનાવવાની હું સૌને ભલામણ કરું છું. મને પોતાને આવી રીતે વિચાર કરવાથી લાભ થયો છે. ઓમકારના જપ જો આવી રીતે વિચારીને કરવામાં આવે તો ખૂબ જ લાભ થાય એમ મારું માનવું છે.

૨૦. ઓમકાર વિશે

પ્રશ્ન: ઓમકારના જપ કેવી રીતે કરવા ?

ઉત્તર: ગુરુએ કહ્યા પ્રમાણે કરવા. જો ગુરુ કર્યા જ ના હોય, ને પોતાની મેળે કરવાની ઈચ્છા હોય, તો પદ્માસન જેવા કોઈ આસનમાં કે કેવળ સુખાસનમાં બેસીને, આંખ બંધ કરીને, હૃદય અથવા તો ભૂમધ્ય બેમાંથી કોઈપણ એક સ્થાનમાં દૃષ્ટિ સ્થિર કરવી, ને માળાની મદદથી અથવા મનોમન ઓમકારના ઉચ્ચાર કરતા રહેવું અને હું આનંદ સ્વરૂપ છું, શાંતિસ્વરૂપ છું, જ્ઞાનસ્વરૂપ છું, શુદ્ધ છું, બુદ્ધ છું, એવી ભાવના કરવી.

પ્રશ્ન: પરંતુ આપણે ખરેખર એવા ના હોઈએ તો એવી ભાવના કરવાથી શો લાભ ?

ઉત્તર: આપણે ખરેખર તો એવા જ છીએ. પરંતુ વ્યવહારમાં એનો અનુભવ નથી કરી શકતા. એનું કારણ આપણું અજ્ઞાન અને આપણા કર્મસંસ્કાર કે આપણી નબળાઈ. તેને દૂર કરવામાં આવે, તો આપણને આપણા એ ખરેખરા અથવા તો અસલ સ્વરૂપનું ભાન થઈ શકે, એ સ્વરૂપની ભાવના કરવાથી એના અનુભવ માટેની ઈચ્છા થાય છે. ને છેવટે એક ધન્ય દિવસે એનો અનુભવ પણ થઈ જાય છે. ભાવનાનું સ્થાન જીવનમાં ઘણું મોટું છે. ભાવનાની શક્તિ ઘણી પ્રબળ છે, ભાવના પ્રમાણે જીવનમાં વધારે કે ઓછો વિકાસ થઈ શકે છે. જેનામાં ભાવના જ નથી, તેઓ ભાવનાની દિશામાં વિકાસ કેવી રીતે કરી શકે ? માટે ભાવના કરવાથી શો લાભ, એવી શંકા કરવાની જરૂર નથી, સારી ભાવનાઓ જીવનમાં હંમેશા ઉપયોગી થઈ પડે છે. આજે જે ભાવના છે, તે કાલે જીવન બને છે.

પ્રશ્ન: ઓમકારના જપનું ફળ શું ?

ઉત્તર: ઓમકારના જપનું ફળ વળી બીજું શું હોય ? આત્મદર્શન અથવા પરમાત્મપ્રાપ્તિ. જેને એ ફળ ના જોઈતું હોય, ને દુન્વયી ફળ જોઈતાં હોય, તેને પણ વત્તા ઓછા વખતે ને વત્તા ઓછા પ્રમાણમાં તે ફળ મળી શકે છે. જેની જેવી ઈચ્છા કે જેની જેવી ભાવના. ઓમકાર તો કલ્પવૃક્ષ છે. તેની નીચે બેસીને બધી જાતની ઈચ્છાઓ પૂરી કરી શકાય છે. તે પછી લૌકિક હોય કે પારલૌકિક. એટલે જ પેલા જૂના શ્લોકોમાં કહ્યું છે કે, 'બિંદુ સાથેના ઓમકારનું જે દરરોજ ધ્યાન કરે છે, તે યોગીની બધી જ કામનાઓ પૂરી થઈને તેને મુક્તિ મળે છે. એ ઓમકારને હું નમસ્કાર કરું છું. ઓમકારં બિંદુ સંયુક્ત નિત્યં ધ્યાયંતિ યોગિનઃ । કામદં મોક્ષદં ચૈવ ઓમકારાય નમોનમઃ ॥ ઓમકારથી એવી રીતે બીજી કામનાઓની પૂર્તિ થતી હોવા છતાં, એનો આધાર મુખ્યત્વે તો આત્મદર્શન અથવા પરમાત્મપ્રાપ્તિ કે આત્મશાંતિ માટે લેવાય તે જ વધારે સારું છે.

પ્રશ્ન: ઓમની સાથે તત્ ને સત્ કેમ કહેવાય છે ? એનો શો અર્થ ?

ઉત્તર: એનો અર્થ બધા પોતપોતાની બુદ્ધિ ને રુચિ પ્રમાણે કરે છે. ગીતામાં પણ એનો ઉલ્લેખ કરેલો છે કે ઓમ તત્સત્ કહીને પરમાત્મા વિશે જ કહેવામાં આવ્યું છે, વેદપાઠ કરનાર ને યજ્ઞ કરનાર એ નામથી પોતપોતાની શુભ ક્રિયાની શરૂઆત કરે છે. ઓમ તો પરમાત્માનું નામ છે. તત્ ને સત્ કહીને તે પરમાત્મા જ્ઞાનસ્વરૂપ ને સત્યસ્વરૂપ છે એવો અર્થ કરીએ તો ઠીક થાય કે તે સત્યસ્વરૂપ પરમાત્મા તથા મારી વચ્ચે એકતા છે. હું તે પરમાત્મા સ્વરૂપ છું.

પ્રશ્ન: જપ કરતી વખતે તત્સત્ બોલવું જોઈએ કે એકલું ઓમ ?

ઉત્તર: એકલું ઓમ બોલવાથી ઓમ તત્સત્ નો ભાવ આવી જ જાય છે. છતાં પણ એ બંનેમાંથી શેનો જપ કરવો તે સાધકની ઈચ્છા પર અવલંબે છે. જેનો પણ જપ કરવામાં આવે તેનો જપ જડ કે યાંત્રિક ના બની જાય, પણ સમજપૂર્વક થાય, અને સ્વભાવના સુધાર, ચારિત્ર્યના ઘડતર, તથા આત્મિક વિકાસના કામમાં મહત્વનો ભાગ ભજવી જાય તેનું આપણે ખાસ ધ્યાન રાખવાનું છે. એ જ મહત્વનું છે.

૨૧ . સાંઈબાબા વિશે

પ્રશ્ન: તમે આગળ પર જેમનો ઉલ્લેખ કરેલો તે સાંઈબાબા કયા ગામમાં જન્મ્યા હતા ?

ઉત્તર: તે વિશે કશી ચોક્કસ માહિતી નથી મળતી. તેમણે પોતે પણ એ વિશે કહ્યું નથી. એટલે એ સંબંધી કશું નિર્ણયાત્મક નથી કહી શકાય તેમ. હૈદરાબાદ જિલ્લાના ઔરંગાબાદ તાલુકામાં પાથરી નામના ગામમાં એક બ્રાહ્મણ કુટુંબમાં તે જન્મેલા, એવું તેમના જીવનચરિત્રના સસ્તું સાહિત્યે પ્રકટ કરેલા પુસ્તકમાં વાંચવા મળે છે. પરંતુ એ હકીકત પ્રમાણભૂત છે એવું નક્કી નથી થયું. એથી ઊલટું, કેટલાક એમ પણ માને છે કે એ જન્મ્યા ન હતા, પરંતુ સ્વયંભૂની પેઠે પ્રકટ થયા હતા.

પ્રશ્ન: એવી વાત બની શકે ખરી ?

ઉત્તર: ઈશ્વરની દુનિયામાં કશું જ અસંભવ નથી. ખાસ કરીને સિદ્ધ પુરુષોને માટે. તે ધારે ત્યારે ને ધારે તેવું સ્વરૂપ લઈ શકે છે. એવું પાતંજલ યોગદર્શનમાં પણ કહેલું છે.

પ્રશ્ન: એમના માતાપિતાનું નામ શું ?

ઉત્તર: માતાપિતા વિશે કોઈ એમને પૂછતું તો એ હસીને ઉત્તર આપતા કે, બ્રહ્મા મારા પિતા છે, ને પ્રકૃતિ મારી માતા છે. એથી વિશેષ એમણે કંઈ કહ્યું નથી.

પ્રશ્ન: એમનો ધર્મ શું ?

ઉત્તર: એમનો ધર્મ જીવમાત્રમાં ઈશ્વરને જોઈને, જીવમાત્રની જેટલી બને તેટલી સેવા કરી છૂટવાનો હતો. એ કોઈ વિશેષ સંપ્રદાયના ન હતા. છતાં પણ બધા ધર્મ કે સંપ્રદાય તરફ માનની નજરે જોતા. માનવધર્મને એ બધા ધર્મોના મૂલાધારરૂપ માનતા, તથા માનવને સાચા અર્થમાં માનવ થવાનું શીખવતા.

પ્રશ્ન: એમની ફિલસૂફીનું કોઈ સાહિત્ય છે ?

ઉત્તર: એમની કોઈ આગવી કે વિશેષ ફિલસૂફી નથી. છતાં, એમના જીવન અને ઉપદેશો વિશે જુદી જુદી ભાષામાં ઘણું સાહિત્ય લખાયું છે. તે વાંચવાથી એમના વિચારો વિશે ઘણી માહિતી મેળવી શકાય તેમ છે.

પ્રશ્ન: એમ કહેવાય છે કે જગતે એમને જીવતા જાણ્યા ન હતા તે સાચું છે

ઉત્તર: એવું ના કહી શકાય. જીવન દરમ્યાન પણ એમના કેટલાય ભક્તો ને પ્રશંસકો હતા, એમનો યશ સારા પ્રમાણમાં ફેલાયેલો હતો. છેલ્લા કેટલાંક વરસોમાં એની માત્રા વધી છે, એટલું જ. બાકી જીવન દરમ્યાન એમને કોઈ જાણતું કે માનતું ન હતું એવું ન હતું.

પ્રશ્ન: દેહાવસાન બાદ લોકોએ એમને ચમત્કારોથી જાણ્યા એ સાચું છે ?

ઉત્તર: બિલકુલ નહિ. લોકોમાંના કેટલાકને એમની કોઈપણ જાતના દંભ કે ડોળ વિનાની સાચી ને સરળ ઉપદેશવાણી ગમી ગઈ. કેટલાકને એમની મારફત નાની મોટી મદદ મળી. કેટલાક એમના જીવમાત્ર પ્રત્યેના પ્રેમ ને સેવાભાવથી આકર્ષાયા, ને કેટલાકને એમનું શરણ, મનન કે સ્મરણ, શાંતિનું સાધન થઈ પડ્યું. કેવળ ચમત્કારોનાં બળ પર લોકોના હૃદય પર કોઈ લાંબા વખત લગી શાસન નથી કરી શકતું. ચમત્કાર તો જાદુગર પણ ક્યાં નથી કરી બતાવતા ? સાંઈબાબા એવા કોઈ જાદુગર ન હતા. પણ સંત હતા.

જ્ઞાની, યોગી ને મહાપુરુષ હતા. જે શક્તિનું એમનામાં દર્શન થતું હતું, તે તો ફૂલમાં સુગંધ પેઠે એમનામાં સ્વાભાવિક રીતે જ પ્રકટ થઈને ભળી ગઈ હતી. એ શક્તિ ઉપરાંત, એમની અંદર એક આદર્શ પુરુષના ઉત્તમોત્તમ ગુણો હતાં. દયા, પ્રેમ, સાદાઈ, સેવાભાવ અને નમ્રતા તથા અપરિગ્રહ જેવા ગુણો એમનામાં પરાકાષ્ટાએ પહોંચ્યા હતાં. એ ગુણો બીજાને મુગ્ધ કરતા. એની સાથે ભૂત ને ભાવિનું એમનું જ્ઞાન અને એમની અલૌકિક શક્તિ એ બધું જોઈને સૌને લાગતું કે એ ઈશ્વર જ છે. એટલે એ કેવળ ચમત્કારો કરી બતાવવાથી જ જાણીતા થયા છે એમ માનવું ભૂલભરેલું છે.

૨૨. હિમાલયના સંતો

પ્રશ્ન: હિમાલયમાં અત્યારે ઈશ્વરસાક્ષાત્કારી કે સિક્કિપ્રાપ્ત મહાપુરુષો છે ખરા ?

ઉત્તર: જરૂર છે. પરંતુ એમની સંખ્યા અત્યંત ઓછી છે. ઈશ્વરનો સાક્ષાત્કાર કાંઈ રમત વાત નથી. કોઈ વિરલ કોટીના મજબૂત મનોબળવાળા, અધિકારી પુરુષો જ તે કરી શકે છે. હિમાલયમાં કે હિમાલયની બહાર બીજે, એવા અધિકારી પુરુષો છે જ ઓછા. એટલે એમના દર્શન આપણને અવારનવાર અને જ્યાં ત્યાં નથી થતાં. પણ જીવનની કોઈ ધન્ય પળે ને ધન્ય સ્થળે જ થઈ શકે છે.

પ્રશ્ન: પરંતુ હિમાલયનો પ્રદેશ તો એવા પુરુષોના આશ્રયસ્થાન તરીકે પ્રાચીન કાળથી પ્રસિદ્ધ છે. એ પ્રદેશમાં પણ એવા મહાપુરુષો બહુ ઓછી સંખ્યામાં મળે છે, એ શું આશ્ચર્યકારક નથી લાગતું? હિમાલયમાં એવા પુરુષો મોટી સંખ્યામાં નહીં મળે તો બીજે ક્યાં મળશે ?

ઉત્તર: એમાં આશ્ચર્યકારક જેવું કશું જ નથી. વખત પ્રમાણે દુનિયામાં ફેરફારો થયા કરે છે. એક વખત એવો હતો કે જ્યારે હિમાલયમાં ઈશ્વરસાક્ષાત્કારી કે સિક્કિમહાપુરુષોની સંખ્યા ઘણી મોટી હતી. પરંતુ બદલાયેલા સંજોગોમાં બધું જ બદલાયું છે. આજે તો એવી સ્થિતિ છે કે હિમાલયના સમસ્ત પ્રદેશને ખૂંટી વળો તો પણ, ઈશ્વરની ઈચ્છા કે તમારું ભાગ્ય હોય, તો જ કોઈ ઈશ્વરદર્શી મહાપુરુષને મેળવી શકો-નહીં તો નહીં.

પ્રશ્ન: એનો અર્થ એ કે, હિમાલયમાં જે એવા મહાપુરુષને મળવાની ઈચ્છાથી જાય, તેમને નિરાશ થવું પડે ? એ તો ભારે દુઃખદ કહેવાય.

ઉત્તર: નિરાશ થવું પડે એવું કશું જ નથી, જેમના દિલમાં મહાપુરુષોને મળવાની ઉત્કટ ઈચ્છા છે, તેમને ગમે તે રીતે પણ મહાપુરુષોનું દર્શન થશે જ. મહાપુરુષોની શોધ કરવા એમને આમ તેમ ભટકવું નહીં પડે. એ જ્યાં હશે ત્યાં મહાપુરુષો પ્રગટ થશે. ને એમને પ્રેરણા, માર્ગદર્શન તથા શાંતિ આપશે. જે મહાપુરુષોના દર્શનની ઈચ્છા રાખે છે, તેની ઈચ્છા ઈશ્વર જરૂર પૂરી કરે છે. મારો પોતાનો એવો અનુભવ છે. મને પોતાને એવી રીતે આજ લગી અનેક મહાપુરુષોનો મેળાપ થયેલો છે. એટલે એ બાબતે કોઈએ નિરાશ થવાની જરૂર નથી. બાકી કોઈ જો એવી ઈચ્છા રાખતું હોય કે હિમાલય જઈશું કે તરત જ આપણને ઊંચી કોટીના મહાત્મા પુરુષનું દર્શન થઈ જશે, તો તેની તે ઈચ્છા એટલી વહેલી પૂરી થાય એવી નથી, એ જ મારે કહેવાનું છે.

પ્રશ્ન: હિમાલયમાં જે યોગી, સિક્કિ કે મહાપુરુષો છે, તે કેટલી ઉંમરના છે ?

ઉત્તર: કેટલાક સમકાલીન અથવા તો સાધારણ આયુના છે. અને બીજા કેટલાંક એવા પણ છે જેમની ઉંમરનો તાગ નથી કાઢી શકાતો. મતલબ કે તે દીર્ઘાયુષ્ય છે.

પ્રશ્ન: દીર્ઘાયુષ્યવાળા એટલે કેટલી ઉંમરના ?

ઉત્તર: તમને નવાઈ લાગશે, અને તમે કદાચ નહીં પણ માનો, પરંતુ એ એક હકીકત છે કે જેને આપણે વૈદિક કાલ, ઉપનિષદ કાલ, કે પુરાણ કાલ, અથવા તો પ્રાગૈતિહાસિક કાલ, કહીએ છીએ તે કાલના

કેટલાક મહાપુરુષો હિમાલયમાં છે, અને એમનું દર્શન આપણને થઈ શકે છે. જે સાધકો સચ્ચાઈ ને પ્રામાણિકતાથી સાધના કરે છે, તેમને કોઈ ધન્ય ઘડીએ એમના દર્શનનો લાભ મળી જાય છે.

પ્રશ્ન: તમને તેમાંના કોઈના દર્શન થયેલા ખરાં ?

ઉત્તર: હું જે કહું છું તે કોઈની પાસેથી સાંભળેલું કે કોઈ પુસ્તકમાં વાંચેલું નથી કહેતો. છેલ્લા વીસ વરસથી હિમાલયના પવિત્ર પ્રદેશમાં રહીને સાધના કરવાનું જે સૌભાગ્ય મને પ્રાપ્ત થયું છે, અને એને પરિણામે જે અનેકાનેક અનુભવો થયા છે, એ અનુભવોના આધાર પર જ હું બધું બોલી રહ્યો છું. એ પ્રદેશમાં રહીને મેં જે જોયું છે, તે જ કહી રહ્યો છું. મને એવા કૃતકામ, સિદ્ધ, પ્રાતઃસ્મરણીય, મહાપુરુષોનાં દર્શન વારંવાર થયેલાં છે. અને એટલે જ હું આ માહિતી આપી રહ્યો છું.

૨૩. સમર્થ પુરુષો ને સેવા

પ્રશ્ન: હિમાલયમાં એવા સમર્થ મહાપુરુષો હોય, તો તે દેશ ને દુનિયાને માટે કાંઈ જ નથી કરતાં ? એ જો ધારે તો દેશ ને દુનિયાને કેટલીય મદદ કરી શકે.

ઉત્તર: તમે આવો પ્રશ્ન પૂછશો એવું હું ધારતો જ હતો. તમે આવો પ્રશ્ન પૂછો તે સ્વાભાવિક છે. કેમ કે આ યુગમાં કોઈપણ વ્યક્તિ કે વસ્તુનું મૂલ્યાંકન એ સમાજને કેટલે અંશે મદદરૂપ થાય છે તેના પરથી થાય છે, લોકો મોટે ભાગે એ રીતે જ વિચાર કરે છે.

પ્રશ્ન: એ વિચારસરણી શું ખોટી છે ?

ઉત્તર: ખોટી નથી, પરંતુ અધૂરી જરૂર છે. અથવા તો એમ કહો કે એકાંગી છે.

પ્રશ્ન: કારણ ?

ઉત્તર: કારણ એટલું જ કે ભારતીય સંસ્કૃતિનો એક મહત્વનો સંદેશ એમાં ભૂલી જવાયો છે. ભારતીય સંસ્કૃતિ જેમ વ્યક્તિએ સમષ્ટિની સેવા કરવી એવો આદેશ આપે છે, તેમ વ્યક્તિએ પોતાની સેવા કરી, અથવા પોતાની શુદ્ધિ સાધી, પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર કરીને, પૂર્ણ કે મુક્ત થવું એમ પણ શીખવે છે. સ્વ ને પર બંનેની સેવા તથા બંનેનું કલ્યાણ કરવાનો એણે ઉપદેશ આપ્યો છે. એ બન્ને પાંખે માણસે ઉડવાનું છે. એકલું પોતાનું જ કલ્યાણ કરીને એણે બેસી નથી રહેવાનું. અને બીજાની સેવાના કર્મમાં ગળાબૂડ ડૂબીને, એણે પોતાની જાતની શુદ્ધિ ને પોતાની જાતના વિકાસ તરફ દુર્લક્ષ પણ નથી કરવાનું. આદર્શ જીવનનાં આ બંને પાસાંને લક્ષમાં રાખીને એણે પગલાં ભરવાનાં છે.

પ્રશ્ન: એનો અર્થ તમે એવો કરવા માંગો છો કે પોતાની જાતની વિકાસ-સાધના કરનારા મહાપુરુષો પણ વ્યર્થ નથી જીવતા ?

ઉત્તર: હા. વધુમાં હું એમ કહેવા માંગું છું કે, તેમના તરફ આપણે સહાનુભૂતિ રાખવી જોઈએ. તે બીજા કોઈને માટે કશું જ નથી કરતાં એવું ના સમજવું જોઈએ. દરેકની કામ કરવાની પદ્ધતિ જુદી જુદી હોય છે. તે પ્રમાણે તે કામ કરતાં જ હોય છે. એમાંયે જે સમર્થ મહાપુરુષો છે, તે તો કામ લાગવા હંમેશાં તૈયાર રહે છે. બીજાને કામ લાગવું એ તેમનો સ્વભાવ હોય છે. એને માટે જ તેમનું શરીરધારણ હોય છે. કોઈ કોઈ યોગી તો સાધના પણ એટલા માટે કરે છે કે શક્તિ પ્રાપ્ત કરીને બીજાને ઉપયોગી થઈ શકાય. સાધના દરમ્યાન ને સાધના પછી એ બીજાને ઉપયોગી થાય છે પણ ખરા. એમનું જીવન જ વહેતી નદી જેવું હોય છે, જે પોતે તો જલથી ભરપુર બને છે, પણ બીજાને પણ જલનું દાન દે છે. અથવા તો એને કોઈક ફૂલની સાથે સરખાવી શકાય, જે પોતે તો ફોરમથી સંપન્ન બને જ છે, પરંતુ સાથે સાથે બીજાને પણ ફોરમ આપે છે. દીપકની પેઠે સ્વયં પ્રકાશિત કરે છે. એ સેવા નથી કરતા એમ કેવી રીતે કહી શકાય ?

પ્રશ્ન: છતાં પણ એવા મહાપુરુષો દેશ કે દુનિયાના મંચ પર આવીને, વિરાટ પ્રમાણમાં લોકસેવાનું કાર્ય કરતાં હોય તો તેમની દ્વારા વધારે મદદ ના મળે ?

ઉત્તર: મળે. પરંતુ એ તો એમની ઈચ્છા પર આધાર રાખે છે. અથવા વધારે સારા શબ્દોમાં કહીએ તો, એમના પ્રેરક એવા ઈશ્વરની ઈચ્છા પર આધાર રાખે છે. જે કાર્યક્ષેત્ર ઈશ્વરે એમને માટે નક્કી કર્યું હોય

છે, તેમને ઓળખી લઈને એ દ્વારા એ બનતું સેવા-કાર્ય કરે છે. એમાં જ એમની મહાનતા રહેલી છે. દેશ કે દુનિયાના રંગમંચ પર આવીને, વિરાટ પ્રમાણમાં લોકસેવાનું કામ કરવાનું જો ઈશ્વર એમને માટે નક્કી કરે તો તે તેમ પણ કરે છે. એમનું સમસ્ત જીવન જ ઈશ્વરપ્રેરિત અને ઈશ્વરમય હોય છે. એટલે ઈશ્વરની ઈચ્છાનુસાર જ એ બધું કર્યા કરે છે. વ્યક્તિગત રીતે કોઈ ઈચ્છા કે સંકલ્પ એમને હોય તો પણ, ઈશ્વરની ઈચ્છાને ઓળખીને એ એમાં બાંધછોડ કરી દે છે, અથવા કરી શકે છે.

૨૪. કૃષ્ણ ભગવાન વિશે

પ્રશ્ન: કૃષ્ણ ભગવાનની આટલી બધી પૂજા ને સ્તુતિ, આટલાં બધાં વરસો પછી પણ, કેમ થાય છે ?

ઉત્તર: હું તમારા પ્રશ્નના ઉત્તરમાં એવો જ એક બીજો પ્રશ્ન પૂછું કે કોઈ પણ વ્યક્તિની પૂજા ને સ્તુતિ, કોઈ પણ જાતના કારણ વિના કાંઈ વરસોનાં વરસો સુધી થયા કરે છે ? તેવી પૂજા ને સ્તુતિ ત્યારે જ થાય કે જ્યારે તે વ્યક્તિના નામની પાછળ કોઈ પ્રેરક બળ કામ કરી રહ્યું હોય, કોઈ અવિસ્મરણીય ઈતિહાસ હોય, અથવા તો તે વ્યક્તિએ દેશ કે દુનિયાના અભ્યુત્થાન માટે કોઈ મહત્વનો ફાળો આપ્યો હોય. શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનના જીવનની સાથે એ ત્રણ મુદ્દા સંકળાયેલા છે. એથી જ આજે વરસો વહી ગયાં છે તો પણ, એમનું નામ ભારતીય પ્રજાના દિલમાં અમર છે, અને એમની પૂજા ને સ્તુતિ પણ ચાલુ છે.

પ્રશ્ન: ભગવાન શ્રીકૃષ્ણના નામની પાછળ કયું પ્રેરક બળ કામ કરી રહ્યું છે ?

ઉત્તર: કોઈ એક પ્રેરકબળ નહીં, પરંતુ કેટલાય પ્રેરક બળો કામ કરી રહ્યા છે. એમનામાં રહેલો પવિત્ર ને નિર્વ્યાજ પ્રેમ, એમની ગૌભક્તિ, દુષ્ટતાનું દમન કરવાની એમની તૈયારી, એમની અનાસક્તિ, ગુરુસેવા, ભારોભાર નમ્રતા, અને શરણાગતોની રક્ષા કરવાનો એમનો સ્વભાવ, તથા ભોગ અને ઐશ્વર્યની વચ્ચે રહેવા છતાં પણ એમણે વીતાવેલું યોગમય જીવન, એ બધું માનવ જાતિને વરસો સુધી પ્રેરણા આપવા માટે પૂરતું છે. વરસો થઈ ગયાં ને હજુ બીજાં કેટલાય વરસો થશે પરંતુ એમના જીવનનાં એ પ્રેરક બળો અજર અને અમર રહેશે. દેશ અને દુનિયાને એ પ્રેરણા પાતાં જ રહેશે.

પ્રશ્ન: કૃષ્ણ ભગવાને માનવજાતિને માટે બીજો કોઈ મહત્વનો ફાળો આપ્યો છે ?

ઉત્તર: કેમ નહીં ? ગીતાના રૂપમાં એમણે માનવજાતિને એક એવો વારસો આપ્યો છે, જેની સરખામણી હીરામાણેક કે મોતીના અમુલ્ય ભંડારોની સાથે પણ ન થઈ શકે. ભારતીય સંસ્કૃતિ અને સાહિત્યમાં એનું સ્થાન અજોડ છે. જીવનનું કલ્યાણ કરનારી એ સંહિતા કેવળ ભારતમાં જ નહીં ભારતની બહાર પણ લોકપ્રિય થઈ પડી છે. કૃષ્ણે પોતાના જીવનમાં બીજું કાંઈ ન કર્યું હોત, ને એકલો ગીતાનો ઉપદેશ આપ્યો હોત, તો પણ એ અમર બની જાત.

પ્રશ્ન: કૃષ્ણ ભગવાનના નામ પાછળ કોઈ ઈતિહાસ છે ખરો ?

ઉત્તર: અવશ્ય છે. એ ઈતિહાસ ભાગવત અને મહાભારત જેવા ગ્રંથોમાં જોવા મળે છે. કોઈ પણ એને વાંચી ને વિચારી શકે છે.

પ્રશ્ન: પરંતુ કેટલાક તો કહે છે કે કૃષ્ણ ભગવાન ઐતિહાસિક વ્યક્તિ ન હતા, પણ કાલ્પનિક હતા, એ બાબતમાં તમે શું માનો છો ?

ઉત્તર: હું એમને કાલ્પનિક નથી માનતો, પરંતુ ઐતિહાસિક કે વાસ્તવિક માનું છું. એમના જીવનની સાથે ક્યાંક ક્યાંક કોઈ વધારે પડતી વાતો વણાઈ ગઈ હોય તો તે ભલે, પણ એટલા જ પરથી એમ માની લેવું કે તે હતા જ નહીં, એ બરાબર નથી. એમ તો પછી બધા જ કાલ્પનિક થઈ જશે, ને કોઈનું યે અસ્તિત્વ નહીં રહે. એ પદ્ધતિ મને તો પસંદ નથી પડતી, તથા તંદુરસ્ત નથી લાગતી.

૨૫. વ્યવહાર ને સાધના

પ્રશ્ન: વ્યવહારમાં રહીને આત્મોન્નતિની સાધના કરી શકાય કે ન કરી શકાય ?

ઉત્તર: જરૂર કરી શકાય.

પ્રશ્ન: કેવી રીતે કરી શકાય ?

ઉત્તર: આત્મોન્નતિની સાધનામાં હૃદયશુદ્ધિનું મહત્વ ઘણું મોટું છે. હૃદયશુદ્ધિને બીજા શબ્દોમાં દૈવી સંપત્તિની પ્રાપ્તિ અથવા તો નીતિ કે સદાચારનું પાલન કહી શકાય. વ્યવહારમાં રહીને હૃદયશુદ્ધિની દિશામાં આગળ વધવાના અથવા તો નીતિ સદાચારને માર્ગે દૃઢતાપૂર્વક પગલાં ભરવાના, પ્રયાસ થઈ શકે છે. તે ઉપરાંત પરમાત્માના સાક્ષાત્કારને માટે, નક્કી કરેલી પદ્ધતિ પ્રમાણે નિયમિત સાધના પણ કરી શકાય છે. વ્યવહાર એમાં કોઈ રીતે વચ્ચે નથી આવતો. જે વચ્ચે આવે છે તે તો માણસનો પોતાનો પ્રમાદ, ચંચળ અથવા અસ્થિર સ્વભાવ, સંકલ્પબળ અને નિયમિતતાનો અભાવ, કે માનસિક નિર્બળતા હોય છે. એને ખંખેરી કાઢીને, આત્મશુદ્ધિ, આત્મોન્નતિ અને આત્મસાક્ષાત્કારની ભાવના સાથે આગળ વધવામાં આવે, તો વ્યવહારમાં રહીને પણ ઘણું ઘણું કરી શકાય. આજસુધી કેટલાંય માણસો એ રીતે વિકાસ કરી શક્યા છે. બીજા કેટલાય કરી રહ્યા છે. અને તમે પણ કરી શકો છો.

પ્રશ્ન: પણ તમને એમ નથી લાગતું કે વ્યવહારમાં રહીને આત્મોન્નતિની સાધના કરવામાં પાર વિનાની મુશ્કેલીઓ છે ?

ઉત્તર: મુશ્કેલી તો છે જ, અને આવવાની જ, પરંતુ એમનાથી હિંમત હારી ગયે કે ડગી ને ડરી ગયે શું વળશે ? વ્યવહારમાં જ મુશ્કેલીઓ છે, ને એકાંતમાં નથી, એવું થોડું જ છે ? વત્તા કે ઓછા પ્રમાણમાં મુશ્કેલીઓ બહારની હોય છે, અને કેટલીક માનવે પોતાની મેળે, પોતાની નબળાઈના પરિણામરૂપે, ઉત્પન્ન કરેલી હોય છે. એ મુશ્કેલીઓને પાર કરવાનો પ્રશ્ન તો બધે જ ઊભો રહેવાનો. તમે ઘરમાં હો કે વનમાં, અને એકલા હો કે વસ્તીની વચ્ચે, પણ એ સમસ્યા તો તમને સતાવવાની જ, અને જે વાતાવરણમાં તમે મુકાયા છો, તે વાતાવરણનો ત્યાગ કરીને તમે ક્યાંય બીજે જઈ શકો તેમ છે ? તમારાં કર્તવ્યો, તમારી વ્યવહારિક ફરજો કે જવાબદારીઓને છોડીને તમે બીજે ક્યાંય બેસી શકો તેમ છે ? એટલે જ્યાં છો ત્યાં રહીને જ, વાતાવરણ કે વ્યવહારને શુદ્ધ કરવાની જ જરૂર છે. એ જ રસ્તો બાકી રહે છે. એ રસ્તે ચાલીને તમે જરૂર આગળ વધી શકશો. વ્યવહારમાં વસીને અલ્પિત અથવા અનાસક્ત રહેવાની કળા તમે પણ મેળવી શકો છો.

૨૬. જ્ઞાન અને કર્મ

પ્રશ્ન: કેવળ જ્ઞાનની મદદથી માણસ મુક્ત કે પૂર્ણ બની શકે કે કેમ ?

ઉત્તર: એ પ્રશ્નનો ઉત્તર તમે જ્ઞાન કોને કહો છો તેના પર આધાર રાખે છે. જ્ઞાનનો અર્થ જો તમે, બીજા હજારો લોકો કરે છે તેમ, પુસ્તકો દ્વારા મેળવેલું જ્ઞાન, અથવા તો ચિંતન, મનન કે વિચારણા દ્વારા પ્રાપ્ત કરેલું જ્ઞાન કરતાં હો, તો એવા જ્ઞાનથી મુક્તિ કે પૂર્ણતાની પ્રાપ્તિ થવી મુશ્કેલ છે. એથી ઉલટું જ્ઞાનનો અર્થ તમે આત્માનું અનુભવસિદ્ધ જ્ઞાન એવો કરતાં હો, તો એની મદદથી માણસ મુક્ત ને પૂર્ણ બની શકે છે.

પ્રશ્ન: એ વાતને બીજી રીતે કહી શકશો ?

ઉત્તર: જ્ઞાન બે જાતનું છે. એક પરોક્ષ ને બીજું અપરોક્ષ. અથવા તો અનુભવસિદ્ધ અને અનુભવ વગરનું. તેમાં જે અનુભવસિદ્ધ જ્ઞાન છે તે જ માણસને શાંતિ, મુક્તિ કે પૂર્ણતા આપી શકે છે. બીજું જ્ઞાન નહીં. તમે જોતા નથી કે જગતમાં પોથી-પંડિતો, વાકપટુતાવાળા વિદ્વાનો, કથાકારો તથા ઉપદેશકો ઘણા છે, છતાં તેમને શાંતિ નથી, કેમ કે જે જ્ઞાન તેમની જીભ પર કે કલમમાં દેખાય છે, તે તેમના જીવનમાં ઉતર્યું નથી. જ્ઞાન જ્યારે જીવનમાં ઊતરી જાય છે અથવા તો આપણા અસ્તિત્વનું એક અંગ બની જાય છે ત્યારે જ શાંતિ આપી શકે છે. એ ખાસ યાદ રાખવા જેવું છે.

પ્રશ્ન: શાસ્ત્રોએ કહ્યું છે કે, જ્ઞાન વિના મુક્તિ નથી, ઋતે જ્ઞાનાન્ત મુક્તિઃ । તે શું એવા જ જ્ઞાનને માટે કહ્યું છે ?

ઉત્તર: હા, એવા જ જ્ઞાનને માટે. શાસ્ત્રો કહે છે કે પરમાત્મા આપણી અંદર છે એવી પુસ્તકિયા માહિતી મેળવીને બેસી નથી રહેવાનું, પરંતુ એ માહિતી મુજબ આગળ વધીને સાધનાના પ્રદેશમાં પ્રવેશ કરવાનો છે. અને પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર કે પ્રત્યક્ષ પરિચય કરવાનો છે. જ્ઞાનનું કામ ત્યારે જ પૂરું થાય છે એટલે શાસ્ત્રો સ્વાધ્યાય નહીં પરંતુ સ્વાનુભવ પર જ વધારે ભાર મૂકે છે. સ્વાધ્યાયમાંથી આગળ વધીને માણસે સાધના તથા તેની મદદથી મળતા સ્વાનુભવમાં પ્રવેશ કરવો જ જોઈએ.

પ્રશ્ન: જ્ઞાનમાં કર્મની જરૂર ખરી કે નહીં ?

ઉત્તર: મારી અત્યાર સુધીની વાતને જો તમે બરાબર સમજી ગયા હશો તો એ પ્રશ્ન રહેશે જ નહીં. જ્ઞાન ને કર્મને છૂટાં પાડી શકાય તેમ છે જ નહીં. કર્મ વિના જ્ઞાનનું કામ ચાલી જ ના શકે. જ્ઞાનમાં જે સ્વાધ્યાય તથા ચિંતનમનની પ્રક્રિયા છે, તે કર્મના જ વિભાગરૂપે છે. એ ઉપરાંત, જ્ઞાનમાં જે સાધનાની આગળની પ્રક્રિયા છે તે પણ કર્મ જ છે. કર્મ ને જ્ઞાનને એ રીતે ખૂબ જ ઘનિષ્ટ સંબંધ છે.

પ્રશ્ન: જ્ઞાનના માર્ગમાં સાધનાની કયી આગળની પ્રક્રિયાની તમે વાત કરી રહ્યા છો ?

ઉત્તર: ધ્યાનની અને એ દ્વારા પ્રાપ્ત થતી સમાધિની. સમાધિ દશામાં જ્યારે મન તદ્દન શાંત થઈ જાય છે, અને શરીરનું ભાન પણ ભુલાઈ જાય છે, ત્યારે પરમાત્માનો અપરોક્ષ અનુભવ કે સાક્ષાત્કાર થાય છે. ત્યારે પરમાત્મા કે સ્વરૂપનું પૂર્ણ જ્ઞાન થયું એમ કહી શકાય છે. એવા જ્ઞાનથી બધી જાતના બંધન છૂટી જાય છે, સંશય શમી જાય છે. એક પ્રકારની ઊંડી અવર્ણનીય શાંતિનો નિરંતર અનુભવ થાય છે, અને જીવન

કૃતાર્થ થાય છે. એમ કહો કે માણસ સાચા અર્થમાં સ્વતંત્ર ને સુખી થાય છે. એટલે જ્ઞાનનો સાચો સ્વાદ લેવા માટે જ્ઞાનને આચરણમાં ઉતારતાં શીખો; ધ્યાન, ધારણા, જપ, પ્રાર્થના ને સમાધિના અભ્યાસી બનો, અને તમારી અંદર ને બહાર બધે જ રહેલા પરમાત્માનું દર્શન તલપાપડ બનો.

૨૭. એકાગ્રતા માટે

પ્રશ્ન: જપ કરતી વખતે મન દોડાદોડ કરે છે, તો તેને એકાગ્ર કરવા માટે શું કરવું જોઈએ ?

ઉત્તર: મનની સાચી એકાગ્રતા તો ત્યારે જ થઈ શકે કે જ્યારે મન સાત્વિક થાય, અથવા તો દૈવી સંપત્તિથી સંપન્ન બની જાય, અથવા તો જ્યારે ઈશ્વરના પ્રેમથી ઉભરાઈ જાય-એવી યોગ્યતાની કમી હોવાથી જ, મન સ્થિર, એકાગ્ર અથવા તો શાંત થઈ શકતું નથી. એટલે એકાગ્રતાની ફરિયાદ દૂર કરવા માટે, એ યોગ્યતાને પેદા કરવાની તથા વધારવાની જરૂર છે.

પ્રશ્ન: એ વાત તો બરાબર છે. પરંતુ જપ કરતી વખતે મનને વશ કરવામાં મદદ મળે તેવાં બીજાં કોઈ સાધનો છે ખરાં ? એવી કોઈ પદ્ધતિ કે ક્રિયા જે એકાગ્રતાને માટે ઉપયોગી થઈ શકે, તેની સૂચના મળી શકશે ?

ઉત્તર: જપ કરતી વખતે મનને વશ કરવામાં મદદ મળે તેવી પદ્ધતિ કે પ્રક્રિયા પૂછતા હો, તો તે આ રહી:

પહેલી પદ્ધતિ શ્વાસ સાથે જપ કરવાની છે. આસન પર બેસીને જપ કરતી વખતે શ્વાસની ગતિનું ધ્યાન રાખો, અને એની સાથે જપ કરો. શ્વાસને ધીરે ધીરે અંદર લો તથા તે વખતે એક મંત્ર બોલો, ને શ્વાસને બહાર કાઢતી વખતે બીજો મંત્ર બોલો, તે રીતે કોઈ પણ પ્રકારની ઉતાવળ વિના, ધીમે ધીમે શ્વાસોશ્વાસની ક્રિયા સાથે મંત્રના જપ કરવાનું ચાલુ રાખો. મંત્ર નાનો હોય તો તો હરકત જ નથી, પરંતુ જો મોટો હોય તો તેના વિભાગ કરીને તેના જપ કરો. એમ કરવાથી ઘણી સરળતા થશે.

બીજી પદ્ધતિ વાચિક જપ કરવાની છે. જપ કરતી વખતે તદ્દન મૂંગા રહેવાને બદલે, બહુ જોરથી નહિ, પણ તમે જ સાંભળી શકો એ રીતે, બોલીને જપ કરો. બોલીને થતાં જપ એટલા બધા વેગથી ના થવા જોઈએ, કે અસ્પષ્ટ અથવા અશુદ્ધ બની જાય. જે બોલીએ તે સમજપૂર્વક અને શુદ્ધ રીતે બોલવું જોઈએ. વાચિક જપની એ પદ્ધતિથી પણ મનને એકાગ્ર થવામાં મોટી મદદ મળે છે.

ત્રીજી પદ્ધતિ જપ સાથે ધ્યાન કરવાની છે. જેના જપ કરો તેના રૂપનું ધ્યાન પણ કરતા રહો. એમ કરવાથી અર્ધું મન જપમાં અને અર્ધું મન ધ્યાનમાં રોકાઈ રહેશે અને એકાગ્રતા સહેલી બનશે.

ચોથી પદ્ધતિ નિરંતર જપ કરવાની છે. જ્યારે જ્યારે અવકાશ મળે ત્યારે, અથવા અવકાશ કાઢીને પણ, મંત્રના જપ કરવાની ટેવ પાડો. એમ કરવાથી મનનો એક પ્રવાહ હંમેશા જપમાં રસ લેતો થઈ જશે. ને મનમાં એક જાતનું સંસ્કારોનું પડળ બંધાશે, જે મનને અંતર્મુખ કરવામાં મદદ કરશે.

પ્રશ્ન: જપ કરતી વખતે સંખ્યાનું ધ્યાન રાખવાની જરૂર ખરી ?

ઉત્તર: હું એવું નથી માનતો. જપ કરતી વખતે જે સંખ્યાનું ધ્યાન રાખવાનું વિધાન છે, તે તો જપ નિયમિત, ચોક્કસ અને એકસરખા થાય તે માટે છે. એવું વિધાન ન હોય તો કોઈ આજે હજાર જપ કરે, કાલે સો સો કરે, અને પરમ દિવસે પ્રમાદી બનીને બિલકુલ ના કરે. એવી રીતે જપની પાછળ કોઈ નિશ્ચિત ધોરણ ન રહે. આ હેતુને ધ્યાનમાં રાખો તો સમજાશે કે સંખ્યાને બદલે સમયનું ધ્યાન રાખીએ તો પણ ચાલી શકે છે. એટલે રોજ આટલા હજાર જપ કરવા છે એવું નક્કી કરવાને બદલે રોજ આટલા કલાક જપ કરવા છે

એવું યે નક્કી કરી શકાય. લાભ એ થશે કે સંખ્યા પૂરી કરવા માટે આજે જે ઉતાવળથી કે જેમતેમ જપ કરવામાં એવે છે, તેને બદલે શાંતિપૂર્વક ને ધીરેથી જપ થશે. કેમ કે એમાં સંખ્યાનો હિસાબ કોઈને ય નહિ આપવાનો હોય, ફક્ત એકાગ્રતા જ જાળવવાની રહેશે.

૨૮. સુધારવાની ઈચ્છા

પ્રશ્ન: આખી દુનિયાને સુધારવાની ઈચ્છા થયા કરે છે, તો કેવી રીતે સુધારી નાખવી ?

ઉત્તર: દુનિયાને સુધારવાની ઈચ્છા થતી હોય, તો તેમાં કાંઈ ખોટું કામ નથી થઈ રહ્યું. તેવી ઈચ્છા સારી છે અથવા તો આવકારદાયક છે. પરંતુ મારી સલાહ માનતા હો, તો દુનિયાને સુધારવાનું ખોટું કામ કરતાં પહેલાં તમારી જાતને જ સુધારી લો. એ રીતે તમે સંસારની વધારે સારી સેવા કરી શકશો.

પ્રશ્ન: પરંતુ મારી જાતને મેં સુધારેલી જ છે, મારામાં કોઈયે દુષણ નથી.

ઉત્તર: તમે કહો છો માટે જ કાંઈ એ વાતને માની ના લેવાય અને ધારો કે તમારી જાતનો સુધાર તમે કરી લીધો છે, તો પછી દુનિયાને સુધારવાની ઈચ્છા તમને શા માટે થયા કરે છે ? તમે જ્યાં છો ત્યાં, તથા જે કરો છો તે કરતા રહીને, દુનિયાને સુધારી રહ્યા છો, એવું શું તમને નથી લાગતું ? ફૂલ જ્યાં હોય છે, ત્યાં રહીને બગીચાની સેવા કરતું જ હોય છે.

પ્રશ્ન: પરંતુ દુનિયાની વિશેષ રૂપમાં સેવા કરવી હોય, કે નેતા થવું હોય, તો ?

ઉત્તર: તો પછી સૌથી પહેલાં તો એ નક્કી કરો કે એવી સેવા શા માટે કરવી છે, કે નેતા શા માટે થવું છે ? કીર્તિની કામનાથી, લક્ષ્મીની લાલસાથી, કે મોટાઈના મિથ્યા અહંકારથી ? તો એવી કોઈ લૌકિક લાલસાથી પ્રેરાયા હશે તો તમારી ઈચ્છા ભાગ્યે જ સફળ થઈ શકશે. સેવાની પાછળ સેવાની જ વૃત્તિ હોવી જોઈએ. એના બદલામાં તમને યશ મળે કે અપયશ, માન મળે કે અપમાન, ગરીબી મળે કે અમીરી, સુખ મળે કે દુઃખ, અને સફળતા મળે કે નિષ્ફળતા તો પણ ફૂલાઈ જવાની કે નિરાશ બની જવાની વૃત્તિમાંથી બચવાની તૈયારી હોવી જોઈએ. જનતાને જનાર્દનનું રૂપ માનીને, તેને મદદરૂપ થવાની, તથા જીવનના છેલ્લા શ્વાસ સુધી મદદરૂપ થવાની તમારી ભાવના જોઈએ.

પ્રશ્ન: એવી ભાવના તો છે જ. અને નિઃસ્વાર્થ સેવાની વૃત્તિ પણ છે. તેથી તો હું કહું છું કે, આખી દુનિયાને હું સુધારી શકીશ !

ઉત્તર: દુનિયાને સુધારવી હશે તો માત્ર એટલી જ યોગ્યતાથી નહિ ચાલે. તે ઉપરાંત બીજી યોગ્યતા પણ જોઈએ. દુનિયામાં કેવી જાતનો સુધારો કરવો છે તેનો ચોક્કસ ખ્યાલ જોઈશે. તે સિવાય કેવળ 'સુધારો સુધારો' કર્યા કરવાથી કાંઈ જ નહિ વળે. કઈ જાતનો સુધારો તમે કરવા માંગો છો, તેની ચોક્કસ રૂપરેખા તમારી પાસે હોવી જોઈશે. તમે જાણો છો કે કેટલાક લોકો સુધારા સુધારાની બૂમો પાડ્યા કરે છે. પણ તે વિશેનો કોઈ સક્રિય ને પદ્ધતિસરનો કાર્યક્રમ રજૂ નથી કરી શકતા. શોરબકોર ભાગ્યે જ કામિયાબ નીવડે છે. એટલે તમે જો દુનિયાને સુધારવા માંગતા હો તો, કયી રીતે ને કેવી દિશામાં સુધારવા માંગો છો, તે બરાબર સમજી લો.

પ્રશ્ન: ધારો કે એ પણ સમજી લીધું હોય તો ? તો તો સુધારો કરી શકાશે ને ?

ઉત્તર: તો પણ બરાબર સફળ નહિ થઈ શકાય. કેમ કે એક બીજી મહત્વની વસ્તુ હજી બાકી રહે છે. તે એ કે, જે સુધારા તમે કરવા માંગો છો, તે માટેની યોગ્યતા પણ તમારે મેળવવી પડશે. તમે અંધકારને દૂર કરવા માંગો છો, પરંતુ તમારી પાસે પ્રકાશ છે ? કે તમે સ્વયં પ્રકાશરૂપ છો ? તમે પોતે જ અંધકારમાં

અટવાતા હશો, તો બીજાને પ્રકાશનું દર્શન કેવી રીતે કરાવી શકશો ? જે પ્રકાશ તમે બીજાને આપવા માંગતા હો, તે તમે મેળવેલો હશે તો જ, ધારેલું કામ થઈ શકશે. ને છેલ્લી વાત તો એ છે કે, ઈશ્વરની ઈચ્છા છે કે તમે સંસારને સુધારવાના કામમાં પડો ? જો એનો ઉત્તર હા માં મળતો હોય, તો તમે સફળ થઈ શકશો. નહિ તો તમારા મિથ્યાભિમાનથી જ જો તમે એ કામમાં પ્રવૃત્ત થયા હશો તો નિષ્ફળ જશો.

૨૯. વેદ ઈશ્વરપ્રણીત છે ?

પ્રશ્ન: વેદ ઈશ્વરપ્રણીત છે એવું કહેવામાં આવે છે તે સાચું છે ?

ઉત્તર: ઈશ્વરપ્રણીતનો અર્થ તમે કેવોક કરો છો ?

પ્રશ્ન: ઈશ્વરપ્રણીત એટલે ઈશ્વરે બનાવેલા. વેદ કોઈ મનુષ્યે નહીં, પરંતુ ઈશ્વરે બનાવેલા છે. એવી વાત પ્રચલિત છે, તે શું બરાબર છે ?

ઉત્તર: વેદ ઈશ્વરપ્રણીત છે. એનો અર્થ એવો નથી કે તે કોઈ દેહધારી માનવે નહીં, પરંતુ ઈશ્વરે બનાવેલા છે. વેદોનું મહત્વ બતાવવા, ગૌરવ જાળવી રાખવા, એવી વાત વહેતી મૂકાઈ હોય, કે પ્રચાર પામી હોય તે ભલે. પરંતુ હકીકતમાં તો તે વાત સાચી નથી, એવું કહ્યા સિવાય છૂટકો નથી. કેમ કે વેદમાં કેટલાક મંત્રો ને કેટલીક ઋચાઓમાં ઋષિઓનાં નામ પણ આવે છે. એ મંત્રો કે ઋચાઓ તો તે ઋષિઓએ રચેલી છે તે સ્પષ્ટ છે. વળી વેદની બધી જ ઋચાઓ એટલી બધી ઉચ્ચ જ્ઞાનથી ભરેલી અથવા તો સારગર્ભિત છે એવું પણ નથી. એવી ઋચાઓ ઈશ્વરે રચી છે એમ માનવું ડહાપણભર્યું નથી લાગતું. ઈશ્વર એવી લૌકિક લાલસાથી ભરેલી, સાધારણ ઋચાઓને શા માટે લખે ? ઈશ્વરનું લખાણ એવું સાધારણ ના હોય.

પ્રશ્ન: તો પછી વેદ ઈશ્વરપ્રણીત છે એવું તમે નથી માનતા ?

ઉત્તર: તમે જે અર્થમાં એવું માનો છો એ અર્થમાં હું નથી માનતો. વેદો કોઈ દેહધારી મનુષ્યની રચના નથી, પરંતુ ઈશ્વરની રચના છે, એમ માનવું બરાબર નથી લાગતું. એ હકીકતનો સ્વીકાર કરીએ તો પણ વેદ ઈશ્વરપ્રણીત છે એવું સમજી ને સમજાવી શકાય છે.

પ્રશ્ન: તે કેવી રીતે ?

ઉત્તર: દરેક પ્રકારનું ઉચ્ચ આત્મજ્ઞાન પરમાત્મામાં રહેલું છે, ને પરમાત્માની પાસેથી કે પરમાત્માની કૃપાથી જ માણસને મળતું હોય છે. જ્ઞાન પરમાત્માનું જ સ્વરૂપ છે. અને તેથી જ પરમાત્માની પેઠે જ કાયમને માટે રહેનારું કહેવાય છે. પણ હૃદય જ્યારે નિર્મળ બને છે, જીવનમાં સત્વગુણનો ઉદય થાય છે, અને ધ્યાન, ધારણા ને સમાધિ જેવી અંતરંગ સાધનામાં માણસ આગળ વધે છે, ત્યારે જ્ઞાન એને અંતરના ઊંડાણમાંથી આપોઆપ મળે છે. જ્ઞાનને એ મેળવે છે કે પ્રકટ કરે છે ખરો, પરંતુ જે જ્ઞાન એને મળે છે તે તો સનાતન તથા ઈશ્વરીય હોય છે. એ ઈશ્વરીય જ્ઞાનની અભિવ્યક્તિનું એ તો કેવળ સાધન જ બને છે. એટલે જે જ્ઞાન ઈશ્વરનું છે, ઈશ્વરની પેઠે સનાતન છે, ને ઈશ્વરની કૃપાને પરિણામે પ્રાપ્ત થાય છે, તેના પર તે માલિકીપણાનો સિક્કો નથી મારતો, પરંતુ તે જ્ઞાન ઈશ્વરપ્રણીત કે ઈશ્વરનું છે, એમ કહી બતાવે છે. એમાં એની નિરાભિમાનીતા ને નમ્રતા દેખાય છે. વેદના ઋષિઓ એવા જ નિરાભિમાની ને નમ્ર હતા. જે જ્ઞાન તેમણે પ્રાપ્ત કર્યું તેના તે માલિક નથી, પરંતુ દ્રષ્ટા છે, એનું ભાન હોવાથી જ તેમણે કહ્યું કે વેદો અમારા લખેલા નથી, પરંતુ ઈશ્વરે રચેલા છે. ઈશ્વરે અમારી અંદર રહીને અમને હથિયારરૂપ બનાવીને, એ જ્ઞાનનો પ્રકાશ પાડ્યો છે, ને તેને સંસારના હિત માટે વહેતું મૂક્યું છે. આ દૃષ્ટિ તમને સમજાઈ ? જો સમજાઈ હશે તો વેદને ઈશ્વરપ્રણીત કેમ કહેવામાં આવે છે તે સહેલાઈથી સમજી શકશો.

પ્રશ્ન: એ રીતે તો બધી જાતનું આત્મજ્ઞાન ઈશ્વરપ્રણીત જ કહેવાય અને એ જ્ઞાનના ગ્રંથો પણ દાખલા તરીકે બાઈબલ, અવસ્તા, ગીતા વગેરે.

ઉત્તર: બરાબર છે, જે વાત વેદને લાગુ પડે છે તે આત્મજ્ઞાનના બીજા ધર્મગ્રંથોને પણ લાગુ પડે છે. પરંતુ તેનો સ્વીકાર કરવા જેટલી ઉદારતા ને હૃદયની વિશાળતા હશે તો જ તમે તેને સમજી શકશો. જો તમે સંકુચિત દિલના કે કદર હશો, તો આ વાતને સમજ્યા છતાં પણ નહીં સ્વીકારો.

૩૦. ઈશ્વરની શરત

પ્રશ્ન: આ યુગમાં કોઈને ઈશ્વરદર્શન થઈ શકે ખરું ?

ઉત્તર: કોઈ પણ યુગમાં થઈ શકે. આ યુગમાં પણ ઈશ્વરદર્શન કરી ચૂકેલા કેટલાય મહાપુરુષો થઈ ચૂકેલા છે અને આજે પણ છે. એટલે આ યુગમાં ઈશ્વરદર્શન ના થઈ શકે તેવું કશું માનવાની જરૂર નથી. ઈશ્વરનું દર્શન દેશ તથા કાળથી અતિત છે, એટલે કોઈપણ સ્થળે ને કાળે થઈ શકે. ફક્ત તેને માટે જે જરૂરી છે તે શરત અથવા ભૂમિકા પૂરી કરવી જોઈએ.

પ્રશ્ન: મુખ્યત્વે કઈ શરત કે ભૂમિકા છે તે કહી શકશો ?

ઉત્તર: સૌથી પહેલી શરત હૃદયની શુદ્ધિ છે. એને મનની નિર્મળતા પણ કહી શકાય. દૈવી સંપત્તિની પ્રાપ્તિ પણ એને જ કહેવામાં આવે છે. સાત્વિકતા પણ એને જ કહેવામાં આવે છે. દુર્ગુણો દૂર થઈને તેમને ઠેકાણે સદ્ગુણો જામી જાય, દુર્વિચારને ઠેકાણે સુવિચારનું સામ્રાજ્ય થાય, અને વાસના ને વિકાર અથવા અહંતા, મમતા, અને આસક્તિવાળું મન જ્યારે સ્થિર ને શાંત થાય, ત્યારે હૃદયશુદ્ધિ કે મનની નિર્મળતા સંપૂર્ણ થઈ એમ કહેવાય છે. એની સિદ્ધિ થતાં ઈશ્વરદર્શન માટેની જરૂરી ભૂમિકા તૈયાર થઈ એમ કહેવાય છે.

પ્રશ્ન: બીજી કોઈ શરત કે ભૂમિકા ?

ઉત્તર: બીજી શરત ઈશ્વરને માટેના પ્રબળમાં પ્રબળ એકધારા સતત પ્રેમની છે. હૃદયની શુદ્ધિ થવાથી એવો પ્રેમ પ્રકટી શકે છે. એ પ્રેમ જ ઈશ્વરદર્શનના મંગલદર્શનની ફૂંચી થઈ પડે છે. સાધકને એ ઈશ્વરનો સાક્ષાત્કાર કરાવી દે છે. એવા પ્રેમનો આધાર લઈને કોઈ સાધક ધ્યાનની સાધના કરે છે તો કોઈ શ્રેષ્ઠ ભક્તિની. જેવી જેની રુચિ અને પ્રકૃતિ. પરંતુ પ્રેમ એક અગત્યની અને અનિવાર્ય ભૂમિકા છે, ને સાધકે એ ભૂમિકાની પ્રાપ્તિ કરવી પડે છે.

પ્રશ્ન: એ સિવાય કોઈ બીજી ભૂમિકાની પ્રાપ્તિ સાધકે કરવી પડે છે ખરી ?

ઉત્તર: બીજી ભૂમિકા પ્રેમના સાધનમાં જ સમાઈ જાય છે અથવા આર્વિભાવ પામે છે. એ છે ઉત્કટ ઈચ્છા, આતુરતા, અથવા વ્યાકુળતાની ભૂમિકા. એની પ્રાપ્તિ થતાં સાધક ઈશ્વરને માટે એકદમ અધીરો બની જાય છે. ઈશ્વરનાં દર્શન વિના એને ચેન નથી પડતું. ઈશ્વરના દર્શન વિનાની ક્ષણેક્ષણ એને યુગ જેવી લાગે છે. ઈશ્વરના દર્શન કે સાક્ષાત્કાર વિનાની બીજી કોઈ વસ્તુમાં એને રસ જ નથી. એને એવી ઉત્કટતા ઉત્પન્ન થયા પછી ઈશ્વરનો સાક્ષાત્કાર બહુ દૂર નથી રહેતો. દરેક યુગમાં એવી ભૂમિકા પર આરૂઢ થઈને આજ સુધીમાં કેટલાય સાધકોએ ઈશ્વર સાક્ષાત્કાર કરેલો છે. તેવી રીતે આજે પણ જે ધારે તે કરી શકે છે. દૃઢ ઈચ્છાશક્તિ, અડગ નિરધાર, અને અનવરત પુરુષાર્થ જોઈએ. તો કશું જ મુશ્કેલ નથી.

૩૧. હિમાલયના મહાત્માઓ

પ્રશ્ન: તમે પહેલા કહેલું કે હિમાલયમાં સમર્થ મહાપુરુષો વસે છે. તો તેમના દર્શનને માટે શું કરવું જોઈએ ? તેમના દર્શનનો લાભ અહીં બેઠે મળી શકે ખરો ?

ઉત્તર: મળી શકે - પરંતુ તેને માટે થોડીક યોગ્યતા જોઈએ.

પ્રશ્ન: કેવા પ્રકારની યોગ્યતા ?

ઉત્તર: સૌથી પહેલાં તો તેમના દર્શનની ઈચ્છા, ભૂખ, કે લગની જોઈએ. તેના વિના દર્શનનો લાભ નહીં મળી શકે. એવા મહાપુરુષોનાં દર્શન જો તમે કેવળ કુતૂહલથી પ્રેરાઈને કે શોખને ખાતર કરવા માંગતા હો, તો તેમાં તમે સફળ નહીં થઈ શકો. સંશોધન કરવાની વૃત્તિને સંતોષવા માંગતા હશો, તો તેમાં પણ સફળ નહીં થાવ. એવા લોકોત્તર મહાપુરુષોના દર્શન તમારા જીવનની એક અનિવાર્ય આવશ્યકતા બની જવી જોઈએ. અથવા કહો કે તમારા આત્માની તીવ્ર તરસ થવી જોઈએ. એવા મહાપુરુષોના આશીર્વાદ કે માર્ગદર્શન માટે તમારી ઉત્કંઠા હોવી જોઈએ. તો જ તેમનાં દર્શન થઈ શકે, અને તેમની પાસેથી ધાર્યો લાભ મળી શકે.

પ્રશ્ન: તેમનાં દર્શન કરવાને માટે કોઈ જાતની સાધના છે ખરી ?

ઉત્તર: ઉપર કહેલી લાયકાત એ બીજું કશું નથી પણ એક જાતની સાધના જ છે. તે ઉપરાંત બીજી સાધના પણ છે. યોગદર્શનમાં કહેલું છે કે ભુવોર્મધ્યે સિદ્ધદર્શનમ્ - એટલે કે બે ભ્રમરની વચ્ચેના ભાગમાં જે ધ્યાન કરે છે અને વૃત્તિને કેન્દ્રિત કરે છે, તેને એવી પ્રક્રિયાને પરિણામે લાંબે વખતે સિદ્ધ પુરુષોનું દર્શન થાય છે. સંસારમાં રહેતા સિદ્ધ કોટિના સંતોની સાથે તેવા સાધકનો સંબંધ બંધાય છે, અને એમની સાથે પ્રત્યક્ષ પરિચયમાં આવીને એ વાર્તાલાપ વગેરે કરે છે. પરંતુ એવી સાધના લાંબા વખત લગી ને ધીરજ તથા ઉત્સાહપૂર્વક કરવી જોઈએ. તો જ તે ફળદાયક થઈ શકે. એકાદ બે દિવસના ધ્યાનથી કાંઈ એવો દર્શનલાભ ન મળી શકે.

પ્રશ્ન: જે ભક્ત હોય તેને એવા મહાપુરુષોનું દર્શન થઈ શકે ખરું કે ?

ઉત્તર: જરૂર થઈ શકે. મહાપુરુષો એકલા યોગીને જ મળે છે, ને ભક્તને નથી મળતા, એવું નથી. જે જે ચાહે તે તે સૌને તેમની પ્રાપ્તિ થઈ શકે છે.

પ્રશ્ન: ભક્તોને તેમની પ્રાપ્તિ કેવી રીતે થઈ શકે ?

ઉત્તર: ઈશ્વરની કૃપાથી. ઈશ્વર જ કૃપા કરીને એવા લોકોત્તર મહાપુરુષોની પ્રાપ્તિ પોતાના સાચા ભક્તોને કરાવી દે છે. ભક્તો જ્યાં હોય ત્યાં તેવા મહાપુરુષો આવી પહોંચે છે. અથવા તો ભક્તો પોતે કોઈ રીતે તેમની પાસે જઈ પહોંચે છે. ગમે તે રીતે પણ તે બંનેનો મેળાપ થઈ જાય છે. ભક્તોનો બધો જ ભાર ભગવાન સંભાળે છે. એ ન્યાયે આ બાબતમાં પણ ભગવાન જ એમના મદદકર્તા બને છે. ભક્તોએ એ બાબતે વધારે ચિંતા કરવાની જરૂર નથી રહેતી.

પ્રશ્ન: એવા મહાપુરુષોના દર્શનનો લાભ મને મળી રહે એ માટે તમે આશીર્વાદ આપી શકશો ?

ઉત્તર: મારા આશીર્વાદ તમને જરૂરી લાગતા હોય, તો તે આપવામાં કશો જ વાંધો નથી. તે તો છે જ પરંતુ સાથે સાથે મારી તમને સલાહ પણ છે કે મહાપુરુષોના દર્શનની વાતને ભૂલી ના જશો. ઈશ્વરના દર્શનને માટે પણ એવા જ, બલકે એથી યે વધારે, તલપાપડ બનો. જે હેતુ મહાપુરુષોના દર્શનથી સિદ્ધ થાય છે, તેથી હજારો કે લાખોગણો હેતુ ઈશ્વરના સાક્ષાત્કારથી સરી રહે છે. એ વાતને ભૂલી ન જશો. આ જીવન ઈશ્વરના દર્શનને માટે તથા બીજાની સેવા માટે છે, અને શાંતિ એથી જ મળે છે. મહાપુરુષના દર્શનની દશા તો એક વચગાળાની દશા છે, સાધના કે જીવનનું સારસર્વસ્વ નથી, એ યાદ રાખો.

૩૨. શ્રાદ્ધ વિશે

પ્રશ્ન: શ્રાદ્ધ કરવાથી કોઈ લાભ થાય છે ખરો ?

ઉત્તર: કેવો લાભ ?

પ્રશ્ન: મારું કહેવાનું એવું છે કે જેની પાછળ શ્રાદ્ધ કરવામાં આવે છે તેને તે પહોંચે છે ખરું ? અને જો તે ના પહોંચતું હોય, તો તેને કરવાનું શું કામ ? એ એક અજ્ઞાન નથી ?

ઉત્તર: શ્રાદ્ધ જેને માટે કરવામાં આવે છે તેને પહોંચે છે કે નહીં, તે કોણ કહી શકે ? એ આખોય વિષય ભાવના ને શ્રદ્ધાનો છે, માટે જ તેને શ્રાદ્ધ કહેવામાં આવે છે. ધારો કે તે જેને માટે કરવામાં આવે છે, તેને નથી પહોંચતું, તો પણ તેથી બીજા લાભ થાય છે કે નહિ તે જોવાનું છે.

પ્રશ્ન: બીજા કયા લાભ ?

ઉત્તર: એ દિવસે, શ્રાદ્ધ નિમિત્તે, મરેલા સંબંધીઓની સ્મૃતિ થાય છે. તેમના જીવનમાંથી વિશેષ બોધપાઠ લઈ શકાય છે. તેમના પ્રત્યે આપણું શું કર્તવ્ય છે તેનો વિચાર થાય છે. એ કર્તવ્યનું પાલન કરવાની પ્રેરણા મળે છે, તથા યોજના બનાવી શકાય છે. શ્રાદ્ધ સિવાયના બીજા દિવસોમાં પણ એ બધું થઈ શકે છે ખરું. પરંતુ શ્રાદ્ધનો દિવસ તો એ માટે જ નિમિત્ત થયો હોવાથી, એ દિવસે એ બધું વધારે ચોક્કસ રીતે, ને વધારે પ્રમાણમાં થઈ શકે છે.

પ્રશ્ન: બધા લોકો એવું કરે છે ખરા ?

ઉત્તર: કરે છે કે નહિ એ જુદી વાત છે. પરંતુ કરવું જોઈએ એ હકીકત છે. શ્રાદ્ધની પાછળ આપણે એ ભાવનાને જોડી દીધી છે. એને લોકો ભૂલી ગયા હોય એટલા જ પરથી એની કિંમત ઓછી નથી થતી.

પ્રશ્ન: બીજો કોઈ લાભ છે ખરો ?

ઉત્તર: એ દિવસે, એ બહાને, માણસ જરાક ઉદાર બનતો ને બીજાની સેવા કરતો થાય છે. જે લોકો ફાલતુ દિવસોમાં કોઈને કશું જ દાન નથી આપતા, ને નથી ખવડાવતા, તેવા લોભી કે કંજુસ લોકો પણ, શ્રાદ્ધના દિવસોમાં દાન આપે છે, અને બીજાને જમાડે છે. એ રીતે સમાજને એનાથી લાભ જ થાય છે. આજના જમાના પ્રમાણે દાનની પદ્ધતિમાં ફેરફાર કરીને, શ્રાદ્ધની ક્રિયાને સમાજસેવાનું સાધન બનાવી શકાય છે. એમ થાય તો શ્રાદ્ધ કેવળ પિંડદાન ને બ્રહ્મભોજન પૂરતું જ મર્યાદિત ન રહે, પણ વિદ્યાર્થીઓ, રોગીઓ, ગરીબો ને અનાથોની સેવામાં મદદરૂપ બની શકે. લોકસેવામાં એ રીતે એ સુંદર ફાળો આપે.

પ્રશ્ન: શ્રાદ્ધમાં જે મોટા જમણવાર થાય છે તે વિશે આપને કાંઈ કહેવાનું છે ?

ઉત્તર: ઉપરની ચર્ચામાં એનો ઉત્તર આવી જાય છે. હું તો આ વિષય નીકળ્યો છે ત્યારે તમારું ધ્યાન એક બીજી વાત તરફ દોરવા માગું છું કે, માણસના મરણ પછી જેટલા ભાવ ને ઉત્સાહથી શ્રાદ્ધ કરવામાં આવે છે, તેથી પણ વધારે ભાવ ને ઉત્સાહથી તે જીવતો હોય ત્યારે આપણે એની સેવા કરવી જોઈએ. માતાપિતાની સાથે ખરાબ વ્યવહાર કરનારા, ને તેમને ત્રાસ આપનારા સંતાનો તે જીવતા હોય ત્યારે તેમને ઘી કે દૂધનો છાંટો નથી આપતાં, સારું કપડું નથી પહેરાવતા, ને સારી રીતે બોલાવતા પણ નથી. તે જ બાળકો તેમના મરણ પછી તેમની પાછળ જમણવાર કરે છે, અને ધન કે વસ્ત્રનું દાન દે છે. આ કઈ જાતનું

શ્રાદ્ધ છે ? આવા શ્રાદ્ધ કરનારનું કલ્યાણ ભાગ્યે જ થઈ શકે. માટે જે જીવો આપણી વચ્ચે જીવે છે, તેમની સાથે બને તેટલો સારો વ્યવહાર કરીને, તેમના આત્માને જીવતાં જ શાંતિ આપવાની ને સુખી કરવાની જરૂર છે. તેમની યથાશક્તિ સેવા કરીને તેમને જીવતાં જ પ્રસન્ન કરવાની જરૂર છે. એવી રીતે જો કરી શકીએ તો આપણા શ્રાદ્ધ મરણ પછીનાં નહિ, પણ જીવન દરમિયાનનાં જ થઈ જશે. તથા મરણ પછી ગરુડપુરાણ વંચાવવાની, સપ્તાહ કરાવવાની કે શ્રાદ્ધ કરાવવાની જરૂર નહિ રહે. કરો તો પણ ઠીક, ને ના કરો તો પણ ઠીક. કેમ કે મરણ પછી થતી સદ્ગતિ કરતાં દરેક જીવ, જીવન-દરમિયાન અને આ જ શરીરમાં સદ્ગતિ મેળવે એવી આપણી ભાવના હશે, અને એ માટે આપણી પ્રવૃત્તિ થશે.

33. 'મિથ્યા'નો અર્થ

પ્રશ્ન: શંકરાચાર્યે જગતને મિથ્યા કહ્યું છે તેનું કારણ શું ? તેમના કહ્યા પ્રમાણે જગતનું અસ્તિત્વ શું ખરેખર છે જ નહીં ?

ઉત્તર: જગતનું અસ્તિત્વ ખરેખર છે જ નહીં એવું તો કેવી રીતે કહી શકાય ? જો જગત ખરેખર હોત જ નહીં તો એ જગતમાં રહેલા તમે મને આ પ્રશ્ન પૂછી શક્યા જ ના હોત, અને મારું અસ્તિત્વ ના હોવાથી હું એનો ઉત્તર ના આપી શકત. આપણી બંનેની વચ્ચે એ પ્રમાણે કોઈ પ્રકારનો પત્રવ્યવહાર કે વાર્તાલાપ જ ના થઈ શકત. એટલે જગત છે જ નહીં એમ કહેવું નકામું છે. કોઈ વિવેકી પુરુષ એવું ના કહી શકે. તો પછી શંકરાચાર્ય જેવા વિવેકી ને જ્ઞાની પુરુષ તો એવું કહી શકે જ કેવી રીતે ? એ જો જગતનું અસ્તિત્વ જ ના માનતા હોત તો ભારતના ચારે ખૂણામાં ફરીને તેમણે જે ધર્મ-પ્રચારનું વિરાટ કામ કર્યું, અને પોતાના સિક્કાંતોને સમજાવવા માટે જ્ઞાનથી ભરપૂર એવા અનેક ગ્રંથો લખ્યા, તે કામ તેમનાથી થઈ શકત ખરું ? એટલે જે જગહિતને માટે જ એ જન્મ્યા ને જીવી ગયા, તે જગતના અસ્તિત્વને જ એ નહોતા માનતા. એમ કહેવું અથવા માનવું ને મનાવવું એ અજ્ઞાનનું પ્રદર્શન કરવા બરાબર છે.

પ્રશ્ન: તો પછી એમણે એવું કેમ લખ્યું છે કે, બ્રહ્મ સત્યં, જગત્ મિથ્યા ? બ્રહ્મ સત્ય છે, અને જગત મિથ્યા, એવું એ કેમ કહી ગયા છે ?

ઉત્તર: જગત મિથ્યા છે એવું કહ્યું છે. પરંતુ મિથ્યા શબ્દનો અર્થ ત્યાં તમે કેવો કરો છો ?

પ્રશ્ન: મિથ્યા એટલે છે નહીં એવું. અથવા અસત્ય, એથી બીજો કે જુદો એનો શો અર્થ થઈ શકે ?

ઉત્તર: મિથ્યાનો અર્થ તમારા કહ્યા પ્રમાણે જો અસત્ય થતો હોત, તો શંકરાચાર્ય તો મહાન પંડિત તથા ભાષાશાસ્ત્રી હતા. સંસ્કૃત ભાષા પરનું એમનું પ્રભુત્વ અત્યંત અસાધારણ હતું. શબ્દોના ભેદને તે સારી પેઠે સમજતા હતા. તે એમ જ ના લખત કે બ્રહ્મ એટલે કે પરમાત્મા સત્ય છે, ને જગત અસત્ય છે ? પરંતુ અસત્ય શબ્દનો પ્રયોગ કરવાને બદલે તેમણે ઠેકઠેકાણે મિથ્યા નામના નવા જ શબ્દનો પ્રયોગ કરેલો છે. એ હકીકત તરફ તમારું ધ્યાન ખેંચાયું છે ખરું ?

પ્રશ્ન: ધ્યાન તો તમે ખેંચ્યું અટલે ખેંચાયું. પરંતુ મિથ્યા શબ્દનો અર્થ હજુ મારી સમજમાં ના આવ્યો.

ઉત્તર: મિથ્યા એટલે પરિવર્તનશીલ અથવા નાશવંત. એ શબ્દનો પ્રયોગ કરીને શંકરાચાર્ય એવું સૂચવવા માંગે છે કે આપણે જે જગતને જોઈ રહ્યા છીએ, અથવા તો જે જગતમાં શ્વાસ લઈએ છીએ, તે જગત છે તો ખરું જ, પરંતુ એકસરખી અવસ્થામાં રહેનારું નથી. તેમાં પળેપળે પરિવર્તન થયા જ કરે છે. સર્જન ને વિસર્જનનું તાંડવ ચાલે છે. એ અર્થમાં એ મિથ્યા છે.

મિથ્યાનો બીજો અર્થ એ છે કે, જગતના બધા પદાર્થો પરમાત્માના સાકાર સ્વરૂપ જેવા છે. જગત એ બીજું કંઈ જ નથી પરંતુ પરમાત્માનું પ્રતિક છે. જુદા જુદા નામ ને રૂપ ધારણ કરીને જગતના રૂપમાં એકમાત્ર પરમાત્મતત્વ જ વિલસી રહ્યું છે. સુવર્ણનાં ઘરેણાં જેમ સુવર્ણથી જુદા નથી, પરંતુ મૂળભૂત રીતે સુવર્ણ જ છે. કુંભારે ઘડેલાં માટીનાં જુદાં જુદાં વાસણો જેમ માટી વિના બીજું કશું જ નથી, અને અગ્નિના જુદા જુદા અંગારા અગ્નિ વિના બીજા કશાનો આર્વિભાવ નથી, તેમ જગત બાહ્ય રીતે જોવાથી ભાતભાતના

ભેદવાળું દેખાતું હોવા છતાં, અંદરખાનેથી જોતાં પરમાત્માનું જ સ્વરૂપ કે પરમાત્મા જ છે. એ અર્થમાં જ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણે ગીતામાં કહ્યું છે કે, વાસુદેવઃ સર્વમિતિઃ એટલે કે બધું વાસુદેવ કે પરમાત્મારૂપ જ છે. જ્ઞાનમયી દૃષ્ટિ થવાથી એવી સમજણ અને અનુભૂતિ સહજ થઈ રહે છે. એમાં જગતને ઉડાવી દેવાની વાત નથી, જગતનો નિષેધ કરવાની ભાવના પણ નથી, પરંતુ જગતને એના સત્ય સ્વરૂપમાં ઓળખવાની કે સમજવાની વૃત્તિ છે. શંકરાચાર્યને આવી વિશાળ દૃષ્ટિથી સમજવાની જરૂર છે.

૩૪. ઈશ્વરદર્શન પછીનો વિકાસ

પ્રશ્ન: ઈશ્વરદર્શન પછી જીવનનો કોઈ વિકાસ રહે છે ખરો ?

ઉત્તર: ઈશ્વરદર્શન પછી જીવન પરમ શાંતિથી સંપન્ન તથા મુક્ત બની જાય છે. એટલે જીવનની ધન્યતા તથા સફળતાની દૃષ્ટિએ જોઈએ તો કોઈ જાતનો વિકાસ બાકી નથી રહેતો. માટે જ ભારતીય સંસ્કૃતિમાં ઈશ્વરદર્શનને જીવનના વિકાસની પરાકાષ્ટારૂપ માનવામાં આવે છે. વધારે ભાગે સાધકો કે મહાપુરુષો પોતાના સાધનામય જીવનના લક્ષ્ય તરીકે, ઈશ્વરદર્શનને જ નજર સામે રાખતા હોય છે. છતાં પણ વિચાર કરતાં લાગે છે કે જીવનનો વિકાસ એથી પણ આગળ હોઈ શકે છે, અને ભારતીય સંસ્કૃતિમાં એનો પણ નિર્દેશ કરવામાં આવ્યો છે.

પ્રશ્ન: એ વિકાસ કઈ જાતનો છે તેનો ખ્યાલ આપી શકશો ?

ઉત્તર: જરૂર. ભારતીય સંસ્કૃતિએ કેવળ ઈશ્વર-દર્શન કરીને બેસી રહેવામાં જીવનનું ધ્યેય પૂરું થાય છે એવું નથી કહ્યું. જીવનમાં ઈશ્વરનું દર્શન તો કરવાનું છે જ. પરંતુ એની સાથે સાથે ઈશ્વરમય પણ થવાનું છે. ઈશ્વરનું દર્શન થવું એ એક વાત છે, અને ઈશ્વરમય થવું એ વળી બીજી જ વાત છે.

પ્રશ્ન: ઈશ્વરમય થવું એટલે ?

ઉત્તર: ઈશ્વરમય થવું એટલે ઈશ્વરનાં લક્ષણો જેવાં વિશેષ લક્ષણોથી સંપન્ન થવું.

પ્રશ્ન: એ વિશેષ લક્ષણો કયા કયા છે ?

ઉત્તર: સર્વજ્ઞપણું, સર્વસમર્થપણું, અને સર્વવ્યાપકપણું. જો સાધકની ઈચ્છા હોય, અને ઈશ્વર પર વિશ્વાસ હોય, તો ઈશ્વરની કૃપાથી એ લક્ષણો એનામાં પ્રકટ થાય છે. એ રીતે એ ઈશ્વરની સાથે એકતા સાધી શકે છે. એવી એકતા માટે જ શાસ્ત્રોનો આદેશ છે. બ્રહ્મવિદ્ બ્રહ્મૈવ ભવતિ. એટલે કે પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર કરનાર પરમાત્મા તુલ્ય કે પરમાત્મા જ બની જાય છે. એ ઉપનિષદ વચનના અર્થનો વિચાર કરો તો સમજાશે કે જીવન-વિકાસના સાધકોએ પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર કરીને બેસી રહેવાનું નથી. પરંતુ પરમાત્મા પદે પહોંચવાનું છે. એ બંનેનો ભેદ તમે સમજ્યા ? ઈશ્વરનું દર્શન કરવું એ આદર્શ ગમે તેટલો ઉત્તમ હોવા છતાં, ઈશ્વરમય બની જવાના અંતિમ આદર્શોના એક અંગરૂપ છે.

પ્રશ્ન: કોઈ માણસને માટે એટલો બધો વિકાસ શક્ય છે ખરો ?

ઉત્તર: એ પ્રશ્નનો ઉત્તર ભારતીય ઋષિઓએ આપેલો જ છે. કેટલાય ઋષિઓ વિકાસની એવી ઉત્તમોત્તમ કક્ષાએ પહોંચ્યા હતા. તેમ જો તમે પણ ધારો, અને મન મૂકીને દિવસરાત પરિશ્રમ કરો તો વિકાસની એ ભૂમિકાએ પહોંચી શકો. ફક્ત તમારું સંકલ્પબળ મજબૂત જોઈએ. જે માર્ગે આગળ વધવું છે તેની ચોકખી સમજ જોઈએ, અને બીજા બધા જ વિષયોમાંથી મનને પાછું વાળી લઈને તમારા ધ્યેયને માટે મરી ફીટવાની કે બલિ થઈ જવાની તમન્ના જોઈએ. ઉચ્ચ કોટિના આધ્યાત્મિક વિકાસની પ્રાપ્તિ એના વિના નથી થઈ શકતી. બાકી જો તમે નબળા મનના હશો, તથા તમારા વિકાસના વર્તુળને પહેલેથી જ ને હાથે કરીને નાનું કરીને બેસી જશો, તો જેટલો શક્ય છે એટલો વિકાસ નહિ કરી શકો.

પ્રશ્ન: એવા ઈશ્વરદર્શી તથા ઈશ્વરતુલ્ય પુરુષો આ દેશમાં હશે ખરા ?

ઉત્તર: છે. એવા પુરુષોનો આત્યંતિક અભાવ આ દેશમાં કોઈ કાળે ન હતો, અને આજે પણ નથી. ઈશ્વરની કૃપાથી એમનો સમાગમ થઈ શકે છે. મેં તો એમને જોયા છે, અને સાંભળ્યા છે પણ ખરા. અને જો ધારો તો તમે પણ એમને જોઈ શકો છો. હૃદયમાં એમને મળવાની લગની લાગશે, એટલે એ તમને આપોઆપ, અને જ્યાં હશે ત્યાં મળી રહેશે.

૩૫. જીવનમુક્તિની સમજ

પ્રશ્ન: જીવનમુક્તિ એટલે શું ? મુક્તિ શબ્દ તો સારી પેઠે પ્રચલિત છે. એ શબ્દનો અર્થ પણ જાણીતો છે. પરંતુ જીવનમુક્તિ શબ્દ જરા નવા જેવો છે. એનો અર્થ સમજાવશો ?

ઉત્તર: જીવનમુક્તિ શબ્દ વધારે ભાગે જ્ઞાનમાર્ગના ગ્રંથોમાં વપરાયેલો છે અને એનો અર્થ જીવતાં જ મુક્તિ અથવા તો જીવન દરમ્યાન મુક્તિ એવો થાય છે. એવી રીતે જે પુરુષાર્થ કરીને, પોતાના જીવન દરમ્યાન, અથવા તો શરીરમાં જ મુક્તિનો આનંદ મેળવી લે છે, તેને જીવનમુક્તિ કહેવામાં આવે છે. જીવનમુક્તિ એટલે જીવન હોવા છતાં, જીવનના બંધનમાંથી મુક્ત.

પ્રશ્ન: જીવનનાં બંધન કોને સમજવાં ?

ઉત્તર: દેહાધ્યાસ, રાગ, દ્વેષ, અહંકાર, કામક્રોધાદિ વૃત્તિઓ, આસક્તિ અને મમતા, એ બધા બંધન છે. જીવ એમાં બંધાયેલો છે અને એ બંધનોને લીધે સુખીદુઃખી થયા કરે છે. જન્મ ને મરણ, અથવા તો આવાગમનનું કારણ પણ એ બંધનો જ છે. એ બંધનો અજ્ઞાનને લીધે જ પેદા થાય છે, વધે છે કે પરિપુષ્ટ બને છે. જ્ઞાનનો ઉદય થતાં એમનો અંત આવે છે. એ જ્ઞાન એટલે બીજું કોઈ ભળતું જ્ઞાન નહિ, પરંતુ આત્મજ્ઞાન, સ્વરૂપનું દર્શન, અથવા પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર. જેને એ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થાય છે, અથવા તો પોતાની અંદર ને બહાર બધે જ રહેલા પરમાત્માનો અપરોક્ષ અનુભવ થાય છે, તે બધી જ જાતનાં બંધનમાંથી મુક્તિ મેળવીને, પરમ સુખ, પરમ શાંતિ ને પરમાનંદમાં પ્રતિષ્ઠિત થાય છે, એમ અનુભવી પુરુષો કહી ગયા છે. એ અવસ્થાને જીવનમુક્તિની અવસ્થા કહેવામાં આવે છે.

પ્રશ્ન: પરંતુ એવી અવસ્થાની પ્રાપ્તિ આ શરીરમાં શક્ય છે ખરી ? લોકો તો કહે છે કે મુક્તિ શરીર છૂટ્યા પછી જ મળે છે.

ઉત્તર: લોકો જે કહે છે તે સાચું નથી. બંધન અને મોક્ષ બંનેનો અનુભવ શરીર દ્વારા જ થઈ શકે છે. ભારતીય સંસ્કૃતિનો એ સર્વમાન્ય સિક્રાંત છે. એટલે મુક્તિને માટે જે પુરુષાર્થ કરવાનો છે, તે પુરુષાર્થ શરીરમાં રહીને જ કરવાનો છે, અને મુક્તિને માટે પ્રારંભ પામેલા પુરુષાર્થની પૂર્ણાહુતિ પણ શરીરમાં જ થવાની છે. એ વિશે કોઈ શંકા કે ભ્રમણા હોય તો તેને કાઢી નાખજો. શાસ્ત્રોના આદેશોને ધ્યાનમાં રાખીને, હિંમતપૂર્વક આગળ વધો અને તમારી નબળાઈઓની સારી ટક્કર ઝીલીને તેમને ખંખેરી કાઢો તો કશું જ અશક્ય કે મુશ્કેલ નથી. જે ધારશો તે બધું જ કરી શકશો. તમારે કાંઈ નવેસરથી થોડું જ કરવાનું છે. યાદ રાખજો કે તમારી ઈચ્છાશક્તિ મંદ હશે, ને પુરુષાર્થ પણ જો કાચો હશે, તો તમારા લક્ષ્યની સિદ્ધિ તમે નહિ કરી શકો. બધું તમારે માટે અશક્ય જ રહેશે. માટે ઊઠો, તૈયાર થાવ, ને બધી જાતની શંકાકુશંકાને કાઢી નાખો.

૩૬. અષ્ટાંગ યોગ

પ્રશ્ન: અષ્ટાંગ યોગ કોને કહેવામાં આવે છે ?

ઉત્તર: અષ્ટાંગયોગ એટલે આઠ અંગોવાળો યોગ અથવા તો જે યોગના આઠ પગથિયાં છે એવો યોગ.

પ્રશ્ન: આઠ અંગ અથવા આઠ પગથિયાં કયા કયા ?

ઉત્તર: યમ, નિયમ, આસન, પ્રાણાયામ, પ્રત્યાહાર, ધારણા, ધ્યાન અને સમાધિ.

પ્રશ્ન: યમ એટલે શું કહી બતાવશો ?

ઉત્તર: અહિંસા, સત્ય, અસ્તેય, બ્રહ્મચર્ય અને અપરિગ્રહ એ પાંચ વસ્તુનો યમમાં સમાવેશ થાય છે.

પ્રશ્ન: નિયમ ?

ઉત્તર: શૌચ, સંતોષ, સ્વાધ્યાય, તપ તથા ઈશ્વરપ્રણિધાનને અષ્ટાંગયોગમાં નિયમ તરીકે કહી બતાવ્યા છે.

પ્રશ્ન: આસનમાં શેનો સમાવેશ થાય છે ?

ઉત્તર: હઠયોગમાં આસનનો ઉલ્લેખ શરીરને શુદ્ધ કરવા માટે કરેલો છે. એવા મુખ્ય ચોરાસી આસનો છે. હઠયોગના અભ્યાસીએ એ કરવા પડે છે. સર્વાંગાસન, મયૂરાસન, પદ્માસન, પશ્ચિમોત્તાસન, શીર્ષાસન, જેવા આસનોને વધારે મહત્વના માનેલા છે. પરંતુ અષ્ટાંગયોગ કે રાજયોગમાં તો 'સ્થિરસુખં આસનમ્' એટલું જ કહેવામાં આવ્યું છે. મતલબ કે જેમાં સ્થિરતા તથા સુખપૂર્વક બેસી શકાય તે અવસ્થાવિશેષને આસન કહેવામાં આવે છે. યાહે તે આસન સુખાસન-પલાંઠીનું જ આસન કેમ ન હોય ! હઠયોગ આસનોના પ્રકાર અથવા તો આસનોની સંખ્યાને મહત્વ આપે છે. ત્યારે અષ્ટાંગયોગ કે રાજયોગ લાંબા વખત સુધી અને શાંતિપૂર્વક એક આસન પર બેસી રહેવાની ક્રિયાને જ મહત્વ આપે છે. આસન ચાર છે, ચોવીસ છે, ચાલીસ છે કે ચોરાસી છે. તેની ચર્ચામાં ઉતર્યા વિના એ તો એમ જ કહે છે કે એક આસન પર બેસવાની ટેવ પાડો અને તે આસનનો વખત વધારવાની કોશિશ કરો. યોગના ગ્રંથો કહે છે કે ધીરે ધીરે એવો અભ્યાસ વધારીને છેવટે એકધારા ત્રણ કલાક લગી એક આસન પર બેસવાની શક્તિમાં સિદ્ધિ મેળવવી જોઈએ, ત્યારે સાધકે આસનસિદ્ધિ કરી એમ કહી શકાય. એટલે હઠયોગ તથા રાજયોગ બંનેના આસન વિશેના દૃષ્ટિબિંદુમાં જ મૂળભૂત તફાવત છે.

પ્રશ્ન: અષ્ટાંગ યોગી કે રાજયોગીને જુદાં જુદાં આસનોની જરૂર નથી ?

ઉત્તર: જુદાં જુદાં આસનો શરીરને નિરોગી તથા સશક્ત બનાવવા માટે છે એટલે અષ્ટાંગયોગમાં રસ લેનારો સાધક એ દૃષ્ટિએ એમનો આશ્રય લે તે હરકત નથી, પરંતુ એમનો હેતુ યાદ રહેવો જોઈએ. જુદાં જુદાં આસનોના અનુષ્ઠાનમાં જ યોગ સમાઈ જાય છે, અને એ આસનોના અભ્યાસથી જ યોગી બની જવાય છે, એવી ભૂલભરી માન્યતા છોડી દેવી જોઈએ. એવી ભ્રમણાથી કોઈનુંય કલ્યાણ ન થાય. આગળનો વિકાસ અટકી જાય એ ચોક્કસ છે. સાથે સાથે એ પણ યાદ રાખવું જોઈએ કે દુર્બળ અને અત્યંત મદપ્રધાન શરીરવાળા માણસો અષ્ટાંગયોગી થવાની લાયકાત નથી ધરાવી શકતાં. એવા માણસો અષ્ટાંગયોગની

આગળના પ્રવેશમાં અભ્યાસમાં પહેલાં હઠયોગના આસનનો આધાર લઈને શરીરને સુડોળ અને શુદ્ધ બનાવે તે જરૂરી છે. તેથી આગળના અભ્યાસમાં મદદ મળશે. જેમનાં શરીર જન્મથી જ સુડોળ અને સુદ્રઢ છે, તે તે હઠયોગનાં આસનનો અભ્યાસ કરવાને બદલે આસનને લાંબા વખત લગી સિદ્ધ કરવાનો પ્રયાસ કરે તો ચાલી શકે. ગમે તે પરિસ્થિતિમાં પણ શરીરની નિર્બળતાને ચલાવી ના જ લેવાય.

પ્રશ્ન: અષ્ટાંગ યોગનો ખ્યાલ આપતાં તમે આસન સુધીના અંગોનો ખ્યાલ આપી દીધો. હવે પ્રાણાયામ વિષે પ્રકાશ ફેંકી શકાશે ?

ઉત્તર: શ્વાસ અને ઉચ્છવાસની ગતિને રોકી દેવી તેને પ્રાણાયામ કહેવામાં આવે છે. અથવા તો એમ પણ કહી શકાય કે, પ્રાણાયામનું પ્રયોજન શ્વાસોશ્વાસની ક્રિયાને બંધ કરવાનું છે. પરંતુ શ્વાસોશ્વાસની ક્રિયાને સંપૂર્ણપણે શાંત કરવાનું એટલું સહેલું નથી. એટલા માટે એ લક્ષ્યની સિદ્ધિમાં મદદ મળે એ હેતુથી પ્રાણાયામના કેટલાક પ્રકારો નક્કી કરવામાં આવ્યા છે. વળી પ્રાણાયામ કરતાં પહેલાં શંકરાચાર્યે નાડીશોધન કરીને નાડીને શુદ્ધ કરવાનું કહ્યું છે. નાડીશોધન ભસ્ત્રીકા પ્રાણાયામનો એક વિભાગ જ છે. શ્વાસોશ્વાસની ક્રિયાને જે સાધક સહેલાઈથી શાંત કરી શકતો હોય તેને માટે જુદા જુદા પ્રાણાયામ કરવાનો આગ્રહ નથી રાખવામાં આવ્યો. તે કરે તો પણ ઠીક, ના કરવાથી કોઈને નુકસાનમાં નથી ઊતરવું પડતું.

પ્રશ્ન: પ્રત્યાહાર કોને કહે છે ?

ઉત્તર: સંસારના બહારના પદાર્થો કે વિષયોમાં ફરનારી ચિત્તની વૃત્તિને, તે તે પદાર્થ કે વિષયમાંથી પાછી વાળીને, કોઈ એક પદાર્થમાં સ્થિર કરવી, અંતર્મુખ કરવી, કે ચિત્તમાં જોડી દેવી, તેને પ્રત્યાહાર કહેવામાં આવે છે. ચિત્તની વૃત્તિને એવી રીતે શાંત કે સ્થિર કરવાને માટે, સૌથી પહેલા તેને કોઈક વસ્તુમાં સતત રીતે લગાવી દેવી પડે છે. એને ધારણા કહે છે. એવી ધારણા કોઈ દેવમાં, દેવીમાં, મંત્રમાં, શરીરના કોઈ અવયવમાં, કે હૃદયની અંદર રહેલી જ્યોતિમાં કરવી પડે છે. લાંબે વખતે તેની સિદ્ધિ થાય છે. ત્યારે ચિત્તની વૃત્તિ, પોતાના ધ્યેય પદાર્થમાં, પાણીના ધોધમાર પ્રવાહની પેઠે, કોઈ પણ પ્રકારની રૂકાવટ વિના લાગી જાય છે. ચિત્ત કેવળ ધ્યેય પદાર્થને જ જોયા કરે છે. બીજું બધું ભૂલી જાય છે. તલ્લીનતાની એવી અવસ્થાને ધ્યાનને નામે ઓળખવામાં આવે છે. ધ્યાનની એવી તન્મયતાવાળી અવસ્થા લાંબા અને એકધારા અભ્યાસ પછી પ્રાપ્ત થતી હોય છે. એ અવસ્થા પછી જ સાધનાનો સાચો આનંદ શરૂ થાય છે. જ્યાં સુધી એવી અવસ્થાની પ્રાપ્તિ નથી થતી અને આંખ મીંચીને ધ્યાન કરતી વખતે મન દોડાદોડ કર્યા કરે છે, ત્યાં સુધી સાધક હજુ પ્રાથમિક દશામાં જ છે એમ સમજી લેવું. વિકાસની દિશામાં એણે ખૂબ ખૂબ આગળ વધવાની જરૂર છે. મન જ્યાં સુધી સપાટી પર જ તર્યા કરતું હોય, ત્યાં સુધી ધ્યાન જામે નહિ ને ધ્યાનનો સ્વાદ પણ ના મળી શકે. એવા ઉપરચોટિયા કે અધકચરા ધ્યાનથી જરૂરી શાંતિ પણ ના મળે. માટે ધ્યાનમાં ડૂબી જવાનો અભ્યાસ કરવાની આવશ્યકતા છે.

૩૭. સમાધિસ્થ સાધકની મનોદશા કેવી હોય ?

પ્રશ્ન: તમે કહ્યું કે ધ્યાનમાં ડૂબી જવાનો અભ્યાસ કરવાની આવશ્યકતા છે, પરંતુ એવો અભ્યાસ કરવો કેવી રીતે ? મન તો આંખ બંધ કરીએ કે તરત દોડાદોડ કરે છે.

ઉત્તર: મનનો સ્વભાવ જ દોડાદોડ કરવાનો છે. લગભગ દરેક સાધકને એનો એ સ્વભાવ નડે છે. છતાં પણ એના એવા સ્વભાવથી જ ડરવાનું કારણ નથી. ડરપોક નહિ પણ નીડર સાધકો જ આગળ વધી શકે છે. અને અભ્યાસમાં સફળ પણ તે જ થાય છે. તમારા પસંદ કરેલા અભ્યાસક્રમમાં તમે જરા પણ હતાશ થયા વિના લાગ્યા રહો, તથા મુશ્કેલીઓનો સામનો કરવો પડે ત્યારે કોઈ યોગ્ય માર્ગદર્શકનો સહકાર લો, તો ધ્યાનમાં ડૂબી જવાનું કામ કાંઈ કઠિન નથી. યાદ રાખો કે આ કામ તમારે કાંઈ નવેસરથી નથી કરવાનું. તમારા પહેલાં આ કામ બીજા કેટલાય લોકોએ કરેલું છે. તમારે તો તેમને પગલે જ ચાલવાનું છે. માટે મનની ચંચળતાનો વિચાર કરીને અત્યારથી જ નાહિંમત ના બની જાવ.

પ્રશ્ન: ધ્યાન કરતાં કરતાં શરીરનું ભાન ભૂલી જવાય છે એ વાત સાચી છે ?

ઉત્તર: સંપૂર્ણ સાચી છે. એને દેહાધ્યાસની વિસ્મૃતિ કહેવાય છે. લાંબા વખતની ઉત્સાહપૂર્વકની, એકધારી, સતત સાધના પછી એવી અવસ્થાની પ્રાપ્તિ થાય છે. એ અસાધારણ, અલૌકિક અવસ્થા કાંઈ જેને તેને નથી મળતી. કોઈક બડભાગીને જ મળી શકે છે. જેનું મનોબળ અત્યંત મજબૂત હોય, હૃદય નિર્મળ હોય, અને સાધનાત્મક સંસ્કારોનું પીઠબળ ઘણું ભારે હોય, તેવા વિરલ કે લોકોત્તર સાધકને જ એ અવસ્થાનો આસ્વાદ મળી શકે છે. જપ ને ધ્યાન જેવા સાધનાના પ્રકારો એ અવસ્થાના આસ્વાદ માટે જ છે. એની પ્રાપ્તિ થતાં જે આનંદ, સુખ કે શાંતિ મળે છે, તે કાંઈ ઓર જ હોય છે. એ અવસ્થાની અનુભૂતિ ના થાય ત્યાં સુધી સાધનાના બધા પ્રયાસો અધૂરા છે. શરીરનું ભાન ભૂલવાની સહજ અવસ્થાની પ્રાપ્તિથી, માત્ર પરમ સુખ, પરમ શાંતિ, ને પરમાનંદ મળે છે એમ ના સમજતા. અંતરંગ દુનિયાના ચક્રિત કરી દે એવા ઉત્તમોત્તમ અનુભવોનું એક નવું દ્વાર એથી ઊઘડી જાય છે. સાધક એ અનુભવોથી ધન્ય બને છે. આ પૃથ્વી પર અને પૃથ્વીની પારના પ્રદેશોમાં વસતા લોકોત્તર, સમર્થ મહાપુરુષોની સાથે એ સંપર્કમાં આવે છે, તથા એને કેટલીક વિશેષ શક્તિની પ્રાપ્તિ થાય છે.

પ્રશ્ન: શરીરનું ભાન ભૂલીને સમાધિમાં ડૂબી ગયેલા સાધકના મનની દશા કેવી હોય છે ?

ઉત્તર: પદાર્થોને તાજા તથા ઠંડા રાખવા માટે કામ આવતા એકાદ રેફ્રીજરેટર જેવી તદ્દન શાંત અને પ્રસન્ન. એ મન અહંકાર કે રાગદ્વેષ જેવી મલિનતાથી યુક્ત નથી હોતું, તથા વાસના કે વિકારો એને સ્પર્શી નથી શકતા. ભગવદ્ભાવના મૂર્તિમંત સ્વરૂપ જેવું એ મન બધી દશામાં ને બધે સ્થળે કૃતાર્થતાનો અનુભવ કરે છે. વાતાવરણની અસર એના પર નથી થતી. દ્વંદ્વાતીત બનેલું એ મન કંચન જેવું નિર્મળ બનીને, માત્ર નામનું મન રહે છે એટલું જ. જ્યારે વ્યુત્થાન કે જાગૃતિદશામાં નથી હોતું, અને સમાધિદશામાં લીન હોય છે, ત્યારે તે પરમાત્માની સાથે એકાકાર અને એકરૂપ બની જાય છે. પોતાના સ્વતંત્ર અસ્તિત્વને ખોઈ બેસે છે. બિંદુ જેમ સિંધુમાં સમાઈ જાય, તેવી તેની દશા હોય છે.

પ્રશ્ન: હાલના વાતાવરણમાં એવી દશાની પ્રાપ્તિ શક્ય છે ખરી ?

ઉત્તર: એવી શક્યતા વિશે કોઈપણ પ્રકારની શંકા કરવાની જરૂર નથી. હાલના વાતાવરણમાં રહીને પણ, કેટલાય સાધકો ધ્યાનાદિ સાધના કરી રહ્યા છે, અને કેટલાય એવી સાધનાના સુમેરૂ શિખરે પહોંચેલા છે, તેમ તમે પણ પહોંચી શકો છો. બધા જ દોષનો ટોપલો વાતાવરણને માથે ના ઢોળી દેતા. વાતાવરણ અસર કરે છે ને ભાગ ભજવે છે, એ સાચું છે. પરંતુ વાતાવરણને બદલાવી શકાય છે. સુધારી કે અનુકૂળ બનાવી શકાય છે અને એની અસરથી પર રહી શકાય છે, એ પણ એટલું જ સાચું છે. વાતાવરણથી ડરો છો શા માટે? ડરવાથી એ કાંઈ થોડું જ બદલાઈ જવાનું છે? એમાં રહીને જરૂરી માર્ગ કાઢો, અને આગળ વધો, તો જે ધારશો તે કરી શકશો. યાદ રાખો કે જીવનમાં જેમણે કંઈક પણ મહત્વનું મેળવ્યું છે, તેમણે ચિંતા નથી કરી. વાતાવરણને તેમણે પોતાને માટે પોષક કે અનુકૂળ બનાવ્યું છે. તમારે પણ એવી જ રીતે આગળ વધવાનું છે. પ્રતિકૂળ વાતાવરણમાં જન્મી તથા ધ્વાસ લઈને જીવનની સંસિદ્ધિના શિખર પર પહોંચેલા કબીર, તુલસી, નરસિંહ, તુકારામને પ્રહલાદ તથા મીરાના જીવન તમે નથી જાણતા? તો પછી શંકાશીલ શા માટે બનો છો? નિરાશાને ખંખેરી કાઢીને, જવાંમદની જેમ આગળ વધો. વાતાવરણ તમારા વિકાસમાં અવરોધક નહિ જ બને.

પ્રશ્ન: ઈશ્વરનું નામસ્મરણ કરવાની પ્રક્રિયાને શાસ્ત્રોમાં બહુ મહત્વની માનવામાં આવી છે. પરંતુ એવી પ્રક્રિયાથી કોઈ લાભ થાય છે ખરો? તે લાભ જો થતો હોય તો કેવી જાતનો છે?

ઉત્તર: નામસ્મરણ કરવાની પ્રક્રિયાને નામ જપ અથવા જપ યજ્ઞ પણ કહેવામાં આવે છે અને એનાથી મારી માન્યતા પ્રમાણે મુખ્યત્વે પાંચ લાભ થાય છે. એટલું જ નહિ, પરંતુ એ લાભ થતા હોય તો જ નામ જપ પદ્ધતિસર અથવા તો યોગ્ય દિશામાં થઈ રહ્યા છે એમ માનવાનું છે.

પ્રશ્ન: પદ્ધતિસર અથવા તો યોગ્ય દિશામાં થઈ રહ્યા છે એટલે શું બધા જપ પદ્ધતિસર અથવા તો યોગ્ય દિશામાં નથી થતા?

ઉત્તર: એ જ જોવાનું છે ને? તમને ખબર નથી કે વધારે ભાગના લોકો સમજ્યા વિના કે તદ્દન યાંત્રિક રીતે જપ કરે છે? વરસો સુધી જપ કરવા છતાં તેમનો વિકાસ નથી થતો, એ લોકો જ્યાં હોય છે ત્યાં, અને કોરાધાકોર જ રહી જાય છે. એ બતાવે છે કે જપ કરવામાં ખામી છે, અને તે દ્વારા જે લાભ થવો જોઈએ તે નથી થઈ રહ્યો. જપનો આધાર જો સમજપૂર્વક લેવામાં આવે તો તેના પ્રભાવથી માણસનું આમૂલ પરિવર્તન થઈ જાય છે.

૩૮. જપના લાભ (૧)

પ્રશ્ન: જપથી થતા લાભ કઈ કઈ જાતના છે ?

ઉત્તર: સૌથી પહેલો લાભ તે ચિત્તની સ્થિરતા અથવા એકાગ્રતાનો છે. તમે જાણો છો કે ચિત્તની વૃત્તિઓ રાત ને દિવસ બહારના પદાર્થો કે વિષયોમાં દોડ્યા જ કરે છે. એ બધી વૃત્તિઓને એકાગ્ર કરવાનું કામ કપરું છે. જપ એમાં કીમતી મદદ કરે છે. વારંવાર એક મંત્રનો જપ કરવાથી મન એ મંત્ર પર એકાગ્ર થતું જાય છે. છેવટે એવી અવસ્થા આવે છે કે મન એ મંત્રના રટણ સિવાયનું બીજું બધું જ ભૂલી જાય છે. મંત્રના જપમાં એ એટલું બધું જોડાઈ જાય છે ને તલ્લીન બની જાય છે કે વાત નહિ. કોઈ મહોત્સવમાં સામેલ થયું હોય એવી એની દશા થાય છે. લાંબે વખતે જપ કરતાં કરતાં શરીરનું ભાન પણ ભૂલાઈ જાય છે. એ અવસ્થા આપોઆપ જ આવી મળે છે. જ્યાં સુધી એવી અલૌકિક અવસ્થાની અનુભૂતિ ના થાય અને મન સપાટી પર તર્યા કરે તથા બહારની વસ્તુઓમાં દોડ્યા કરે ત્યાં સુધી જપ કાયા છે અથવા તો છેક જ પ્રાથમિક દશામાં છે એમ સમજી લેવું. સમજી લઈને પછી નિરાશ થઈને બેસી ના રહેવું પરંતુ મનની સ્થિરતા વધે તે માટે પ્રયાસ કરવો. તો જ આગળ વધી શકાય. જપનો લાભ પણ ત્યારે મેળવી શકાય.

પ્રશ્ન: જપનો એક લાભ તો સમજાયો. હવે બીજો લાભ કયો છે તે કહી બતાવશો ?

ઉત્તર: જરૂર. તમને કહેવા માટે તૈયાર થઈને બેઠો છું. જપનો બીજો લાભ પણ એટલો જ અગત્યનો છે. જેના જપ કરવામાં આવે છે તેના જપ યાંત્રિક રીતે નથી કરવાના, પરંતુ સમજપૂર્વક કરવાના છે. એવી રીતે કરવામાં આવે તો જ જીવનનું જરૂરી પરિવર્તન થઈ શકે. દાખલા તરીકે ધારો કે તમે શ્રીરામના જપ કરી રહ્યા છો, તો 'રામ રામ' એવું પોપટ પારાયણ કરવાને બદલે રામની વિશેષતાઓનો વિચાર કરો, અને તેમને તમારા જીવનમાં ઊતારવાની કોશિશ કરો. તો રામના જપ વધારે ઉપયોગી કે સાર્થક થશે.

પ્રશ્ન: રામની વિશેષતાઓ એટલે ?

ઉત્તર: રામની વિશેષતાઓ એટલે રામના જીવનના વિશેષ, આદરણીય અથવા અનુકરણીય ગુણો. તે ગુણોને યાદ કરીને, એક મહાન આદર્શરૂપે નજર સામે રાખવાના છે. એટલું જ નહિ, પરંતુ એમને આત્મસાત કરવા બનતા બધા જ પ્રયાસો કરવાના છે. રામની માતા, પિતા, ગુરુ, તથા ભાઈઓ તરફની પ્રીતિ કે ભક્તિ, સાધારણ કહેવાતા જીવો કે મનુષ્યોને માટેની પણ લાગણી, દુષ્ટોનું દમન કરવાની શક્તિ, નીતિ, ધર્મનિષ્ઠા, એકપત્નીવ્રતની ભાવના, અને તેવી બીજી વિશેષતાઓને જીવનમાં વણી લેવામાં આવે, તો જીવન જુદી જાતનું જ બની જાય. રામ કેવળ જીભ પર, મસ્તકમાં, કે માળાના મણકામાં જ રહેવાને બદલે, જીવનના પ્રત્યેક પાસામાં ફરી વળે. આપણા અસ્તિત્વના અણુએ અણુમાં આવિર્ભાવ પામે અને જપનો એક જડ વિષય જ રહેવાને બદલે, જીવનનું એક પ્રેરક બળ બની જાય. એ રીતે કેટલો બધો અમુલ્ય લાભ થાય ? કોઈપણ જપના સંબંધમાં આ રીતે સમજી લેવાનું છે. પછી તે જપ કૃષ્ણનો હોય, શંકરનો હોય, દેવીનો હોય, હનુમાનનો હોય, ગાયત્રી કે ઓમકારનો હોય, કે કોઈ બીજો હોય. દરેક જપ આ રીતે કરવામાં આવે તો, જીવનમાં એક પ્રકારની અસાધારણ ક્રાંતિ કરી શકે છે. એ ક્રાંતિને લીધે જ એનું મહત્વ છે. એને જ આપણે જપનો બીજો લાભ કહીએ છીએ.

પ્રશ્ન: ધારો કે એવી અવસ્થાની અનુભૂતિ થતી હોય, તો પછી વિકાસને માટે બીજું કાંઈ શેષ રહે છે ?

ઉત્તર: જરૂર શેષ રહે છે. તલ્લીનતા કે એકાગ્રતાની એ અવસ્થા અત્યંત આવકારદાયક અને ઉત્તમ હોવા છતાં પણ, સર્વોત્તમ કે છેવટની નથી, એનું ધ્યાન રાખવાનું છે. એને જો છેવટની માની લેવામાં આવશે, તો સાધકનો આગળનો વિકાસ અટકી જશે. યાદ રાખો કે જીવનની ધન્યતા કે સંપૂર્ણતાને માટે સાધકે મન ને બુદ્ધિથી અતીત પ્રદેશમાં પહોંચવાનું છે. મતલબ કે એણે અતીન્દ્રિય ભૂમિકાની પ્રાપ્તિ કરવાની છે. એને અતીન્દ્રિય ભૂમિકા કહો કે આત્મલીન ભૂમિકા કહો, બધું એક જ છે. યોગની પરિભાષામાં એને સમાધિ કહે છે. સાધકનું મન એ વખતે પરમાત્મ તત્ત્વમાં ડૂબી જાય છે, ને શરીરનું ભાન સંપૂર્ણપણે ભૂલી જવાય છે. એ અવસ્થાની પ્રાપ્તિ તમે કરી શક્યા છો ? જો કરી શક્યા હો, તો સાધનામાં ખૂબખૂબ આગળ વધી ગયા છો, એમ સમજી લેજો, ને જો એ અવસ્થાની પ્રાપ્તિ ન કરી શક્યા હો, તો એની અનુભૂતિ માટે નિરંતર, નિયમિત, ને ઉત્સાહપૂર્વક પુરુષાર્થ કરો. ઈશ્વર તમને જરૂર સફળ કરશે. જીવનની કૃતાર્થતા એ વિના અધૂરી જ રહી જશે, ને સાધનાની સંપૂર્ણતા પણ.

પ્રશ્ન: ભક્તિમાર્ગના સાધકને માટે ?

ઉત્તર: ભક્તિમાર્ગના સાધકને પણ તલ્લીનતાની જરૂર તો પડશે જ-પરંતુ એની સાથે સાથે એણે પરમાત્માને માટેનો પ્રેમ જગાવવો પડશે, ને છેવટે પરમાત્માનું દર્શન કરવું પડશે. સમાધિની ઈચ્છા એને નહિ હોય છતાં પણ, પરમાત્માના પ્રેમની પ્રબળતાને લીધે, એ ભાવસમાધિનો અનુભવ જરૂર કરશે.

૩૯. જપના લાભ(૨)

પ્રશ્ન: જપના મુખ્ય બે લાભ તો કહી બતાવ્યા, તે સમજાયા પણ ખરા. હવે એના બીજા ત્રણ લાભો વિશે કહેવાની કૃપા કરશો ?

ઉત્તર: જપ કરવાથી જેમ મનની એકાગ્રતા સધાય છે, અને જેના જપ કરવામાં આવે છે તેની અંદર રહેલા વિશેષ ગુણોથી સંપન્ન બનાય છે, તેમ ધીરે ધીરે પ્રેમ પણ પેદા થાય છે. જેના જપ કરવામાં આવે છે તેના દર્શન કે સાક્ષાત્કારની ઈચ્છા થાય છે અને એ ઈચ્છા ક્રમે ક્રમે બળવત્તર બનીને આતુરતામાં પરિણમે છે. એવો પ્રેમ બહુ લાંબે વખતે પ્રકટ થાય છે અને જ્યારે પ્રકટ થાય છે, ત્યારે સાધકની રૂચિ ને વૃત્તિ બદલાઈ જાય છે. એમાં આકાશ ને પાતાળનું પરિવર્તન આવી જાય છે. એનું અંતર ઈશ્વરના અનુરાગથી આપ્લાવિત બને છે, એમાં ઈશ્વર વિના બીજું કંઈ જ નથી રહેતું. ઈશ્વરને માટે એ બેચેન બની જાય છે. પરિણામે ઈશ્વરસ્મરણ કે, જપ કરતી વખતે એની આંખમાં આંસુ ટપકે છે તથા શરીરે કંપ ને રોમાંચ થાય છે. ઈશ્વરના ગુણાનુવાદ વિના બીજું કશું સાંભળવાનું એને નથી ગમતું. વાતો કરવાનો પ્રસંગ આવે તો પણ, વધારે ભાગે ઈશ્વર વિષયક વાતો કરવાનું જ ગમે છે. ઈશ્વરનું દર્શન વહેલી તકે થાય એ જ એનું લક્ષ્ય બની રહે છે. એ રીતે પરમ પ્રેમભાવના પ્રાકટ્યથી એનું સમસ્ત જીવન ભરાઈ જાય છે. જપ સૌથી પહેલાં હૃદયશુદ્ધિ સાધીને આવો અસાધારણ ઉત્કટ પ્રેમ પેદા કરે છે. એમાં જ એની મહત્તા છે.

પ્રશ્ન: એવો ઉત્કટ પ્રેમ પેદા થાય તો સાંસારિક કર્મો કે વ્યવહાર થઈ શકે ખરો ?

ઉત્તર: પરમાત્માને માટેનો એવો ઉત્કટ પ્રેમ પેદા થશે એટલે સાંસારિક કર્મો આપોઆપ છૂટી જશે. કર્મો કરવાનું મન જ નહિ થાય. તમારું એકમાત્ર લક્ષ પરમાત્માની પ્રાપ્તિનું જ રહેશે. છતાં પણ યાદ રાખો કે એ દશા બહુ મોડી આવશે. ત્યાં સુધી કર્મો થયા કરશે, ને ઈશ્વરસ્મરણ પણ ચાલુ રહેશે.

પ્રશ્ન: એવા પ્રેમના પ્રાકટ્ય પછી શું થશે ?

ઉત્તર: ઈશ્વરનું દર્શન, એવો ઉત્કટ પ્રેમ જ ઈશ્વરના દર્શન માટેની મૂલ્યવાન સામગ્રીરૂપ થઈ પડશે. સૂર્યોદય પહેલાની ઉષા જેવો એ પ્રેમ, છેવટે ઈશ્વરના સાક્ષાત્કારરૂપી સૂર્યનારાયણનું દર્શન કરાવી દેશે એ ચોક્કસ છે, અને ઈશ્વરનું દર્શન થશે પછી બાકી શું રહેશે ? પછી તો શાંતિ થઈ રહેશે. એક પ્રકારના અવર્ણનીય ઊંડા આનંદની અનુભૂતિ થશે, ને બધી જાતનું દુઃખદર્દ દૂર થઈને જીવન કાયમ માટે ધન્ય બનશે.

પ્રશ્ન: ઈશ્વરદર્શનની અલૌકિક અવસ્થાએ પહોંચ્યા પછી સેવાના ક્ષેત્રમાં પડી શકાય ખરું ?

ઉત્તર: ઈશ્વરની ઈચ્છા હોય તો જરૂર પડી શકાય. એવી અવસ્થાએ પહોંચ્યા પછી જે સેવા થાય છે તે વધારે વિશાળ, સંગીન, દીર્ઘાયુષી, રાગદ્વેષથી રહિત, અથવા તો અનાસક્ત ભાવે થાય છે. એની અંદર કે બહાર, આગળ કે પાછળ, કર્તાપણાના અહંકારનો છાંટો સરખો પણ નથી હોતો. પરિણામે તે સેવા બંધનકારક નથી થતી. સંસારની પ્રત્યેક વસ્તુ કે વ્યક્તિમાં ઈશ્વરનો વાસ છે એવું સ્પષ્ટ રીતે અનુભવીને, ઈશ્વરના હાથમાં હથિયાર બનીને, ઈશ્વરની પ્રસન્નતા માટે, એક યજ્ઞભાવથી પ્રેરાઈને, એ સેવા થતી હોય છે. વિશ્વમાં જે મહાપુરુષો, સાક્ષાત્કારી આત્માઓ, કે ધર્મધુરંધરો થઈ ગયા છે, તેમની સેવા એવી જ હતી.

૪૦. વ્યવહાર અને આત્મદર્શન

પ્રશ્ન: વ્યવહારમાં રહીને આત્મદર્શન થઈ શકે ખરું ?

ઉત્તર: જરૂર થઈ શકે. જેને કરવું હોય તે વ્યવહારમાં રહીને પણ આત્મદર્શન, ઈશ્વરદર્શન, કે પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર કરી શકે છે અને એને પરિણામે પૂર્ણતા, મુક્તિ કે પરમ શાંતિ મેળવી શકે છે. વ્યવહાર એમાં આડો નથી આવતો.

પ્રશ્ન: પરંતુ વ્યવહારમાં તો અનેક પ્રકારની મુશ્કેલીઓ, મુસીબતો કે પ્રતિકૂળતાઓનો સામનો કરવો પડે છે. એ બધાની વચ્ચે રહીને, ઈશ્વરદર્શન કેવી રીતે થઈ શકે ?

ઉત્તર: ઈશ્વરદર્શન કરવાનો દૃઢ નિશ્ચય હશે, તો તમે એ બધાંની વચ્ચેથી પણ તમારો રસ્તો કરી શકશો. વ્યવહારમાં રહીને આજ સુધી કેટલાય લોકોએ આત્મોન્નતિ કરી છે અને એમાંનાં કેટલાકે ઈશ્વરદર્શનનો લાભ પણ મેળવ્યો છે. એમનો યાત્રા માર્ગ કાંઈ પહેલેથી જ ચોકખો જ હતો એવું ન હતું. એમાં કેટલાય કાંકરા અને પથરા, તથા કેટલીક જાતના ચઢાવ અને ઊતાર આવતા હતા. કેટલાકને તો ઘર ને બહારના ભારે વિરોધી વાતાવરણનો સામનો કરવો પડ્યો હતો. છતાં પણ તે ડગ્યા કે ડર્યા નહિ. પોતાના ગંતવ્યથાને પહોંચવા માટે તે મક્કમ હતા. તેથી તેમણે પોતાનો માર્ગ છોડી ન દીધો. પરંતુ તેને વધારે ધીરજ, હિંમત ને સહનશક્તિથી વળગી રહ્યા. પ્રતિકૂળતામાં રહીને પણ તે માર્ગ કાઢતા રહ્યા. પરિણામે તેમનો વિજય થયો તથા તેમને ઈષ્ટિત વસ્તુ મળી શકી. તેમના જીવનને આદર્શરૂપ બનાવીને તમે આગળ વધો, તો તમારે માટે કશું અશક્ય નહિ રહે.

પ્રશ્ન: વ્યવહારની વચ્ચે વસનારા માણસો આત્મોન્નતિની દિશામાં કેવી રીતે આગળ વધી શકે ?

ઉત્તર: વ્યવહારમાં વસનારા માણસોને માટે જે અનેક પ્રકારની શક્યતાઓ પડેલી છે, તેમાં હૃદયશુદ્ધિની શક્યતા સૌથી મોટી છે. જો તમે ધારો, તો વ્યવહારમાં રહીને, આત્મનિરિક્ષણની વૃત્તિ કેળવીને, તમારા જીવનને શીલ કે સદ્ગુણોની સુવાસથી મહેકતું કરી શકો છો. ગીતાના સોળમાં અધ્યાયમાં જેને દૈવી સંપત્તિની પ્રાપ્તિ કહે છે. તેને માટે તથા એથી ઉલટી અને આસુરી સંપત્તિની નિવૃત્તિ માટે, તમે ભરચક કોશિશ કરી શકો છો. બધી જાતની આધ્યાત્મિક ઉન્નતિનો એ પાયો છે અને એ પાયાને તમે વ્યવહારમાં રહીને બનતા પ્રમાણમાં મજબૂત બનાવી શકો છો. તમે નથી જોતા કે એ પાયો આજે હાલી ગયો છે ? વ્યવહારના લગભગ નાનાંમોટાં બધાં જ ક્ષેત્રોમાં લાંચ, રુશ્વત, ફૂડકપટ, કે અનીતિ પેસી ગઈ છે ને નીતિનું નામનિશાન પણ જવલ્લે જ રહ્યું છે. લોકોમાંના કેટલાક તો ત્યાં સુધી માને છે કે અનીતિનું ધન કમાયા વિના જીવાય જ નહિ. ભેળસેળ ને દગાફટકા વધી પડ્યા છે ને એને લીધે પણ આવા લોકો ઈશ્વરદર્શન ક્યાંથી કરી શકે ? તે જપ કરે, ધ્યાન ધરે, તીર્થ કરે, વાંચન કે સત્સંગનો લાભ લે, દાન દે, તો પણ તેમના વ્યવહારમાં કોઈ પણ પ્રકારનો ફેર પડે જ નહિ, તો શું વળે ? એટલે વ્યક્તિગત ને સમષ્ટિગત જીવનને જો શાંતિમય કરવું હોય, તો સૌથી પહેલાં તો શુદ્ધિની દિશામાં આગળ વધો. એ પાયો જેટલો મજબૂત હશે, તેટલું જ આગળનું બીજું કામ સહેલું બનશે. એ વસ્તુ સૌથી અગત્યની છે છતાં એની તરફ લોકો ઓછામાં ઓછું ધ્યાન

રાખે છે, પછી આત્મોન્નતિ ક્યાંથી થાય ? ઈશ્વરનો સાક્ષાત્કાર તો થાય જ ક્યાંથી ? જે સીડી છે, તેનો જ તમે અનાદર કરો છો, અને અગાશીમાં ચઢવાની સીધી જ કોશિશ કરો છો, એટલે જ એ કોશિશ કામિયાબ નથી નીવડતી.

પ્રશ્ન: વ્યવહારશુદ્ધિના પ્રયાસની સાથે સાથે બીજું કાંઈ કરી શકાય ખરું ?

ઉત્તર: બીજું કેમ ન કરી શકાય ? બીજા સાધનોમાં નિયમિત જપ, ધ્યાન, પ્રાર્થના, કે સત્સંગ છે. એ સાધનોનો આધાર, હૃદયશુદ્ધિની ચીવટ સાથે નિત્યનિરંતર તથા ખંત અને ઉત્સાહપૂર્વક લેવામાં આવે, તો આત્મોન્નતિમાં મદદ મળે છે.

પ્રશ્ન: એ સિવાયનું, વ્યવહારમાં રહીને કરવાનું કોઈ બીજું સાધન ?

ઉત્તર: સેવાભાવ. જગતના બધા જ જીવોમાં ઈશ્વરની સત્તા રહેલી છે એમ માનીને, પોતાની શક્તિ, રુચિ, કે યોગ્યતાનુસાર, સૌને મદદરૂપ થવા માટે તત્પર રહેવાથી, પવિત્ર પ્રેમ વધે છે, હૃદય વિશાળ બને છે ને છેવટે શાંતિ મળે છે. સેવાભાવથી કરાતાં સહજ કર્મની મદદથી બધા જીવોની સાથે એક પ્રકારની ઊંડી આત્મીયતાનો અનુભવ થાય છે. આત્મદર્શનની ભૂમિકા એથી સહેલી બને છે.

પ્રશ્ન: તો પછી કેટલાક લોકોએ વ્યવહારનો ત્યાગ કરીને એકાંતનો આધાર શા માટે લીધો છે ?

ઉત્તર: એકાંતની વિશેષ રુચિને લીધે, અથવા તો પોતાના વિકાસને માટે એમને એકાંતવાસની જરૂર જણાઈ એટલા માટે. પરંતુ એના પરથી કોઈએ એમ નથી સમજવાનું કે વ્યવહારમાં રહીને કશું થઈ જ ન શકે. દુનિયાના મોટા ભાગના લોકો વ્યવહારને છોડી ક્યાંય જઈ શકે તેમજ નથી. વ્યવહારમાં રહીને જ એમણે આત્મોન્નતિનાં માર્ગે આગળ વધવાનું છે. આપણે એમને વિશ્વાસ આપીએ કે એ કામ થઈ શકે છે.

૪૧. સાધના વિશે

પ્રશ્ન: માણસ આત્મોન્નતિમાં આગળ વધે છે એમ શા ઉપરથી જાણવું ?

ઉત્તર: તમે પોતે એ માર્ગે આગળ વધવાનો પ્રયાસ કરો છો ? જો કે તમે કેવળ ચર્ચાને ખાતર ચર્ચા નથી કરતા, એ વાતથી એની પ્રતીતિ મળી રહે છે. એથી હું જ તમને પૂછું કે તમને નીતિ કે સદાચારના મૂલ્યો માટે પ્રેમ થાય છે ? તે મૂલ્યોને બધે જ સ્થળે ને બધા જ સંજોગોમાં વળગી રહેવાનું મન થાય છે ? ગીતામાં જેને દૈવી સંપત્તિ કહેવામાં આવે છે, તે તમારામાં મૂર્ત થઈ છે ખરી ? અથવા તો તેને મૂર્ત કરવાની ભરચક કોશિશ તમે કરી રહ્યા છો ? ટૂંકમાં કહીએ તો, સદગુણોથી સંપન્ન એક આદર્શ મનુષ્ય થવાના સફળ પ્રયત્નો તમારા જીવનમાં થઈ રહ્યા છે ખરા ? જો એ બધા પ્રશ્નોનો ઉત્તર હામાં આવતો હોય, તો તમે નક્કી માનજો કે તમે આત્મોન્નતિની સાધનામાં ઉત્તરોત્તર આગળ વધો છો. નહિ તો હજુ તમારે આગળ વધવાની વાર છે એમ ચોક્કમ રીતે સમજી લેજો.

પ્રશ્ન: એટલે તમે આત્મોન્નતિની સાધનાનું મૂલ્યાંકન દૈવી સંપત્તિના આધાર પર કરો છો ?

ઉત્તર: જરૂર. દૈવીસંપત્તિ, હૃદયશુદ્ધિ, કે સદગુણોની પ્રાપ્તિ, જે કહીએ તે એક જ છે અને એના વિના સાધનાની ઈમારત અધૂરી રહી જાય છે. બધી જાતની સાધનાનો એ મૂળ પાયો છે, એ પાયા વગર આત્મોન્નતિ અધૂરી જ રહેવાની. સાધનાના ક્ષેત્રમાં જે નક્કર વિકાસ થાય છે, તે એ મૂળભૂત પાયાને લીધે જ થાય છે. જેટલો એ પાયો વધારે પ્રાણવાન, તેટલો જ વિકાસ પણ વધારે કીમતી અને ઊંડો હોય છે. સાધકનું લક્ષ એના તરફ જેટલું પણ વધારે દોરાય એટલું ઓછું છે.

પ્રશ્ન: એ સિવાયની બીજી કોઈ નિશાની છે ?

ઉત્તર: એક નહિ, પણ અનેક નિશાનીઓ અંતરંગ છે, અને એકમાત્ર તમે જ જાણી શકો છો. જ્યારે ધ્યાન કે જપ કરવા બેસો છો, કે કોઈ સ્તોત્રપાઠ કે પ્રાર્થના કરો છો, ત્યારે તમારા મનની દશા કેવી હોય છે ? તે વખતે મન ચંચલ બનીને, બહારના પદાર્થોમાં દોડાદોડ કરે છે ખરું ? જો તમે તમારી સાધનામાં આગળ વધ્યા જશો, તો તમારું મન વિક્ષેપરહિત બનીને, કોઈ મહામૂલ્યવાન મહોત્સવમાં શામેલ થતું હોય તેમ, એક પ્રકારની ઊંડી શાંતિ, ઊંડી સહાનુભૂતિ, તથા તલ્લીનતામાં ડૂબી જશે. તમને અનેરો આનંદ થઈ રહેશે. એ વખતે બીજા કોઈપણ બહારના વિચારો નહિ આવે; કોઈયે સંકલ્પ-વિકલ્પ નહિ ઊઠે; અને મન બીજે ક્યાંય પણ નહિ ભટકે. આવી અવસ્થાની અનુભૂતિ તમારે માટે દરરોજની કે સહજ બની ગઈ હોય, તો નક્કી માનજો કે તમે સારી ભૂમિકા પ્રાપ્ત કરી છે, નહિ તો હજુ વાર છે એમ માની લેજો.

૪૨. વેદ

પ્રશ્ન: કેટલાક લોકો કહે છે કે વેદ ઈશ્વરપ્રણીત છે. ત્યાં તેમના કથનના અનુસંધાનમાં, ઈશ્વરપ્રણીત શબ્દનો અર્થ શો સમજવો ?

ઉત્તર: ઈશ્વરપ્રણીત શબ્દના ભાવાર્થ વિશે મેં આ વિભાગમાં પહેલા ચર્ચા કરેલી છે છતાં, તમારી જીજ્ઞાસાને સંતોષવા માટે એટલું કહી શકાય કે વેદ અપૌરુષેય અથવા તો ઈશ્વરપ્રણીત છે એનો અર્થ એ છે કે વેદનું જ્ઞાન અનાદિ છે. જે ઋષિઓએ એ જ્ઞાનને રજૂ કર્યું છે, તેઓ તે જ્ઞાનના માત્ર દ્રષ્ટા છે, કર્તા નથી. ઈશ્વરની કૃપાથી તેમને તે જ્ઞાન લાઘ્યું છે. એટલે એ દિવ્ય જ્ઞાનના એ સંદેશાવાહક છે એમ માનીને, પોતાની માલિકીપણાની મહોર તે એ જ્ઞાન ઉપર નથી મારતા. જ્ઞાનને એ ઈશ્વરનું માને છે એમ જ નહિ, પરંતુ ઈશ્વરની કૃપાથી જ પ્રગટ થાય છે એમ સમજે છે. પોતે તો જ્ઞાનના પ્રકટીકરણના એ મહાન કાર્યમાં માત્ર સાધનરૂપ છે એવી એમની અનુભૂતિ છે. તેથી જ તે જ્ઞાન ઋષિપ્રણીત નથી, પરંતુ ઈશ્વરપ્રણીત છે એવું પરાપૂર્વથી કહેવાયેલું છે.

પ્રશ્ન: એનો અર્થ તો એ થયો કે માણસ એ જ્ઞાનને લખે છે, બોલે છે, કહે છે કે પ્રગટ કરે છે; પરંતુ એનો યશ પોતાને નહિ પણ ઈશ્વરને આપે છે. એવું તો બધી જ જાતના જ્ઞાનના સંબંધમાં કહી શકાય એમ તમને નથી લાગતું ?

ઉત્તર: બધી જાતના જ્ઞાનના સંબંધમાં કહી શકાય. પરંતુ વેદનું જ્ઞાન અધ્યાત્મજ્ઞાન છે. પવિત્ર હૃદયવાળા મહાપુરુષોને જ તે પ્રાપ્ત થયેલું છે તથા પ્રાપ્ત થયું છે પણ ઘણી જ અજબ રીતે. કેટલાક ઋષિઓએ તો સમાધિની ઊંડી દશામાં કેટલીક ઋચાઓની પ્રાપ્તિ કરેલી છે. કેટલાક મંત્રોને તેમણે સમાધિની દૈવી દશામાં આપોઆપ જ સાંભળ્યા છે. પછીથી, વિશ્વના કલ્યાણ માટે, તેમણે તે ઋચા કે મંત્રોનો ઉપદેશ કર્યો છે. દુનિયામાં બીજા જ્ઞાન સંબંધી આવું ભાગ્યે જ બની શકે. બીજું જ્ઞાન મન ને બુદ્ધિની પરિધિમાંથી આવે છે ત્યારે આ જ્ઞાનનો ઉગમ મન અને બુદ્ધિની પારના પ્રદેશમાંથી થાય છે. એ તફાવતને તમે સમજી શકો છો ? જો કે આખો ય વિષય અનુભૂતિનો છે. પરંતુ બુદ્ધિથી તમે એને થોડો ઘણો પણ સમજી શકશો.

પ્રશ્ન: મન ને બુદ્ધિની પારના પ્રદેશમાંથી જ્ઞાનનું અવતરણ થાય છે, એ વાત સાચી છે ?

ઉત્તર: તદ્દન સાચી છે. માણસ જ્યારે મન ને બુદ્ધિની પારના પ્રદેશમાં પ્રતિષ્ઠિત થાય છે, ત્યારે તે પ્રદેશમાં રહેલા પરમાત્મતત્વ સાથે તેનો સંબંધ બંધાય છે. એ સંબંધના પરિણામરૂપે, એને કેટલાય અસાધારણ અનુભવો થાય છે, અને કેટલાક ઉચ્ચકક્ષાના, આશ્ચર્યમાં ગરકાવ કરી દે એવા, અતિન્દ્રીય જ્ઞાનની પણ ઉપલબ્ધિ થઈ રહે છે. એ બધી અનુભૂતિઓની સંપૂર્ણ સમજ તમને કેવળ વિચારશક્તિ કે બુદ્ધિથી નહિ મળી શકે. તમારી સાધના પણ તે માટે બળવત્તર હોવી જોઈશે. કેમ કે વાદવિવાદથી નહિ, પરંતુ સાધનાના ક્ષેત્રમાં પ્રવેશ કરવાથી અને આગળ વધવાથી જ કેટલીક સાધનાત્મક હકીકતો બરાબર સમજાતી હોય છે.

પ્રશ્ન: ત્યારે એક અવસ્થા એવી આવે છે કે જ્યારે સાધકને અતિન્દ્રિય જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થાય છે ? અને એ પણ સમાધિ અવસ્થામાં ?

ઉત્તર: હા, એ વાત સંપૂર્ણપણે સાચી છે અને અનુભવગમ્ય છે.

પ્રશ્ન: જ્ઞાનની ઉપલબ્ધિ માટેની કોઈ બીજી ભૂમિકા છે ખરી ?

ઉત્તર: બીજી એક ભૂમિકા છે, અને સર્વોત્તમ ભૂમિકા છે, પરંતુ તે ભૂમિકાને સમજવાનું કામ પંડિતો, વિદ્વાનો, સાધકોને કે યોગીઓને માટે પણ મુશ્કેલ છે. ઈશ્વરદર્શન કરી ચૂકેલા, સાક્ષાત્કારી મહાપુરુષો પણ એ ભૂમિકાને સહેલાઈથી નહિ સમજી શકે. તો પછી બીજાની તો વાત જ શી કરવી ? ઈશ્વરના દર્શન પછી કોઈક વિરલ મહાપુરુષોને જ એ ભૂમિકા પ્રાપ્ત થાય છે. વિરલ એટલે યુગો વીતી જાય પછી કોઈ એક ઈશ્વર કૃપાપ્રાપ્ત મહાપુરુષને જ. યુગો વીતે છતાં એવી અલૌકિક અવસ્થા કોઈને ના પણ મળે. ભારતમાં ને ભારતની બહાર, એવી અવસ્થાવાળા મહાપુરુષો ભાગ્યે જ થયા છે. નથી થયા એમ કહીએ તો ચાલે. એ અવસ્થા કેવી છે તે જાણો છો ? એ વખતે ઈશ્વર પોતે મહાપુરુષના શરીરમાં પ્રગટ થાય છે. ચોવીસે કલાક પ્રગટ થયેલા રહે છે. બોલે છે, લખે છે કે કામ કરે છે. સમાધિદશા દરમ્યાન નહિ, પરંતુ સ્થૂલ ભૂમિકામાં એ બધી રીતે કામ કરે છે. સમાધિ દશા દરમ્યાન જે પરમાત્મતત્વનો અનુભવ થાય છે તે હવે પાર્થિવ શરીરમાં અથવા તો એનાં અંગોપાંગોમાં ઊતરી આવે છે અને પોતાની ઈચ્છાનુસાર બધું કરવા માંડે છે. જ્ઞાનની અભિવ્યક્તિ પણ એ જ કરે છે. એ જ્ઞાનને ઈશ્વરનું અથવા તો અપૌરુષેય કહી શકાય.

પ્રશ્ન: આત્મોન્નતિની સાધનામાં કોઈ આગળ વધ્યું છે કે નહિ તે બીજાને કેવી રીતે જણાય ?

ઉત્તર: આકાશમાં સૂર્યોદય થાય છે તે કાંઈ છાનો રહે છે ખરો ? બધે પ્રકાશ પથરાઈ જાય છે. કમળ ખીલે છે, પંખી ઉડે છે. વૃક્ષ, વેલી ને વનસ્પતિ નવજીવન મેળવે છે, ને બધે જ શક્તિ તથા ચેતનાનો સંચાર થઈ જાય છે. સૂર્યનો પ્રકાશ કાંઈ છાનો નથી રહેતો, એવી રીતે આત્મોન્નતિની સાધનાનું પણ સમજી લેવાનું છે. એ સાધનામાં જે આગળ વધે છે, તેની અંદર આમૂલ પરિવર્તન થઈ જાય છે.

પ્રશ્ન: આમૂલ પરિવર્તન એટલે ?

ઉત્તર: આમૂલ પરિવર્તન એટલે ધરમૂળનું પરિવર્તન અથવા તો સમૂળી ક્રાંતિ. મહાત્મા પ્રીતમદાસના શબ્દોમાં કહેવું હોય તો કહી શકાય કે, તેનાં નેણ ને વેણ બદલાય. એટલે કે આત્મોન્નતિનો સોનેરી સૂરજ જેના જીવનમાં ઊગી નીકળે છે, તેની દૃષ્ટિમાં ફેર પડી જાય છે. મતલબ કે એ દૃષ્ટિ અહંતા, મમતા, રાગદ્વેષ તથા ભેદભાવથી રહિત બની જાય છે. જગતમાં સઘળે એ પરમાત્માની ઝાંખી કરે અથવા તો ઝાંખી કરવાનો પ્રયાસ કરે છે. જુદાં જુદાં નામ ને રૂપની અંદર ચૈતન્ય તત્વનો એ સાક્ષાત્કાર કરે છે અને એવા સાક્ષાત્કારને પરિણામે એ દૃષ્ટિ કેવળ દૃષ્ટિ રહેવાને બદલે, સમદૃષ્ટિ બની જાય છે, તે સર્વત્ર સમદર્શન કરે છે. સમદર્શન એટલે સર્વત્ર સમાનરૂપે રહેલા પરમાત્માનું દર્શન. દૃષ્ટિ એવી દૈવી અથવા તો ચિન્મયી બની જાય, પછી વાણીનું તો કહેવું જ શું ? વાણી પણ મધુમય તથા સત્યપરાયણ કે મંગલ બની જાય છે. એ વાણીમાં એક પ્રકારની અદ્ભૂત તાકાત હોય છે બીજાના પર તે તરત અને ધારી અસર કરે છે. એટલે જ એને અમોઘ કહેવામાં આવે છે. અમોઘ એટલે કદી પણ નિષ્ફળ ના થાય તેવી. એને જ વચનસિદ્ધિ કહેવામાં આવે છે. વાણીનું એ બળ ક્યાંથી આવે છે ? સાધનાજન્ય મૂલ્યવાન વિકાસમાંથી. એટલે જ પ્રીતમદાસ પોતાના પદમાં કહે છે કે, નેણ તો બદલાય છે, પરંતુ વેણ પણ બદલાય છે.

પ્રશ્ન: એનો અર્થ એવો છે કે નેણ ને વેણ જ બદલાય છે ?

ઉત્તર: નેણ ને વેણ બદલાય છે એવું કહેવાનો ભાવ એટલો જ છે કે હૃદયશુદ્ધિ થાય છે, કે હૃદય બદલાય છે. હૃદયની શુદ્ધિ થાય એટલે એનો પડઘો જીવનમાં બધે જ પડે. બધી જ ઈન્દ્રિયો, ક્રિયાઓ, ને બધી જાતના વિષયો એની અસર નીચે આવી જાય. હૃદયશુદ્ધિ વિના તો આગળની સાધના થાય જ નહિ. હૃદયશુદ્ધિ તો આત્મિક સાધનાનો મૂળભૂત પાયો છે. નેણ ને વેણ બદલાય છે એમ કહીને, એ પાયાનો જ સ્વીકાર કરવામાં આવ્યો છે.

પ્રશ્ન: એ સિવાય સાધનામાં કોઈ આગળ વધ્યું છે કે નહિ એ જાણવામાં મદદરૂપ થનારી બીજી નિશાની છે ?

ઉત્તર: બહારની નિશાનીની વાત કરતા હો, તો તેમાં સૌથી મહત્વની નિશાની શાંતિની પ્રાપ્તિની છે. જેને સાધનાના ક્ષેત્રમાં આગળ વધવાને પરિણામે કાંઈક નક્કર વસ્તુની પ્રાપ્તિ થાય છે, તેની બધી જાતની ચંચલતાનો અંત આવે છે. તેને એક પ્રકારની ઊંડી શાંતિની પ્રાપ્તિ થાય છે. તે શાંતિના પરમાણુ તેના ચહેરા પર સહેલાઈથી જોઈ શકાય છે. એ શાંતિને લીધે એક જાતની સહજ પ્રસન્નતા પણ તેનામાં જોઈ શકાય છે. શાંતિ અને પ્રસન્નતાનું રહસ્ય એ છે કે એ સ્વયંભૂ અથવા તો આત્માની અનુભૂતિને લીધે સહજ રીતે જ ઉદભવેલી હોય છે એનો કદી નાશ નથી થતો, ગીતામાં જેને પ્રસાદમધિગચ્છતિ કહીને પ્રસાદરૂપે ઓળખવામાં આવ્યો છે, તે પ્રસાદ એ જ છે. એને પ્રસાદ કહો, પ્રસન્નતા કહો, કે પરમ શાંતિ કહો, બધું એક જ છે. નામ જુદાં પણ ભાવ એક છે.

પ્રશ્ન: એ ઉપરાંત બીજી કોઈ નિશાની ?

ઉત્તર: આટલી નિશાનીઓ ઓછી છે ? છતાં કહેવું હોય તો કહી શકાય કે સાધનામાં આગળ વધતા કે વધેલા મારાસનું વર્તન કે ચારિત્ર્ય જ બદલાઈ જાય છે.

૪૩. મનને મારી નાખવું : આત્મનિવેદન ભક્તિ

પ્રશ્ન: આધ્યાત્મિક પ્રગતિ માટે અથવા તો આત્માના ઉધ્ધાર માટે, શાસ્ત્રોમાં મનને મારીને મેંદા જેવું બનાવવાનું જણાવ્યું છે. વાલ્મિકી રામાયણમાં પણ એક જગ્યાએ છે કે વિનય વિવેકરૂપી મંત્ર વડે મનરૂપી રાક્ષસનો નાશ થયો. હવે પ્રશ્ન એ થાય છે કે જેવી રીતે રોજના વ્યવહાર માટે હાથ, પગ, મુખ વિગેરે ઈન્દ્રિયોની જરૂર છે, તેમ વિચાર, બુદ્ધિ, ચિંતન માટે મનરૂપી ઈન્દ્રિયોની શું જરૂર નથી? આ સ્થૂળ શરીરના નાશ પછી કદાચ મનની જરૂર ના હોય, પણ જ્યાં સુધી સ્થૂળ શરીરનો વ્યવહાર ચલાવવાનો છે ત્યાં સુધી તો મનરૂપી ઈન્દ્રિયોની જરૂર ખરીને? જો મનને મારી નાંખવામાં આવે તો ઈન્દ્રિય વતીનું કામ કોણ કરશે? અને મનનું અસ્તિત્વ મટી જાય તો પછી એ ઈન્દ્રિયની ખોટ કોણ પૂરી કરશે?

ઉત્તર: તમે પ્રશ્ન સારો પૂછ્યો છે અને એના સમર્થનને માટે વાલ્મિકી રામાયણનો ઉલ્લેખ પણ કરી બતાવ્યો છે. પરંતુ તમને ખબર છે કે શાસ્ત્રોનાં કેટલાક વચનોના શબ્દાર્થ લઈને બેસી રહેવાને બદલે, તેમના ભાવાર્થ લેવાના હોય છે? શાસ્ત્રોએ જે કહ્યું છે તેને શબ્દશઃ સ્વીકારી લેવાને બદલે, રહસ્ય કે હાઈને હસ્તગત કરવાનું હોય છે. એ હાઈને ભૂલીને તમે કહો છો તેવા ઉપરચોટિયા અર્થને પકડી લેવામાં આવે ત્યારે શાસ્ત્રવચનનો ગર્ભિતસાર એક બાજુ રહી જાય છે. ને જુદી જ મુશ્કેલી પેદા થાય છે.

પ્રશ્ન: એટલે તમે એમ કહો છો કે મારી સમજવાની પદ્ધતિ ખોટી છે? અને વાલ્મિકી રામાયણ જેવાં શાસ્ત્રો મનને મારી નાખવાનું નથી કહેતાં?

ઉત્તર: હા, તમારી સમજવાની પદ્ધતિમાં થોડી ખામી છે. વાલ્મિકી રામાયણ જેવાં શાસ્ત્રો મનને મારી નાખવાનો નહિ પરંતુ મનને સત્સંગમાં રાખવાનો જ ઉપદેશ આપે છે. એવું શુદ્ધ થયેલું મન શાંત થશે, તથા સ્વરૂપના અનુભવનો આનંદ પ્રાપ્ત કરશે. એની અંદરથી, અજ્ઞાન દૂર થશે. રાગદ્વેષ, મમતા, અહંતા, અને આસક્તિના અંકુરોનો પણ અંત આવશે. બંધન, ભેદભાવ, તથા ભય મટી જશે અને સર્વ પ્રકારની ચંચળતા તથા અશાંતિ પણ અસ્ત થશે. એનું આખું સ્વરૂપ જ ફરી જશે. એના પ્રત્યેક પરમાણુમાં ક્રાંતિકારક પરિવર્તન થશે અને એનું બંધારણ જ બદલાઈ જશે. ટૂંકમાં કહીએ તો આજનું મલિન મન મટી જશે, અને એને ઠેકાણે મંગળમય કે પવિત્રતમ મનનો ઉદય થશે. શાસ્ત્રોમાં એ જ હકીકતનો નિર્દેશ કરતાં મનને મારી નાખવાનું કહ્યું છે. એનો અર્થ મનનું ખૂન કરી નાંખવું જોઈએ એવો નથી થતો, પરંતુ મનનું શુદ્ધિકરણ કરવું જોઈએ એવો થાય છે.

પ્રશ્ન: ત્યારે તો આધ્યાત્મિક પ્રગતિ પછી પણ મન રહેશે ખરું?

ઉત્તર: જરૂર રહેશે. એ વિશે તમે એકદમ નિઃશંક રહો ને જરા પણ શંકા ન કરો. જ્યાં સુધી શરીર રહેશે ત્યાં સુધી મન પણ રહેશે, ને પોતાનું કામ કરશે. એના સર્વનાશની કોઈ જ શક્યતા નથી. આવશ્યકતા પણ નથી. માટે એવો વિચાર કરીને ચિંતિત કે ભયભીત ના બનો.

પ્રશ્ન: આત્મનિવેદન ભક્તિ કોને કહે છે?

ઉત્તર: આત્મનિવેદન ભક્તિ નવધા ભક્તિમાં છેલ્લી છે. નવધા ભક્તિના મધુમય મંદિરનો એ ધુમ્મટ છે એમ કહીએ તો ચાલે. એને પ્રેમલક્ષણા ભક્તિ પણ કહેવામાં આવે છે. રાગાત્મિકા ભક્તિ પણ એ જ છે.

બીજી બધી ભક્તિનું એ હૃદય છે. જ્યારે ભક્તિમાર્ગમાં જુદા જુદાં સાધનોનો આધાર લેવાને પરિણામે, મન સંસારના સમસ્ત વિષયો અને રસોમાંથી ઉપરામ બની જાય છે. કોઈપણ બાહ્ય વિષયની મમતા અથવા તો આસક્તિ તથા રસવૃત્તિ નથી રહેતી, ત્યારે પરમાત્માનો સાચો પ્રેમ પ્રગટ થાય છે. સાગરમાં જેવી રીતે અગણિત તરંગો ઉછાળા મારે છે, તેવી રીતે ભક્તના હૃદયમાં અને રોમેરોમમાં, પરમાત્માને માટેનો પવિત્ર ને પાર વિનાનો પ્રેમ રાતદિવસ ઉછાળા મારે છે. પછી પરમાત્માની પ્રાપ્તિ સિવાયનો બીજો કોઈ રસ એના જીવનમાં નથી રહેતો. પરમાત્મા એના જીવનમાં એકમાત્ર આરાધ્ય દેવતા બની રહે છે, એ પરમાત્માના દર્શનને માટે એ બનતી બધી જ કોશિશ કરે છે અને પરમાત્માના દર્શન સિવાય એને શાંતિ પણ નથી મળતી. જેવી રીતે લોભી ધનને તલસે, કામી પોતાના પ્રેમપાત્રની ને તેની દ્વારા કામની સંતૃપ્તિની ઈચ્છા કરે, ક્ષુધાતુર માણસ અનાજની ને તૃષ્ણાતુર હોય તે જેટલી ઉત્કટતાથી જળની ઝંખના કરે, તેથી પણ વધારે ઝંખના, આતુરતા, ઈચ્છા તલસાટ, કે લગનથી પરમાત્માના સાક્ષાત્કારને માટે અધીરો બને છે. એનું નામ આત્મનિવેદન ભક્તિ છે. ભક્તિનો એ અર્ક છે એમ કહીએ તો ચાલે.

પ્રશ્ન: આત્મનિવેદન ભક્તિનો જેનામાં ઉદય થાય છે તેવા ભક્તનાં લક્ષણો કેવાં હોય છે ?

ઉત્તર: એ પ્રશ્નનો ઉત્તર અત્યાર સુધીની ચર્ચામાં આવી જાય છે. છતાં પણ, એના અનુસંધાનમાં, એના પૂરક ઉત્તરરૂપે, કહી શકાય કે જેના જીવનમાં એવી ભક્તિનો ઉદય થાય છે તેની અવસ્થા અલૌકિક બની જાય છે. પરમાત્માના દર્શન માટે તે રડે છે. નિરંતર પ્રાર્થના કરે છે, અને પરમાત્માના ગુણાનુવાદ ગાઈને આનંદ મેળવે છે. તેનું સમસ્ત જીવન પરમાત્મામય બની જાય છે. ભક્તનાં એ લક્ષણો મોટે ભાગે આંતરિક છે. અને બહાર જે દેખાય છે તે તો તેના પડઘા જ હોય છે. એ લક્ષણો એના પ્રાણમાં પ્રકટ થયેલા તેમજ નિત્ય નિરંતર વધતા જતા પરમ પ્રેમને કેન્દ્રમાં રાખીને આપોઆપ, અથવા તો સ્વાભાવિક રીતે જ વધતાં જતાં હોય છે.

પ્રશ્ન: આત્મનિવેદન ભક્તિમાં સમર્પણ ભાવ આવે છે ખરો ?

ઉત્તર: સમર્પણ ભાવ તો એકલી આત્મનિવેદન ભક્તિમાં જ શા માટે, બધા પ્રકારની ભક્તિમાં રહેલો હોય છે. પરંતુ આત્મનિવેદન ભક્તિમાં તેની માત્રા વધી જાય છે. ને તે પરાકાષ્ટાએ પહોંચે છે એટલું જ. આત્મનિવેદન ભક્તિમાં ભક્ત પરમાત્માના ચરણોમાં પોતાનું સર્વસમર્પણ કરતો હોય છે. તે પરમાત્માની આશા રાખીને, એકમાત્ર પરમાત્માને આધારે જ જીવી રહે છે. પરમાત્મા જે કરે છે, તથા કરશે તે સારું જ કરે છે ને કરશે તેવી તેને શ્રદ્ધા હોય છે. એ શ્રદ્ધા કોઈને કારણે કે કોઈયે સંજોગોમાં ચલાયમાન નથી થતી. ભક્ત પોતાના તન, મન, ને અંતરના બધા દ્વારો પરમાત્મા પ્રતિ ખુલ્લા રાખીને પરમાત્માની પ્રતિક્ષા કરતો જીવી રહે છે. જે વખત વીતે છે તેને યુગ જેવો અનુભવે છે ને પરમાત્માની વિરહવેદનાથી વ્યથિત બને છે, એવા ભક્તથી પરમાત્મા વધારે વાર દૂર નથી રહી શકતા. તે તેની પાસે દોડી આવે છે, તેને મળે છે, ને ધન્ય કે કૃતાર્થ કરે છે.

૪૪. કૃષ્ણ વિશે

પ્રશ્ન: ભાગવતના કૃષ્ણ ને વેદના કૃષ્ણ એ બંને એક જ છે કે એમનામાં કોઈ તફાવત છે ? આ પ્રશ્ન મારા મનમાં કેટલાય વખતથી ઘોળાયા કરે છે. માટે પૂછું છું. એની પાછળ કોઈ વિતંડાવાદનો ભાવ નથી, પરંતુ એક પ્રકારની નિર્ભેળ જિજ્ઞાસા છે. તો મારી શંકાનું સમાધાન કરવા વિનંતિ કરું છું.

ઉત્તર: તમારી જીજ્ઞાસા જરા જુદી જાતની છે, પરંતુ તેના ઉત્તરમાં મારે કહેવું જોઈએ કે વેદના કૃષ્ણ અને ભાગવતના કૃષ્ણ બંને વસ્તુતઃ તો એક જ છે. બંને પરમાત્માના વાચક છે, ફેર માત્ર એટલો જ છે કે વેદમાં જે કૃષ્ણનું વર્ણન કરેલું છે તે કૃષ્ણ નિર્ગુણ નિરાકાર પરબ્રહ્મ પરમાત્માના પ્રતીક છે, જ્યારે ભાગવતના દસમા સ્કંધમાં જે કૃષ્ણની લીલાઓનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે તે કૃષ્ણ એ જ પરબ્રહ્મ પરમાત્મા હોવા છતાં વાસુદેવ ને દેવકીના પુત્ર થઈને જગતના મંગળને માટે અવતરેલા છે. એ રીતે જોઈએ કે વિચારીએ તો ભાગવતના કૃષ્ણ એ વેદના કૃષ્ણના સાકાર સ્વરૂપ છે એમ કહી શકાય. તત્વતઃ એ બંનેમાં કશો જ ભેદ નથી. પરંતુ પૂર્ણ અભેદ છે.

પ્રશ્ન: એવા આ અભેદ ભાવનો પડઘો ભાગવતમાં પડેલો છે ખરો ? કે જેથી વેદના કૃષ્ણ અને ભાગવતના કૃષ્ણની વચ્ચેની એક વાક્યતા સમજાઈ શકે ? કે પછી તમે તમારી સમજશક્તિથી આ પ્રમાણે કહી બતાવો છો ?

ઉત્તર: મારી સમજશક્તિનો આશ્રય લઈને હું આ પ્રમાણે નથી કહેતો, પરંતુ વેદ અને ભાગવત બંનેનો આધાર લઈને નક્કર હકીકતોની મદદથી કહી બતાવું છું.

પ્રશ્ન: કઈ નક્કર હકીકતો ?

ઉત્તર: તમે નથી જાણતા કે વેદમાં પરમાત્માના અવતારોનું પ્રતિપાદન કરેલું છે ? ધર્મની સ્થાપના માટે તથા અધર્મના અંત માટે પરમાત્મા અવતાર લે છે એવું એમાં વિધાન છે. કૃષ્ણના રૂપમાં એ જ પરમાત્મા પ્રગટ થયા હતા એવો ભાગવતકારનો નિર્દેશ છે. એવા નિર્દેશો ભાગવતના દશમ સ્કંધમાં ઠેર ઠેર મળે છે. શ્રીકૃષ્ણનો જન્મ થાય છે તે પ્રસંગ જુઓને. ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ સૌથી પહેલાં દેવકી અને વસુદેવને પોતાના અલૌકિક પરમાત્મ સ્વરૂપનું દર્શન કરાવે છે. તે જોઈને દેવકી અને વસુદેવ બંને આશ્ચર્યચકિત બની જાય છે. તે પછી પરમાત્મા પોતાના અસલ સ્વરૂપને અંતર્હિત કરીને, શ્રીકૃષ્ણનું બાળ સ્વરૂપ ધારણ કરે છે. દસમા સ્કંધમાં ગોપીગીતમાં જ્ઞાનમયી ગોપીઓએ પણ સ્પષ્ટ કહ્યું છે કે અમે તમને ગોપીના પુત્ર નથી સમજતી. પરંતુ અખિલ વિશ્વના અંતરાત્મારૂપે માનીએ છીએ. તમે બ્રહ્માની પ્રાર્થનાથી વિશ્વની રક્ષા કરવા માટે અવતાર ધારણ કરીને યાદવ કુળમાં પ્રગટ થયા છો એવો અમારો દ્રઢ વિશ્વાસ છે. મહર્ષિ વ્યાસે પણ કૃષ્ણ તો સ્વયં ભગવાન છે, એમ કહીને એ વાતનો પડઘો પાડી બતાવ્યો છે. એટલે વેદ અને ભાગવતના કૃષ્ણ એક જ છે. એક જ ચૈતન્ય તત્વના આર્વિભાવ.

પ્રશ્ન: કૃષ્ણનો મૂળ અર્થ શું થાય ?

ઉત્તર: કૃષ એટલે ખેંચવું. એના પરથી કૃષ્ણ શબ્દ થયેલો છે. જે સમસ્ત બ્રહ્માંડને પોતાની તરફ આકર્ષે છે કે ખેંચે છે તેને પરમાત્મા કૃષ્ણ કહે છે. જીવ પણ એ પરમાત્માને પ્રેમના બળથી પોતાની તરફ ખેંચી શકે છે. માટે પણ તે કૃષ્ણ છે.

૪૫. મહાપુરુષના મેળાપને માટે શું કરવું ?

પ્રશ્ન: મહાપુરુષોના મેળાપને માટે શું કરવું ? કોઈ ઉત્તમ કક્ષાના સમર્થ મહાપુરુષને મેળવવાની મને ઘણી ઈચ્છા છે. છતાં હજી સુધી કોઈનું દર્શન નથી થયું. તો એવા કોઈ લોકોત્તર મહાપુરુષનું દર્શન મને થશે કે નહિ થાય ? ફૂલછાબમાં મહાપુરુષોના અનુભવોની વાતો વાંચીને મારા અંતરમાં એમના દર્શન માટેની આતુરતા ઉત્પન્ન થઈ છે.

ઉત્તર: તમારા અંતરમાં જો મહાપુરુષોને મળવાની આતુરતા ઉત્પન્ન થઈ હશે, તો મહાપુરુષ તમને જરૂર મળશે. તે તો કૃપાળુ છે. તમારા પર કૃપા કરીને તે તમને જરૂર દર્શન દેશે. અથવા તો ઈશ્વર પોતે તમારી ભાવનાને ઓળખી લઈને તેને સંતોષવા માટે તેવા મહાપુરુષને તમારી પાસે મોકલી આપશે. તેની કૃપાથી તે તમને જરૂર દર્શન આપશે. ફક્ત શરત એટલી છે કે તેમના દર્શનને માટેની ઈચ્છા કે આતુરતાને તમે ટકાવી રાખજો. કેટલીકવાર ઈચ્છાનો ઉદય થાય છે, પરંતુ તે ઈચ્છા લાંબા વખત સુધી ટકી શકતી નથી. વીજળીની પેઠે ચમકી તથા થોડાક વખત રહીને તે અદ્રશ્ય થઈ જાય છે. મહાપુરુષના દર્શનને માટેની ઈચ્છાનું જ નહિ, પરંતુ બધા પ્રકારની આત્મોન્નતિ માટેની ઈચ્છાનું એવું જ સમજી લેવાનું છે. તે દીર્ઘજીવી બની રહે એનું ખાસ ધ્યાન રાખવું.

પ્રશ્ન: ઈચ્છાની ઉત્કટતા અને એ ઈચ્છાની લાંબા વખત સુધીની સ્થિરતા સિવાયના બીજા કોઈ સાધનનો આધાર લેવાની જરૂર રહે છે ખરી ?

ઉત્તર: બીજું સાધન પ્રાર્થનાનું છે અને એનો આધાર પણ લઈ શકાય છે. એ પ્રાર્થના કેવળ એ દ્વારા થનારી કે વાણી દ્વારા વ્યક્ત થનારી પ્રાર્થના ન હોવી જોઈએ. પરંતુ હૃદયના આવિર્ભાવ પામનારી ને રોમેરોમમાં ફરી વળનાર હોવી જોઈએ. અંતરાત્માના અસ્ખલિત અવાજની જેમ એ બહાર પડતી હોવી જોઈએ. તો જ તે ફળી કે ધારેલું કામ કરી શકે. લાંબા વખત લગી એવી પ્રાર્થનાનો આધાર લો તો તે પ્રાર્થના ઈશ્વર સાંભળશે અને તમારા મનોરથ સફળ કરશે.

પ્રશ્ન: તે ઉપરાંત બીજી કોઈ યોગ્યતાની આવશ્યકતા છે ખરી કે ?

ઉત્તર: તે સિવાયની યોગ્યતા તરીકે તમારા ધાર્મિક સંસ્કારોને પ્રબળ બનાવવાની જરૂર છે. તેને માટે સારા ગ્રંથોનું વાચન કરતા રહો. જપ કે ધ્યાનનો અભ્યાસ કરો. આત્મનિરીક્ષણ કરીને આત્મશુદ્ધિ કરો. સત્વગુણને વધારો અને તમારી ઈચ્છા પ્રમાણેના મહાપુરુષ તો જ્યારે મળે ત્યારે ખરા, પરંતુ ત્યાં સુધી જે કોઈ પણ સારા સંતપુરુષ કે ભક્ત મળે તેમનો સમાગમ કરો કે લાભ ઊઠાવો. ઊંચી કોટીના મહાપુરુષ ન મળે તો પણ, તમે હમણાં જે દશામાં છો તે દશામાં તો તમારું કામ સાધારણ શ્રેણીના સંતપુરુષથી પણ ચાલી શકે છે. તો જે અવસર મળે તેનો લાભ લઈને આગળ વધવાની તમન્ના રાખો. તો પોતાની જાતને જરૂર લાભ પહોંચાડી શકશો.

૪૬. સાત ભૂમિકાઓ

પ્રશ્ન: જ્ઞાનની સાત ભૂમિકાઓ કહે છે તે શું છે ? જ્ઞાનની શું સાચેસાચ સાત ભૂમિકાઓ છે ? એ ભૂમિકાઓ શેના પરથી પાડવામાં આવી છે ?

ઉત્તર: જ્ઞાનની સાત ભૂમિકાઓનો ઉલ્લેખ તમે કરી રહ્યા છો તે ભૂમિકાઓનું વર્ણન ભારતીય તત્ત્વજ્ઞાનના મહાન ગ્રંથ યોગવસિષ્ઠમાં કરવામાં આવ્યું છે. એ ગ્રંથમાં મહર્ષિ વસિષ્ઠે રામને ઉપદેશ આપ્યો છે. એ ગ્રંથમાં જ્ઞાનની જે સાત ભૂમિકાઓ કહી બતાવવામાં આવી છે તે ભૂમિકાઓ માનવના બૌદ્ધિક અથવા તો આધ્યાત્મિક વિકાસની ભૂમિકાઓ છે. એની પાછળ ચોક્કસ પ્રકારની દૃષ્ટિ છે, ફિલસૂફી છે અથવા તો વિચારધારા સંકળાયેલી છે તેમ જ વિકાસનો ચોક્કસ ક્રમ બતાવે છે.

પ્રશ્ન: તો તો મને એ ભૂમિકાઓ વિશે માહિતિ મેળવવાનો આનંદ આવશે. ઘણું જાણવાનું પણ મળશે. પરંતુ એ ભૂમિકાઓનો ઊડતો ખ્યાલ આપી શકશો ? અથવા તો એ ભૂમિકાઓ કઈ કઈ છે તે કહી બતાવશો ?

ઉત્તર: જરૂર. યોગવસિષ્ઠમાં કહેલી એ સાત ભૂમિકાઓ આ રહી. શુભેચ્છા, વિચારણા, સત્વાપત્તિ, તનુમાનસા, અસંસક્તિ, પદાર્થભાવિની અને તુર્યગા. એ સાતે ભૂમિકાઓ જ્ઞાનમાર્ગના વિકાસની સૂચક છે, એ એમનો વિચાર કરવાથી સહેલાઈથી સમજી શકાય છે.

પ્રશ્ન: શુભેચ્છા અને વિચારણાની ભૂમિકાનો શો અર્થ છે ?

ઉત્તર: સંસારનું નિરીક્ષણ કરવાથી સમજાય છે કે બધા માણસોને આત્મવિકાસ અથવા આત્મદર્શનની ઈચ્છા નથી હોતી. મોટા ભાગના માણસો સાંસારિક સંપત્તિ તેમજ સુખોપભોગની જ ઈચ્છા રાખે છે. તેને માટે જ પરિશ્રમ કરે છે ને તૃપ્ત પણ તેમાં જ હોય છે. જીવનને બંધનમુક્ત પૂર્ણ કે આદર્શ બનાવવાની ઈચ્છા એમના દિલમાં ઉદય નથી પામતી. એવો વિચાર જ એમને નથી થતો. એવા માણસો આત્મજ્ઞાનના માર્ગમાં કેવી રીતે આગળ વધી શકે ? એટલે સૌથી પહેલાં તો જ્ઞાનના ઉપાર્જનની, બંધનોની નિવૃત્તિની, પરમશાંતિની પ્રાપ્તિ કે પરમાત્માના સાક્ષાત્કારની ઈચ્છાને પેદા કરવી જોઈએ. એના વિના કશું જ ના થઈ શકે. એ ઈચ્છા જીવનનું શ્રેય કરનારી હોવાથી શુભેચ્છા કહેવાય છે. એ શુભેચ્છા પણ બે જાતની છે. મંદ અને તીવ્ર અથવા તો ઉત્કટ. મંદ ઈચ્છા કોઈક કારણથી પ્રગટ થઈને પાછી શમી જાય છે પરંતુ ઉત્કટ ઈચ્છાનું એવું નથી. એ બધા જ સ્થળ, સમય કે સંજોગોમાં કાયમ રહે છે ને ધ્યેયની પૂર્તિ સુધી શાંત નથી થઈ શકતી. એ ઈચ્છા પેદા થાય એટલે માણસ સત્સંગમાં રસ લે છે ને વિચારે છે કે જીવન શાના માટે છે ? એનું ધ્યેય શું ? એ ધ્યેયની સિદ્ધિ કેવી રીતે થઈ શકે ? સંસારનું રહસ્ય શું છે ? એની પાછળ કોઈ શક્તિ છે ? એ શક્તિનો આપણી સાથે કેવોક સંબંધ છે ? મોક્ષ શું છે ? બંધ શું છે ? પૂર્ણતા શું છે ? આપણું મૂળ સ્વરૂપ શું છે ? દુઃખોની નિવૃત્તિ અને સુખશાંતિની પ્રાપ્તિનો માર્ગ શું છે ? એ માર્ગે કેવી રીતે આગળ વધવું જોઈએ ? એ અને એવા બીજા જીવનના શ્રેયને લગતા પ્રશ્નોના ચિંતનમનને વિચારણા કહે છે. શુભેચ્છા પછી વિચારણાની એ ભૂમિકા આવવી જ જોઈએ.

૪૭. ભૂમિકાઓ વિશે

પ્રશ્ન: શુભેચ્છા અને વિચારણાની જ્ઞાનમાર્ગની પહેલી બે ભૂમિકાઓ તો સમજાઈ ગઈ. હવે સત્વાપત્તિની ભૂમિકાનો અર્થ શો થાય છે તે સમજાવશો ?

ઉત્તર: સત્વાપત્તિનો અર્થ કહી બતાવું છું. જ્ઞાનમાર્ગનો સાધક શુભેચ્છા અને વિચારણાની બંને ભૂમિકામાં દ્રઢ થયા પછી દૈવી સંપત્તિથી સંપન્ન થવાની કોશિશ કરે છે. પોતાના જીવનમાંથી આસુરી સંપત્તિના સઘળા અવશેષોનો અંત આણીને, દૈવી સંપત્તિનો વિકાસ કરવા, અથવા તો પોતાના સ્વભાવની સંશુદ્ધિ કરીને, સદ્ગુણો, સદ્ભાવ ને સદ્વિચારની મૂર્તિ બનવા માટે તે મહેનત કરે છે. એવી મહેનતને પરિણામે એનું મન અથવા તો અંતઃકરણ નિર્મળ બની જાય છે. એમાં કોઈ ડાઘ કે દોષ નથી રહેતો. તમોગુણ તથા રજોગુણની વિઘાતક અસરમાંથી મુક્તિ મેળવીને સાધક સત્વગુણમાં સ્થિતિ કરે છે. એ ભૂમિકાને જ્ઞાનમાર્ગમાં સત્વાપત્તિને નામે ઓળખવામાં આવે છે.

પ્રશ્ન: અસંસક્તિની ભૂમિકાનો અર્થ શો થાય ?

ઉત્તર: અસંસક્તિ એટલે આસક્તિ વગરની અવસ્થા, એ અવસ્થામાં આસીન થયેલા સાધકને સંસારના કે સંસારની પારના કોઈયે પદાર્થમાં મમતા, રાગવૃત્તિ કે તૃષ્ણા અથવા તો આસક્તિ નથી રહેતી. એની આસક્તિ એક માત્ર ઈશ્વરમાં જ રહે છે. ઈશ્વરની પ્રીતિ તથા પ્રાપ્તિ એ જ એના જીવનનો એકમાત્ર આનંદ, રસ કે પુરુષાર્થ બને છે. એ સિવાયના બીજા પદાર્થો કે વિષયો એને ધ્યાન નથી લાગતા, અને એમાં એનું મન પણ નથી લાગતું. એ ભૂમિકાની પ્રાપ્તિ પછી પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર બહુ દૂર નથી રહેતો. પરમાત્માના સાક્ષાત્કારને જો સૂર્યોદય સાથે સરખાવવો હોય, તો અસંસક્તિની ભૂમિકાને ઉષા કહી શકાય. એ એટલી બધી અનિવાર્ય છે, અને એનું મહત્વ એટલું મોટું છે.

૪૮. કર્મનું રહસ્ય

પ્રશ્ન: તમને એમ નથી લાગતું કે ભગવદ્ગીતામાં ભગવાન શ્રીકૃષ્ણે બે વિરોધાભાસી વાતો કહી છે ? એક ઠેકાણે તો તે કહે છે કે મમતા, અહંતા, રાગદ્વેષ, અથવા તો આસક્તિનો ત્યાગ કરીને કર્મો કરવામાં કલ્યાણ રહેલું છે, અને બીજે ઠેકાણે, ગીતાની સમાપ્તિ થવાની હોય છે ત્યારે, અઢારમા અધ્યાયમાં, એનાથી ઉલટી જ વાતનો ઉપદેશ આપે છે કે બધા ધર્મોનો ત્યાગ કરીને મારું જ શરણ લઈ લે. એ બંને વાતોનો મેળ નથી બેસતો એવું તમને નથી લાગતું ? ગીતામાં આવા વિરોધાભાસી ઉપદેશ ઘણા છે. પરંતુ આ તો મેં તમને એક દ્રષ્ટાંત આપ્યું. આ શંકા મને કેટલાય વખતથી સતાવી રહી છે. તો તેનું સમાધાન કરશો એવી આશા રાખું છું.

ઉત્તર: તમારી શંકા સાવ નિરાધાર નથી જ. તેને હું સહાનુભુતિપૂર્વક સમજી શકું છું. બીજા કોઈને પણ આવી શંકા થતી હશે. છતાં પણ જો શાંતિથી વિચાર કરો તો તમારી શંકા સહેલાઈથી દૂર થઈ શકે તેમ છે. તમે કહો છો કે માનો છો તે પ્રમાણે, ગીતામાં ભગવાન શ્રીકૃષ્ણે બે પરસ્પર વિરોધી વાતો નથી કહી. ઉપર ઉપરથી જોનારને તે વાતો જરૂર વિરોધી જેવી લાગે. પરંતુ ઊંડાણમાં પ્રવેશ કરીને સમજવાથી તે બંને વાતો યોગ્ય તથા પૂરક જેવી જણાશે અને એમના સંબંધી કોઈ શંકાનું સ્થાન નહિ રહે.

પ્રશ્ન: તો તે કેવી રીતે ?

ઉત્તર: જુઓ. હું સમજાવું. ગીતામાં મમતા, અહંતા, રાગદ્વેષ, અથવા તો આસક્તિનો ત્યાગ કરીને કર્મો કરવાનું કહ્યું છે એ સાચું છે. જો કે એ ઉપદેશ અર્જુનને નિમિત્ત બનાવીને કે લક્ષ્ય કરીને આપવામાં આવ્યો છે, છતાં પણ કેવળ અર્જુનના પૂરતો જ મર્યાદિત નથી. મનુષ્ય સમાજના બધા જ સભ્યોને એ એકસરખો લાગુ પડે છે. એ ઉપદેશમાં કર્મ કરવાની શંકા વિશે કહેવામાં આવ્યું છે, અથવા તો એ કળાનું રહસ્યોદઘાટન કરવામાં આવ્યું છે. એ રહસ્ય પ્રમાણે જો ચાલવામાં આવે તો, સંસારમાં રહીને પોતાને ફાળે આવેલું કર્મ કરતાં કરતાં શાંતિ મેળવી શકાય, ને જીવનનું શ્રેય સાધી શકાય, અથવા તો જીવનનું સાર્થક્ય કરી શકાય, એવો ગીતાનો સંદેશ છે.

પ્રશ્ન: એ સંદેશ તો મારા સમજવામાં આવે છે, અને એની સાથે હું સહમત પણ થાઉં છું. પરંતુ મુખ્ય સમસ્યા તો બીજી જ છે. ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ એટલો ઉપદેશ આપીને બેસી રહ્યા હોત તો તો મારું હતું. તેમાં કશી જ હરકત નહોતી. પરંતુ તે તો વધુમાં સર્વ કાંઈનો ત્યાગ કરીને પોતાનું જ શરણ લેવાનું કહે છે તો પછી સંસારના કર્મો કેવી રીતે કરી શકાશે ?

ઉત્તર: સંસારના કર્મો તો કરવાનાં જ છે. તે કરવાની ના નથી. જો ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ કર્મના વિરોધી હોત, તો અર્જુનને યુદ્ધકર્મ કરવાની દીક્ષા ન આપત. અર્જુન તો પોતાના કર્મ કે પોતાની ફરજનો ત્યાગ કરીને બેઠો હતો. છતાં શ્રીકૃષ્ણે તેને કર્મમાં પ્રેર્યો. એ શું બતાવે છે ? એ જ કે તે કર્મના અનુષ્ઠાનમાં માનતા હતા. તે કર્મના ત્યાગનો ઉપદેશ આપે જ કેવી રીતે ? એવો આદેશ એ નથી આપતા. એ તો કહે છે કે સર્વ પ્રકારના મનના ગુણધર્મ જેવા સંકલ્પ વિકલ્પ તથા સર્વ પ્રકારની ચિંતાનો ત્યાગ કરીને, તું મારામાં વિશ્વાસ રાખ, અને સાચા દિલથી મારું શરણ લે, તો હું તારી પડખે રહીશ, તને બધી રીતે મદદરૂપ થઈશ, તથા

તારી રક્ષા કરીને તારું પરિત્રાણ કરીશ. એટલે માણસે મનથી પરમાત્માનું શરણ લેવાનું છે, ને પરમાત્માને પોતાના જીવનના સર્વ સત્તાધીશ કે સૂત્રધાર બનાવી, એના હાથમાં હથિયારરૂપ થઈને કર્મ કરવાનું છે. એટલે એ શબ્દોમાં કર્મ કરવાની એક બીજી વધારાની કળા વિશે કહેવામાં આવ્યું છે. આવી રીતે સમજો તો ભગવાન શ્રીકૃષ્ણના કે ગીતાના શબ્દોમાં વિરોધાભાસ નહિ લાગે. એ સંબંધી શંકા પણ નહિ જાગે. પરંતુ એમણે આપેલા બંને આદેશો એકમેકના પૂરક છે એની ખાતરી થશે.

૪૯. ગુરુકૃપા

પ્રશ્ન: ગુરુકૃપા શું છે અને તે કેવી રીતે પ્રાપ્ત થાય ? શું ગુરુકૃપાની પ્રાપ્તિને માટે ગુરુમય બની જઈને ગુરુની ખૂબખૂબ સેવા કરવી જોઈએ એ શું સાચું છે ?

ઉત્તર: ગુરુકૃપા ખરેખર શું છે એ તો જે એનો અનુભવ કરે તેને જ ખબર પડી શકે. છતાં પણ, કહેવાને ખાતર એટલું જરૂર કહી શકાય કે ગુરુકૃપાથી આત્મોન્નતિના માર્ગમાં મદદ મળે છે, અને ઈશ્વરના સાક્ષાત્કારનો મનોરથ સહેલો બને છે. દુર્ગુણોની નિવૃત્તિ કરીને સદ્ગુણોની પ્રાપ્તિમાં તથા દુષ્કર્મોનો અંત આણીને સત્કર્મોના અનુષ્ઠાનમાં તે મદદરૂપ થાય છે. જીવનને નિર્મળ, ઉદાત્ત તથા ઈશ્વરમય બનાવવામાં તેથી મદદ મળે છે. એક રીતે કહીએ તો ગુરુકૃપા એ ઈશ્વરની અસીમ કૃપાને માટેનું પ્રમાણપત્ર કે પ્રવેશદ્વાર છે. એ થતાં ઈશ્વરકૃપા દૂર નથી રહેતી. ગુરુના રૂપમાં આવીને સૌથી પહેલા ઈશ્વર જ પોતાની કૃપા વરસાવે છે. ગુરુની કૃપા દ્વારા જે ધન, વૈભવ, પદ, પ્રતિષ્ઠા ને સાંસારિક સુખોપભોગની ઈચ્છા રાખે છે તે ભારે ભૂલ કરે છે. ગુરુની કૃપાના સાચા રહસ્યને તે નથી સમજતા. ગુરુની કૃપા કેવલ સાંસારિક સુખસમૃદ્ધિને માટે નથી વટાવવાની, પરંતુ તેનો લાભ લઈને ઈશ્વરના સાક્ષાત્કારના મહત્વના ધ્યેય તરફ આગળ વધવાનું છે, એ નથી ભૂલવાનું.

તમારા બીજા પેટા પ્રશ્નના ઉત્તરમાં કહેવાનું કે ગુરુકૃપાની પ્રાપ્તિને માટે ગુરુની મન મૂકીને સેવા કરવી જોઈએ એ તો સાચું જ છે, પરંતુ એની સાથેસાથે ખાસ ધ્યાન ગુરુના ઉપદેશ કે સંદેશ પ્રમાણે ચાલવા પર આપવું જોઈએ. ગુરુ જે કહે તે શ્રદ્ધા તથા પ્રામાણિકતા સાથે ઉત્સાહ ને ખંતપૂર્વક કરવું અથવા તો એમણે નિર્દેશેલા આત્મકલ્યાણના માર્ગ પર આગળ વધવું અત્યંત આવશ્યક છે. આ વસ્તુ ખાસ નોંધવા જેવી છે. કેમ કે ગુરુની સેવા કરવામાં આવે પરંતુ એમના સદુપદેશનું અનુષ્ઠાન કરવામાં ના આવે તો કોઈ વિશેષ હેતુ નથી સરતો. ગુરુએ બતાવેલા માર્ગ પ્રમાણે ચાલવામાં આવે, અને ગુરુની શ્રદ્ધાપૂર્વક સેવા કરવામાં આવે, તો તેથી પ્રસન્ન થઈને ગુરુ કેટલીક વાર અનુગ્રહ કરે છે, ને અધ્યાત્મ મંદિરનાં ગુપ્ત દ્વાર ઉઘાડી આપે છે.

૫૦. સાક્ષાત્કાર ને ધરત્યાગ

પ્રશ્ન: મને ઈશ્વરનો સાક્ષાત્કાર કરવાની ઈચ્છા છે. તેને માટે ધરનો ત્યાગ કરવાનો સંકલ્પ પણ થયા કરે છે. એક આશ્રમમાં રહેવા માટેની મંજૂરી પણ મેં મંગાવી છે. તો આ બાબત આપનો શો અભિપ્રાય છે ? હું ઈશ્વરનો સાક્ષાત્કાર કરવા માટે ધરનો ત્યાગ કરું કે નહિ ?

ઉત્તર: તમે જે પ્રશ્ન પૂછો છો તેના પરથી સમજી શકાય છે કે તમારી પરિસ્થિતિ કે ભૂમિકા વિશે તમારું પોતાનું મન હજી સાફ નથી. તે હજી શંકા કે દ્વિધામાં છે. નહિ તો તમે મને આવા પ્રશ્ન જ ના પૂછત, અને તમારી ચોક્કસ પસંદગી પ્રમાણેના માર્ગે આગળ વધત. પરંતુ તેવું દેખાતું નથી, ને તમે મારી સલાહ માંગી છે, એટલે એ સલાહ મારે આપવી પડશે. સૌથી પહેલા તો હું તમને તમારી ભાવનાને માટે અભિનંદન આપું છું. તમારી ભાવના ઘણી સારી છે. તેના પરથી તમારા શુભ સંસ્કારોનો ખ્યાલ આવે છે. પરંતુ જીવનમાં બધું કામ એકલી ભાવનાથી જ નથી થઈ શકતું. થોડા વાસ્તવિક પણ થવું પડે છે. એટલે કે વાસ્તવિકતાના આધાર પર ભાવનાને ચકાસીને તેનો સારાસાર સમજવો રહે છે.

પ્રશ્ન: એટલે તમે મને ધરનો ત્યાગ કરવાની સલાહ નથી આપતા એમ ?

ઉત્તર: ધરનો ત્યાગ કરવો કે નહિ એ તો તમારે તમારી સ્વતંત્ર બુદ્ધિથી નક્કી કરવાનું છે. હું તો મારા વિચારો તમારી સમક્ષ રજૂ કરું છું અને પૂછું છું કે ધરનો ત્યાગ કરવાથી ઈશ્વરનો સાક્ષાત્કાર થઈ જશે એમ તમને લાગે છે ? ધરનો ત્યાગ કરીને બહાર કોઈ આશ્રમમાં રહેવાથી ઈશ્વરનો સાક્ષાત્કાર થઈ જશે એમ માનવું બરાબર નથી. એવી રીતે કેટલાય ભાવનાશાળી માણસો આશ્રમોમાં ગયા છે. પરંતુ તેમને ઈશ્વરના સાક્ષાત્કારનો લાભ નથી મળ્યો.

૫૧. ગુરુની આવશ્યકતા ખરી કે નહિ ?

પ્રશ્ન: તમે પહેલાં એકવાર લખેલું કે અંતરની ઉત્કટ ઈચ્છા હોય તો ગુરુ ચોક્કસ મળે છે. પરંતુ માણસને કેટલાય સંત મહાત્માઓ મળે, તેમની સાથે વાર્તાલાપ થાય, તે કાંઈ શીખવે તે પ્રમાણે માણસ કરે પણ, તો તે મહાત્મા તેના ગુરુ ખરા કે નહિ ?

ઉત્તર: જેની પાસેથી આપણને કાંઈક શીખવા સમજવાનું મળે છે અથવા તો જેના બતાવેલા સાધન-માર્ગને નજર સમક્ષ રાખીને આપણે આગળ વધતા રહીએ છીએ તેને ગુરુ માનવામાં કશી જ હરકત નથી. ગુરુ તરીકેની શ્રદ્ધાભક્તિ આપણે તેનામાં ધારણ કરી શકીએ છીએ. ગુરુ આપણને વાસ્તવમાં અજ્ઞાનરૂપી અંધકારમાંથી જ્ઞાનના પરમ પ્રકાશમાં લઈ જાય છે તથા અશાંતિમાંથી શાંતિમાં, બંધનમાંથી મુક્તિમાં, અને આત્માનુભવથી રહિત દશામાંથી આત્માનુભૂતિની અસાધારણ અવસ્થામાં પ્રવેશ કરાવે છે. એ કામમાં મદદરૂપ થાય તેને ગુરુ જરૂર કહી શકાય.

પ્રશ્ન: માણસ પોતાના ગુરુને જ્યારે પહેલીવાર મળે ત્યારે એને કેમ ખબર પડે કે આ જ મારા ગુરુ ? એમના પ્રત્યે કોઈ અનન્ય ભાવ કે આકર્ષણ થાય છે ?

ઉત્તર: કોઈવાર આકર્ષણ થાય છે તો કોઈવાર નથી પણ થતું. કોઈવાર એવા મહાપુરુષની સંનિધિમાં પ્રથમ મુલાકાતે જ ઊંડી શાંતિ મળે છે, તો કોઈવાર નથી પણ મળતી. એ બાબત કોઈ એકસરખો સર્વસામાન્ય નિયમ નથી કરી શકાતો. મારી સમજ પ્રમાણે ગુરુની પસંદગીમાં ઉતાવળ ન કરવી જોઈએ. ગુરુના સંસર્ગમાં અવારનવાર આવવું જોઈએ. એમના જીવનનું કે જીવનનાં જુદાં જુદાં પાસાઓનું બારીકાઈથી વિવેકપૂર્વક નિરીક્ષણ કરવું જોઈએ. અને પછી જ આપણો અંતરઆત્મા જો કબૂલ કરે તો તેમને ગુરુ તરીકે સ્વીકારવા જોઈએ. ગુરુ ને શિષ્યનો સંબંધ સમસ્ત જીવન પર અસર પહોંચાડનાર હોવાથી, તેની સ્થાપના કોઈપણ પ્રકારની લાગણી, ભાવના કે ધૂનથી દોરવાઈ ગયા વિના, પૂરતા વિચારપૂર્વક તથા શાંતિથી કરવી જોઈએ.

પ્રશ્ન: અમુક એક માર્ગમાં શું ગુરુ એક જ થઈ શકે ? વધારે ન થઈ શકે ?

ઉત્તર: મુખ્ય આધ્યાત્મિક ગુરુ તો એક જ હોઈ શકે અને એક હોય તે જ સારું છે, પરંતુ જેમની પાસેથી જીવન વિકાસની બીજી મદદ મળતી રહે તેવા પેટા ગુરુ બીજા કેટલાક હોઈ શકે ખરા.

પ્રશ્ન: ગુરુની આવશ્યકતા ખરી કે નહિ ?

ઉત્તર: તે તમારે નક્કી કરવાનું છે. જ્યાં સુધી તમે અપૂર્ણ છો અને પોતાની મેળે આગળ નથી વધી શકતા, ત્યાં સુધી તમારે કોઈ ને કોઈ પથપ્રદર્શક જોઈશે જ. તે જ ગુરુ છે.

પ્રશ્ન: ગુરુને ઈશ્વરરૂપ કહેવામાં આવે છે તે સાચું છે ?

ઉત્તર: તાત્વિક રીતે સાચું છે. કારણ કે ઈશ્વરનો પ્રકાશ ગુરુમાં વિશેષ પ્રમાણમાં પથરાયેલો હોય છે. ગુરુ ઈશ્વરના પ્રતિનિધિ છે. જો ગુરુએ ઈશ્વરનો સાક્ષાત્કાર કર્યો હશે તો તો તે ઈશ્વર સાથે એકરૂપ બની ગયા હશે. અને જો સાક્ષાત્કાર કરવાનો પ્રયાસ કરતા હશે તો પણ, તે બીજા કરતાં ઈશ્વરની વધારે નજીક તો હશે.

જ. ગુરુને ઈશ્વરરૂપ કહેવામાં આવે છે તે ઈશ્વરદર્શી ગુરુને માટે જ કહેવામાં આવે છે તે ખાસ યાદ રાખવાનું છે - જેવા તેવા ભળતા ગુરુને માટે નહિ.

પ્રશ્ન: ગુરુની પસંદગી કરતી વખતે કઈ કઈ વાતો ધ્યાનમાં રાખવી જોઈએ ?

ઉત્તર: ગુરુની પસંદગી માટે ઉતાવળ કરવાની જરૂર નથી. ગુરુના જીવનને કે વ્યવહારને શાંતિથી જોવાની જરૂર છે, જેથી કોઈ ભળતા માણસના હાથમાં પડીને જીવનને બરબાદ કરી ન બેસાય. ગુરુના વિચારો તમને ગમે છે કે નહિ તે ખાસ જોજો. તેને સાધનામાં રસ છે કે નહિ, અને તે સાધનાત્મક અનુભવ ધરાવે છે કે નહિ, તે પણ જોજો. તેનો સ્વભાવ તમને પસંદ પડે છે કે નહિ તે પણ વિચારજો. ને બને ત્યાં સુધી વ્યસની ન હોય, લૌકિક લિપ્સાથી યુક્ત ન હોય, તેમ જ પરમાત્માના પ્રેમ અથવા આત્મજ્ઞાનથી વંચિત ન હોય તે ખાસ જોજો. વારંવારના પરિચય પછી જો તમને તે તમારે માટે યોગ્ય અથવા આદર્શ લાગે તો તેનો ગુરુરૂપે સ્વીકાર કરજો. અને એક વાર સ્વીકાર કર્યા પછી બધા જ સંજોગોમાં દ્રઢ વિશ્વાસપૂર્વક વળગી રહેજો. તમારું હૃદય જેને એકવાર સમજપૂર્વક માન્ય કરે, તેને ચંચલ બનીને નજીવા કારણોસર છોડી ન દેતા અને નિંદવા પણ ન માંડતા. કદાપિ નહિ.

પર. કુંડલિની વિશે

પ્રશ્ન: કુંડલિની શું છે ?

ઉત્તર: કુંડલિની શરીરની અંદર રહેલી શક્તિ છે. એનો ઉલ્લેખ મુખ્યત્વે યોગના ગ્રંથમાં આવે છે. યોગના કેટલાક ગ્રંથોમાં જે છ ચક્રોનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે, તે ચક્રોની ભાષામાં વાત કરીએ તો, એ કુંડલિની શક્તિ કરોડરજ્જુની નીચેના ભાગમાં આવેલા મૂલાધાર નામના ચક્રમાં રહેલી છે. એટલા માટે એને મૂલાધારશાયિની કહેવામાં આવે છે. વળી તે સાપના જેવા આકારવાળી અને ગૂંચળા વાળીને પડેલી છે. એટલે એને ભુજંગાકારધારિણી પણ કહે છે.

પ્રશ્ન: એ શક્તિ શું દરેકમાં હોય છે ?

ઉત્તર: દરેકમાં હોય છે. પરંતુ સુષુપ્ત દશામાં હોય છે અને એને જાગૃત કરવી પડે છે. જાગૃત કરવી પડે છે એટલું જ નહિ, પણ ઉર્ધ્વગામી કરીને એકેક ચક્રમાંથી પસાર કરીને છેવટે મસ્તકમાં રહેલા છેલ્લા સહસ્રદલ ચક્રમાં પ્રસ્થાપિત કરવી પડે છે. ત્યાં એની પ્રસ્થાપના કરવાથી નિર્વિકલ્પ સમાધિની પ્રાપ્તિ થાય છે અને જીવન ધન્ય બને છે. કોઈ કોઈ યોગગ્રંથોમાં એને શિવ અને શક્તિનો મેળાપ પણ કહેવામાં આવે છે. અથવા તો પુરુષ તથા પ્રકૃતિનો સંયોગ.

પ્રશ્ન: કુંડલિનીનું ઉત્થાન શું દરેક સાધકે કરવું જ પડે ?

ઉત્તર: કરવું જ પડે એવું કશું નથી. યોગમાર્ગમાં કુંડલિનીના ઉત્થાનનો મહિમા સવિશેષ હોવાથી, એ માર્ગના સાધકને એની જાગૃતિ ઈરાદાપૂર્વક કરવી પડે છે. જ્યારે જ્ઞાન અને ભક્તિ માર્ગના મુસાફરો એને માટે કોઈ વિશેષ પ્રયાસ નથી કરતા. છતાં પણ, વિકાસના અમુક તબક્કા પછી, એમની અંદર એ સહજ રીતે અથવા આપોઆપ જ જાગી જાય છે. દરેક સાધકમાં કુંડલિનીની જાગૃતિ તો થાય છે જ, પરંતુ દરેક સાધકને તેની ખબર નથી પડતી. કેમકે દરેક સાધકને એના અભ્યુત્થાનનું બહુ મહત્વ નથી હોતું. જે એના અભ્યુત્થાનને અત્યંત મહત્વનું માને છે, અને એને માટે ભરચક કોશિશ કરે છે, એવા યોગમાર્ગના સાધકોને જ એની જાગૃતિનો પ્રત્યક્ષ અનુભવ થઈ શકે છે. બીજાને નહિ.

પ્રશ્ન: કુંડલિનીનું જાગરણ કયા ઉપાયોથી થઈ શકે છે, તે કહી બતાવશો ?

ઉત્તર: કેટલીક વાર દીક્ષા આપતી વખતે, ગુરુ પોતે જ પોતાની વિશેષ શક્તિ અને અનુકંપાથી, શિષ્યની કુંડલિની શક્તિને જગાડી દે છે. એવી શક્તિ બહુ ઓછા મહાપુરુષોમાં હોય છે. અને અનુકંપાને માટે યોગ્ય એવા શિષ્યો પણ ઓછા મળે છે છતાં પણ એ પ્રક્રિયા સારી છે. પ્રાચીન ભારતમાં એ પ્રકારની દીક્ષાઓ અપાતી. તેવી દીક્ષા દરમિયાન ગુરુ દૃષ્ટિપાત કરીને, શબ્દોચ્ચાર કરીને, સ્પર્શ કરીને કે કેવળ સંકલ્પ દ્વારા, કુંડલિની જાગૃત કરી દેતા. હવે એ પદ્ધતિનો મોટેભાગે લોપ થયો છે એમ નહિ કહી શકાય. ભારતમાં એવા મહાપુરુષો આજે પણ છે અને કોઈ ધન્ય કાળે, કોઈક સદ્ભાગી સાધકોને, એમનો મેળાપ થઈ રહે છે. એ કૃપા કરે તો એવી દીક્ષા કોઈને પણ મળી શકે. પરંતુ કેવળ કુંડલિનીની જાગૃતિથી જ કાંઈ સાધનાની છેવટની કક્ષાએ નહિ પહોંચી જવાય. એને માટે તો, એ પછી પણ ભારેમાં ભારે પુરુષાર્થ કરવો

પડશે. જાગૃત થયેલી કુંડલિની કોઈક કારણથી વળી પાછી શાંત થઈને પૂર્વવત દશાએ ના પહોંચી જાય, તેને માટે ખૂબ ખૂબ ધ્યાન રાખવું પડશે નહિ તો બધી મહેનત નકામી જશે.

પ્રશ્ન: જાગૃત થયેલી કુંડલિની વળી પાછી શાંત બની જાય ખરી ?

ઉત્તર: જરૂર બની જાય. સાધક જો પ્રમાદી બની જાય, કોઈ કારણથી વિકાસ કરતો અથવા તો નિયમિત સાધના કરતો અટકી જાય, તો તેવું બની શકે છે. ઘણા સાધકોના જીવનમાં એવું બનેલું છે.

પ્રશ્ન: કુંડલિનીની જાગૃતિ બીજા કયા ઉપાયોથી થઈ શકે ?

ઉત્તર: કેટલાક આસનોથી, જપથી, ભસ્ત્રીકા પ્રાણાયામથી, હૃદયની શુદ્ધિ થવાથી, તથા યોગની કેટલીક મુદ્રાઓથી થઈ શકે છે. આસનોમાં ખાસ કરીને શીર્ષાસન, સર્વોગાસન તથા પશ્ચિમોત્તાનાસન મહત્વનો ભાગ ભજવે છે. મુદ્રાઓમાં તડાગી મુદ્રા તથા ષષ્ઠમુખી મુદ્રા ભારે ઉપયોગી નીવડે છે.

પ્રશ્ન: કુંડલિનીનું જાગરણ થાય છે ત્યારે કોઈ વિશેષ અનુભવ થાય છે ખરો ?

ઉત્તર: એક નહિ પરંતુ અનેક જાતના અનુભવ થાય છે.

પ્રશ્ન: એ અનુભવ કેવા હોય છે ?

ઉત્તર: અત્યંત વિલક્ષણ.

પ્રશ્ન: વિલક્ષણ એટલે ?

ઉત્તર: એકદમ અસાધારણ અથવા તો સામાન્ય માણસને સહેલાઈથી ના સમજાય તેવા.

પ્રશ્ન: એવા અનુભવમાંથી એકાદ બેની ઝાંખી કરાવી શકશો ?

ઉત્તર: જરૂર. કુંડલિનીનું જાગરણ થવાથી રોમેરોમમાં પ્રકાશ ફરી વળે છે. બધી જાતની જડતા દૂર થાય છે અને એક પ્રકારનો અવર્ણનીય રસ કે આનંદ ઉત્પન્ન થાય છે. કેટલીક વાર સાધકને પોતાના કરોડરજ્જુમાંથી કે પીઠ પાછળથી કાંઈક ઉપર ચઢતું હોય એવું લાગે છે. કીડીની હાર ઉપર ચઢતી હોય એવો અનુભવ થાય છે. તો કોઈ વાર બારણાને કોઈ ખખડાવતું હોય એમ પીઠ પાછળ ઉપર, નીચે કે વચ્ચે ક્રમે ક્રમે અવાજ થાય છે. એના પરથી અનુમાન થાય છે કે કોઈક નવી શક્તિ જાગીને ક્રિયાશીલ બની રહી છે. એ શક્તિ બીજી કોઈ નહિ પણ કુંડલિની છે.

પ્રશ્ન: કુંડલિની શક્તિના જાગૃતિના પરિણામરૂપે, સાધનાની પ્રક્રિયામાં કાંઈ ફેર પડે છે ખરો ?

ઉત્તર: સાધનાની પ્રક્રિયામાં તો કાંઈ ફેર નથી પડતો. પરંતુ સાધનાના સ્વરૂપમાં ફેર પડી જાય છે.

પ્રશ્ન: સાધનાના સ્વરૂપમાં ફેર પડે છે એટલે ?

ઉત્તર: એનો અર્થ બહુ જ સાદો છે. જે સાધના પહેલા શુષ્ક લાગતી હોય છે, તે કુંડલિનીની જાગૃતિ પછી રસવંતી બની જાય છે. સાધકને એમાં અનેરો આનંદ આવે છે. મનની સ્થિરતા, એકાગ્રતા, કે તલ્લીનતાને એ વધારી દે છે. પહેલાં તો સાધકનું મન ભાતભાતના સંકલ્પોવિકલ્પો કરતું હોય છે. એ સ્થિર પણ નથી થતું. પરંતુ કુંડલિનીનું જાગરણ થયું એટલે બધી પરિસ્થિતિ જ બદલાઈ જાય છે. હવે સાધકને મનની ચંચલતા અથવા તો અસ્થિરતાનો પ્રશ્ન નથી નડતો. પંખી જેવી રીતે વિશાળ વ્યોમમાં પોતાની પાંખને પહોળી કરીને પ્રસન્નતાથી ઉડે છે, એવી રીતે સાધક જ્યારે અંતર્મુખ થાય છે અને જપ, ધ્યાન કે

પ્રાર્થના જેવી સાધનામાં બેસે છે, ત્યારે બધી જ જાતની બાહ્યવૃત્તિને ભૂલીને, સાધનામાં લીન બને છે, એકાકાર થાય છે કે ડૂબી જાય છે.

પ્રશ્ન: કુંડલિનીના જાગરણને પરિણામે પ્રકાશનું દર્શન થાય છે ખરું ?

ઉત્તર: કોઈ કોઈ સાધકને થાય છે અને કોઈને નથી પણ થતું. પ્રત્યેક સાધકને અનુભવોના એક સરખા ક્રમમાંથી પસાર થવાનું નથી હોતું. છતાં પ્રકાશના દર્શનનો અનુભવ પણ એક અનુભવ છે ખરો અને ઘણો સારો અનુભવ છે.

પ્રશ્ન: કુંડલિની જ્યારે જુદાં જુદાં ચક્રોમાંથી પસાર થાય છે ત્યારે શું થાય છે ?

ઉત્તર: દરેક ચક્રમાંથી પસાર થવાના પરિણામરૂપે સાધકને વિશેષ પ્રકારના અનુભવો અને વિશેષ શક્તિઓની પ્રાપ્તિ થાય છે. દાખલા તરીકે, મૂલાધાર ચક્રમાંથી પસાર થઈને કુંડલિની જ્યારે નાભિચક્રમાં આવે છે, ત્યારે દૈવી ભાવ ને જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થાય છે. એ જ્ઞાનને લિપિબદ્ધ કરવાની શક્તિ પણ એને આવી મળે છે. મણિપૂર ચક્રમાંથી તથા સ્વાધિષ્ઠાન ચક્રમાંથી કુંડલિની પસાર થાય છે, ત્યારે ધ્યાન દરમ્યાન વિવિધ પ્રકારના અનેરા અનુભવો થાય છે, નાદ સંભળાય છે, ભૂખતરસ ઓછા થાય છે, મળમૂત્ર પણ ઘટી જાય છે, શરીર ક્રાંતિ ધારણ કરે છે, વદન પર તથા લોચનમાં અલૌકિક પ્રકાશ પથરાઈ જાય છે, સંસારના વિષયો પરથી મન તદ્દન ઉપરામ થાય છે, અને આસક્તિ ઘટી જાય છે, તથા મનની બધી જ વૃત્તિઓ ઈશ્વરપરાયણ બની રહે છે. આજ્ઞા ચક્રમાંથી પસાર થતી કુંડલિની ભૂતભાવિનું જ્ઞાન કરાવે છે તથા સમર્થ મહાપુરુષોની સાથેનો પ્રત્યક્ષ સંબંધ સ્થાપિત કરે છે. જ્યારે કુંડલિની બ્રહ્મરંધ્રમાં જાય છે ત્યારે નિર્વિકલ્પ સમાધિ અને પરમાત્માના સાક્ષાત્કારનો અનુભવ મળે છે.

પ્રશ્ન: જે ભક્ત હોય તેમને કુંડલિનીનો અનુભવ થાય છે કે કેમ ? અને થાય છે તો કેવી રીતે ?

ઉત્તર: કુંડલિનીનો ઉલ્લેખ મુખ્યત્વે યોગના ગ્રંથોમાં મળે છે. યોગના ગ્રંથોમાં તેના પ્રત્યે વધારે ધ્યાન આપવામાં આવ્યું છે અથવા તો એમ પણ કહી શકાય કે યોગ સાધનાના ગ્રંથોમાં જ તેના પ્રત્યે ધ્યાન અપાયું છે અને બીજામાં નહીં. પરિણામે ભક્તિમાર્ગના ગ્રંથોમાં તેનો નામ નિર્દેશ નથી મળતો એમ કહીએ તો ચાલે અને એટલા માટે જ ભક્તિમાર્ગના સાધકો કુંડલિનીના ઉત્થાનને બહુ મહત્વ નથી આપતા. કુંડલિનીના ઉત્થાનને માટેની પ્રક્રિયાઓ પણ તે સાધકો નથી કરતા.

પ્રશ્ન: તો પછી ભક્તિમાર્ગના સાધકોને કુંડલિનીનું જાગરણ નથી થતું એમ જ કહેવાય ને ?

ઉત્તર: એમ જ કહી શકાય. કુંડલિનીના જાગરણને માટે તે કોઈ વિશેષ પ્રયાસ નથી કરતા, અને કુંડલિનીના જાગરણ તરફ તેમનું કોઈ વિશેષ લક્ષ પણ નથી હોતું, છતાં પણ કુંડલિનીનું જાગરણ તેમના જીવનમાં આપોઆપ જ થઈ રહે છે. આપોઆપ એટલે કોઈ વિશેષ પ્રકારના દેખીતા પરિશ્રમ વિના. મેં પહેલા કહ્યું હતું તેમ, મંત્રજપને લીધે પણ કુંડલિનીની જાગૃતિ થતી હોય છે અને ભક્તોના જીવનમાં કુંડલિનીની જાગૃતિ એવી રીતે થતી હોય છે. ફક્ત તેના તરફ ધ્યાન નહીં હોવાથી, તેમને તેની ખબર નથી પડતી એટલું જ. કુંડલિની તેનું ઉત્થાન અને એવી બીજી ક્રિયાઓ તરફ ધ્યાન આપવાને બદલે તેઓ ઈશ્વર અને ઈશ્વરને માટેના પ્રખર પ્રેમના પ્રાકટ્ય તરફ જ ધ્યાન આપતા હોય છે. ને પરિશ્રમ પણ તેને માટે જ કરે છે. એ જ એમનું લક્ષ હોય છે અને એમાં જ એમનો સંતોષ કે આનંદ હોય છે.

પ્રશ્ન: કુંડલિનીના જાગરણને પરિણામે પ્રાપ્ત થતા એ બધા અનુભવો તમને મળ્યા છે ખરા ?

ઉત્તર: આ તો તમે વ્યક્તિગત ચર્ચામાં ઉતરી પડ્યા !

પ્રશ્ન: તો પણ, તમને હરકત ન હોય તો, કહેવાની કૃપા કરશો તો આનંદ થશે, અને જાણવાનું મળશે.

ઉત્તર: હું બધું અનુભવના આધાર પર બોલું છું કે કહું છું, એ વાત મેં પહેલાં પણ કરી છે. એટલા પરથી તમે ઘણું ઘણું સમજી શકશો. તમારી આગળ મેં જે અનુભવોનું વર્ણન કર્યું છે તે અનુભવો મને મારી સાધના દશા દરમિયાન થઈ ચૂકેલા છે. નહીં તો તેમનું વર્ણન હું આવી રીતે ન કરત.

પ્રશ્ન: તો પછી કુંડલિનીના જાગરણના પરિણામો એમના જીવનમાં દેખાય છે ખરા ?

ઉત્તર: એ પરિણામોની પણ એમને એટલી બધી નથી પડી. એ પરિણામોનું નિશાન રાખીને એ આગળ નથી વધતા-છતાં પણ, કુંડલીનીનું સહજ જાગરણ થવાથી, એમના જીવનમાં એ પરિણામો પ્રકટ થાય છે, દેખાય છે, કે અનુભવાય છે. એને લીધે જપ, ધ્યાન કે પ્રાર્થના અને ઈશ્વરસ્તવન કરવાથી એમને એક પ્રકારનો અવર્ણનીય આનંદ આવે છે અને ઊંડી શાંતિ મળે છે. મનની એકાગ્રતા એમને માટે સહજ બની જાય છે, એમના રોમેરોમમાંથી રસના ફૂવારા ફૂટે છે. ઈશ્વરસ્મરણમાં બેસતી વખતે એમનું મન જરા પણ દોડાદોડ નથી કરતું, ઈશ્વરમાં તલ્લીન થઈને એ બીજું બધું જ ભૂલી જાય છે. એ ઉપરાંત, એમને કેટલીક અસાધારણ શક્તિઓની પણ પ્રાપ્તિ થાય છે. કીર્તન કરતાં, અને સાચી કે ઉત્કટ ભક્તિનો ઉદ્દેગ થતાં, એમને એક પ્રકારની ભાવસમાધિનો પણ લાભ થતો હોય છે. 'ભાવસમાધિ'ની એ દશા કુંડલીનીના જાગરણને પરિણામે જ પ્રાપ્ત થતી હોય છે. એ વખતે મનની ઈશ્વરમાં તદાકારવૃત્તિ થવાથી, દેહભાન સહજ રીતે જ ભૂલાઈ જાય છે. ઊંડા ધ્યાન પછી યોગીને દેહાધ્યાસથી પર થવાની જે દશા લાંબે વખતે પ્રાપ્ત થાય છે તે દશા ભક્તિમાર્ગના સાધકને એમ ભાવની પ્રબળતાને લીધે પ્રાપ્ત થતી હોય છે. એ બંને પ્રકારની દશા કુંડલિનીની જાગૃતિ વિના નથી મળી શકતી. ભક્ત કુંડલિની જાગરણ પ્રત્યે જરા પણ દિલચસ્પી નહિ લેતો હોવા છતાં કુંડલિની જાગરણ અને એનાં આનુષંગિક પરિણામોથી કોઈ પણ રીતે વંચિત તો નથી જ રહી શકતો.

પ્રશ્ન: ભક્તની વાત તો સમજી શકાઈ. પરંતુ જ્ઞાનીના સંબંધમાં શું સમજવું ? જ્ઞાની કુંડલિની શક્તિમાં માને છે કે નહીં ?

ઉત્તર: જ્ઞાનમાર્ગમાં પણ કુંડલિનીનું મહત્વ નથી માનવામાં આવ્યું. જ્ઞાની પણ એટલા માટે, એ શક્તિના ઉત્થાન માટે કોઈ વિશેષ પ્રયાસ નથી કરતાં. છતાં પણ અમુક, ભૂમિકાએ પહોંચ્યા પછી, જ્ઞાનીની અંદર પણ કુંડલિનીની જાગૃત થઈ જાય છે અને એના પરિણામો પણ પ્રકટ થાય છે, ધ્યાનના ઊંડા રસની જે અનુભૂતિ જ્ઞાનીને થાય છે, તે કુંડલિનીના જાગરણ વિના ન જ થઈ શકે, જ્ઞાની કુંડલિનીની કિંમત સમજે કે ન સમજે, તે કામ તો કરવાની જ.

પ૩. શરીરથી ભિન્ન આત્મા

પ્રશ્ન: શરીરથી ભિન્ન આત્મા છે તે વાત સાચી છે ?

ઉત્તર: વરસો પહેલાં તમે આ પ્રશ્ન પૂછ્યો હોત તો ઠીક હતું. પરંતુ હવે તો કોઈપણ બુદ્ધિમાન અથવા તો વિચારશીલ માણસને એ બાબત સંદેહ નથી રહ્યો. શરીરથી ભિન્ન આત્મા છે એ વાત સાથે હવે બધા જ સંમત થાય છે. લગભગ શિષ્ટ કહેવાતા બધા જ ધર્મના મનુષ્યો, દુનિયાના પ્રમુખ ધર્મો-હિંદુ ધર્મ, ખ્રિસ્તી ધર્મ, પારસી ધર્મ તથા ઈસ્લામ ને બુદ્ધ ધર્મ-સૌ કોઈ શરીરથી અલગ એવા આત્માના અસ્તિત્વને સ્વીકારે છે. ભારતમાં પણ જે જુદા જુદા ધર્મો તથા ધર્મપ્રણેતાઓ, ઉપદેશકો, આચાર્યો અને દાર્શનિકો છે, તે કેટલાક સિક્કાંતોના સંબંધમાં ભિન્નભિન્ન મત કે અભિપ્રાય ધરાવતા હોવા છતાં, આત્માના અસ્તિત્વના વિષયમાં એકમત છે. એ વિશે એમની વચ્ચે એકતા છે.

પ્રશ્ન: એ આત્મા બુદ્ધિગમ્ય છે કે અનુભવગમ્ય ?

ઉત્તર: બુદ્ધિગમ્ય પણ ખરો અને અનુભવગમ્ય પણ ખરો.

પ્રશ્ન: કેવી રીતે ?

ઉત્તર: બુદ્ધિથી આત્માના અસ્તિત્વને અને આત્માના મહિમાને સમજી શકાય છે. એટલા પૂરતો એને બુદ્ધિગમ્ય કહી શકાય. શાસ્ત્રોના શ્રવણ-મનનથી અથવા તો પઠનપાઠનથી એનો નિશ્ચય કરવામાં મદદ મળે છે. સદ્ગુરુ કે સત્પુરુષોની સાથેના વિચારવિનિમયથી પણ એના સંબંધી સ્પષ્ટ નિર્ણય કરી શકાય છે. બુદ્ધિથી એને સમજી ને સમજાવી શકાય છે. પરંતુ એકલી બુદ્ધિથી આત્માનો સાંગોપાંગ કે છેવટનો નિર્ણય નહિ થઈ શકે. આત્મા ક્યાં છે, કેવો છે, તે કેવી શક્તિ કે યોગ્યતાવાળો છે, તે જાણવા માટે પ્રત્યક્ષ અનુભૂતિના પ્રદેશમાં પ્રવેશવું પડશે. એટલે તો મન, બુદ્ધિ અને બીજી ઈન્દ્રિયોથી પર બનવું પડશે. જ્યાં સુધી બુદ્ધિ તથા મનની સાંકડી શેરીમાં જ રમ્યા કરશે અને ભાતભાતની ચર્ચાવિચારણા કે તર્કવિતર્ક કર્યા કરશે, ત્યાં સુધી આત્માનું સાચું જ્ઞાન થવું મુશ્કેલ છે. જે જ્ઞાન થશે તે જ્ઞાન તમારા પોતાના સ્વાનુભવને પરિણામે પ્રાપ્ત થયેલું નહિ હોય, પરંતુ પુસ્તકિયા કે કોઈકની પાસેથી શ્રવણ કરેલું. હવે એવું જ્ઞાન આત્માને સમજવામાં મદદ કરશે, સમાધાન પણ પૂરું પાડશે અને નિશ્ચય શક્તિને મજબૂત બનાવશે. પરંતુ પરમ શાંતિનું દાન નહીં કરે, દ્વંદ્વોથી મુક્તિ નહિ આપે, ને સમ્યક્ દર્શનનો લાભ આપીને અભેદભાવમાં પ્રતિષ્ઠિત પણ નહિ કરે. એ તો જુદાં જુદાં પકવાનોની માહિતી મેળવવા જેવું થશે, કે જે માહિતીથી મોંમાં પાણી છૂટશે, પરંતુ ભૂખ નહિ મટે, ને પેટ નહિ ભરાય. આત્માની એવી માહિતી પછી ભલેને એ ગમે તેટલો ઊંચી કોટિનો હોય તો પણ, જીવનનું કલ્યાણ તો નહિ જ કરે. એ કલ્યાણની કેડી તરફ માત્ર અંગુલીનિર્દેશ કરશે. એટલે એવું જ્ઞાન મેળવીને પોતાને કૃતાર્થ માનીને બેસી રહેવાને બદલે, આત્માનો સાક્ષાત્કાર અથવા તો અપરોક્ષાનુભવ કરવા તૈયાર થવું જોઈએ. આત્મા એ રીતે અનુભવગમ્ય છે તે વાત યાદ રાખવાની છે.

પ્રશ્ન: આત્માનો સાક્ષાત્કાર અથવા તો અપરોક્ષાનુભવ કેવી રીતે થઈ શકે ?

ઉત્તર: તમે એટલું તો સમજી શકશો કે, શરીરથી ભિન્ન આત્મા શરીરની અંદર જ હોવો જોઈએ અને એટલા માટે જ એનો સાક્ષાત્કાર કરવો હોય તો તે શરીરની અંદર જ થઈ શકે. અલબત્ત, આત્મા શરીરની

બહાર પણ વિશ્વમાં બધે જ વ્યાપક છે. છતાં પણ આપણા શરીરમાં એ આપણી નજીકમાં નજીક રહેલો છે. એટલે શરીરની અંદર એને સ્વાભાવિક રીતે જ અને સહેલાઈથી જોઈ શકાય. બહારની દુનિયાને જેમ આપણે બહારની આંખની મદદથી જોઈ શકીએ તેમ આત્માને અંદરની આંખથી જોઈ શકાય છે. એને દિવ્ય ચક્ષુ પણ કહી શકાય. એવા આત્મદર્શન અથવા તો આત્માનુભવને માટે ધ્યાનમાં બેસવાની ટેવ પાડવી પડશે. એ ધ્યાન એક-બે દિવસનું નહિ પણ વરસોનું જોઈશે. વરસોના નિયમિત ધ્યાનથી જ્યારે ચિત્તની સંપૂર્ણ શુદ્ધિ સાધ્ય થશે અને એકાગ્રતા સહજ બનશે, ત્યારે શરીરનું ભાન ભૂલાવનારી સમાધિદશાની પ્રાપ્તિ થશે, અને એ દશામાં આત્માનો અપરોક્ષ અનુભવ થશે. પછી તો અપરોક્ષ અનુભવ કરવાની ચિત્તની સૂક્ષ્મ વૃત્તિનો પણ વિલય થશે, ને કેવલ આત્મા જ પ્રકાશી રહેશે. કોઈ અનુભવનાર નહિ, અનુભવ નહિ, અને અનુભવની પ્રતિક્રિયાયે નહિ. એ અવસ્થા મળતાં જીવન ધન્ય ને મુક્ત બનશે. તમે સનાતન શાંતિ ને આનંદની મૂર્તિ બની જશો. કોઈ શંકા શેષ નહિ રહે.

૫૪. મંત્રદ્રષ્ટા એટલે શું ?

પ્રશ્ન: ઋષિઓને મંત્રદ્રષ્ટા કહેવામાં આવે છે તેનું કારણ શું ? તેની પાછળ કોઈ વિશેષ રહસ્ય છે ખરું ? કે પછી માત્ર કહેવાને ખાતર જ એવું કહેવામાં આવે છે ?

ઉત્તર: ઋષિઓને માટે જે મંત્રદ્રષ્ટા શબ્દનો પ્રયોગ કરવામાં આવે છે, તે કેવળ કરવાને ખાતર નથી કરવામાં આવતો પરંતુ તેની પાછળ ઊંડુ રહસ્ય રહેલું છે. એ રહસ્યના આધાર પર જ એમને મંત્રદ્રષ્ટા કહેવામાં આવે છે. મંત્રદ્રષ્ટા શબ્દ ભારે સન્માનસૂચક છે, અને એક પ્રકારની અસાધારણ આધ્યાત્મિક વિકાસની અવસ્થાનો પરિચાયક છે.

પ્રશ્ન: એટલે દરેક ઋષિઓને માટે મંત્રદ્રષ્ટા શબ્દનો પ્રયોગ ન કરી શકાય એવું ખરું ?

ઉત્તર: હા. એવું જ છે. ઋષિઓ અનેક હોઈ શકે. પરંતુ મંત્રદ્રષ્ટા ઋષિ કોઈક જ હોય. મંત્રદ્રષ્ટા ઋષિ થવું કોઈ રમત વાત નથી. એક તો આધ્યાત્મિક ઉન્નતિના શિખર પર પહોંચીને ઋષિપદ પર પ્રતિષ્ઠિત થવું જ મુશ્કેલ છે. ત્યાં વળી મંત્રદ્રષ્ટા ઋષિ થવાનું કામ તો કેટલું બધું મુશ્કેલ હોય, તે તમે સહેલાઈથી સમજી શકશો.

પ્રશ્ન: ઋષિ અને મંત્રદ્રષ્ટા ઋષિ વચ્ચે શો ફેર છે ?

ઉત્તર: બંને છે તો ઋષિ જ. પરંતુ એમનામાં અનુભવની દૃષ્ટિએ ફેર પડે છે.

પ્રશ્ન: એટલે ?

ઉત્તર: સાધક જ્યારે શરીરભાન ભૂલીને સંપ્રજ્ઞાત સમાધિમાં પ્રવેશ કરે છે, ત્યારે સૂક્ષ્મ મનની મદદથી એ સમાધિમાં એને અનેક પ્રકારના અનુભવ થાય છે. દરેક સાધકને એક જ પ્રકારના અનુભવ નથી થતાં, પરંતુ અનુભવો થાય છે એ એક હકીકત છે. એ અનુભવ મન ને બુદ્ધિની પારના પ્રદેશોમાંથી આવતા હોય છે અને એને એક પ્રકારનો અવર્ણનીય આનંદ અને ઉત્સાહ પૂરો પાડે છે. એને લીધે એની સાધનાજન્ય શ્રદ્ધા વધી જાય છે, અને એનું આત્મબળ બળવત્તર બને છે. એવા લોકોત્તર, અપાર્થિવ અનુભવોમાં એક વિશેષ અનુભવ જુદા જુદા અદ્રષ્ટ અથવા અશ્રુતપૂર્વ મંત્રોની પ્રાપ્તિનો છે. જે મંત્રનો પરિચય પણ ના હોય એવા, તદ્દન નવા જ પ્રકારના મંત્રો સમાધિની એ અવસ્થામાં આવી મળે છે. સાધક એને સાંભળે છે. એથી આહલાદ પામે છે, અને બળ મેળવે છે. ને મંત્રનો જપ એ પોતે કરી શકે છે, અથવા બીજા કોઈને એ મંત્રની દીક્ષા આપી શકે છે. મંત્રને સાધક કે ઋષિએ પેદા નથી કર્યો. ફક્ત જોયો કે સાંભળ્યો કે શોધી કાઢ્યો છે. એટલા માટે તે સાધક કે ઋષિને મંત્રદ્રષ્ટા કહેવામાં આવે છે. દ્રષ્ટા એટલે જોનાર. જે છે કે હતું તેનું દર્શન કરનાર.

પ્રશ્ન: સમાધિદશા દરમિયાન મંત્રો જોવાય છે કે સંભળાય છે ?

ઉત્તર: જોવાય છે અને સંભળાય છે પણ ખરા. કોઈ વાર તે લખેલા જ વાંચી શકાય છે ને કોઈ વાર તેના ધ્વની કર્ણે અથડાય છે.

પ્રશ્ન: એકલા મંત્રો જ સંભળાય છે કે તેમને આપનાર કે સંભળાવનાર કોઈ મહાપુરુષ પણ દેખાય છે ?

ઉત્તર: એ બાબતમાં કોઈ એક સરખો, સર્વસામાન્ય નિયમ નથી પ્રવર્તતો. કોઈ વાર મંત્રો એકલા જ સંભળાય છે, તો કોઈ વાર એમનું પ્રદાન કરનાર મહાપુરુષ પણ દેખાય છે.

પ્રશ્ન: એ મંત્રોનો ઉપયોગ શો ?

ઉત્તર: મંત્રોના પ્રદાતા મહાપુરુષો જ કેટલીકવાર એ મંત્રોના પ્રયોગ કે ઉપયોગની માહિતી આપતા હોય છે. તેમની સૂચના પ્રમાણે તે મંત્રોનો ઉપયોગ થઈ શકે છે. જપ કે અનુષ્ઠાન માટે એ મંત્રોનો ઉપયોગ કરીને, મોટો લાભ મેળવી શકાય છે. એમના પ્રયોગથી ઊંડી શાંતિ મળે છે. આત્મિક વિકાસના માર્ગમાં એ મંત્રો ભારે મદદરૂપ થઈ રહે છે. એ મંત્રો લોકોત્તર મહાપુરુષોની પાસેથી આવતા હોઈને એમની અંદર અસાધારણ શક્તિ હોય છે. કોઈ બડભાગી સાધકોને જ એવા મંત્રો મળી શકે છે. એ માટે સાધનાના ક્ષેત્રમાં ઘણી સારી પ્રગતિ કરવી જોઈએ.

પ્રશ્ન: એવા મંત્રદ્રષ્ટા ઋષિઓ અત્યારે હશે ખરા ?

ઉત્તર: કોઈ પણ કાળે હોઈ શકે છે તેમ અત્યારે પણ છે. એવા મહાપુરુષો હંમેશા થતા જ આવ્યા છે. તમે ધારો તો તમે પણ, ઉચિત સાધના કરીને એવા ઋષિ થઈ શકો છો. તેને માટેની યોગ્યતા તમે પણ મેળવી શકો છો. મહાનતાનું મંગલ મંદિર સૌ કોઈને માટે ઉઘાડું છે. એ મંદિરમાં સૌ કોઈ પ્રવેશ કરી શકે છે. ગમે તે નર કે નારી, પછી તેનો વાસ ભલેને ગમે તે દેશમાં હોય, આધ્યાત્મિક અનુભવોને દેશ ને કાળના બંધન નથી નડતાં. જાતિ કે અવસ્થાનાં પણ નહિ. માટે ઊંચા અનુભવો મેળવવા હોય તો સાધના કરો, ને સતત સાધના કરો. એકલી વાતોથી કાંઈ નહિ વળે.

૫૫. દર્શન અને ચમત્કાર

પ્રશ્ન: ઈશ્વરદર્શન કે આત્મસાક્ષાત્કારને સિદ્ધિ કે ચમત્કારોની સાથે કાંઈ સંબંધ ખરો ?

ઉત્તર: તમારો પ્રશ્ન મને બરાબર સમજાયો નહીં. તમારે શું કહેવાનું કે, પૂછવાનું છે તે મને સ્પષ્ટ રીતે કહી શકશો ખરા ?

પ્રશ્ન: મારો પ્રશ્ન એ છે કે જેને ઈશ્વરદર્શન કે આત્મસાક્ષાત્કાર થઈ જાય છે, તેની અંદર સિદ્ધિઓ કે ચમત્કારો કરી બતાવવાની શક્તિ આવે છે ખરી ?

ઉત્તર: ઈશ્વરદર્શન કે આત્મસાક્ષાત્કાર એજ મોટામાં મોટી સિદ્ધિ છે. એને તમે કોઈ સાધારણ સિદ્ધિ ન સમજતા. કેટલાય વરસોના સતત પુરુષાર્થ પછી એ સર્વોત્તમ સિદ્ધિની પ્રાપ્તિ થઈ શકે છે. એથી વિશેષ સિદ્ધિ બીજી કઈ છે ? છતાં પણ જો તમે બીજી સિદ્ધિઓ અને ચમત્કારો કરી બતાવવાની શક્તિ સંબંધમાં પૂછતા હો, તો કહેવું જોઈએ કે જેને ઈશ્વરદર્શન કે આત્મસાક્ષાત્કાર થઈ જાય છે, તેની અંદર એવી શક્તિ કે સિદ્ધિ હોવી જ જોઈએ અથવા હોય છે જ એવું નથી. એવી સિદ્ધિ કે શક્તિ વિના એના આધ્યાત્મિક વિકાસમાં કશો જ અંતરાય નથી આવતો. જીવનની ધન્યતાનો આનંદ પણ એના વિના એ લૂંટી શકે છે અને જીવનની પૂર્ણતા પણ મેળવી લે છે. કેટલાય ઈશ્વરદર્શી કે આત્મસાક્ષાત્કારી પુરુષોમાં બહારની સિદ્ધિઓ નથી દેખાતી, છતાં પણ તે પરમ શાંતિને પામી ચૂકેલા, આત્મતૃપ્ત ને મુક્ત હોય છે. સિદ્ધિઓ હોય તો કાંઈ ખોટું યે નથી અને ના હોય તો નુકસાન પણ નથી. મારો કહેવાનો આશય એટલો જ છે કે આત્મિક વિકાસની પરિપૂર્ણતાએ પહોંચવા માટે, સિદ્ધિઓ કોઈ અનિવાર્ય અને સર્વસામાન્ય આવશ્યકતા નથી અને આત્મિક વિકાસની પરિપૂર્ણતાએ પહોંચ્યા પછી પણ સિદ્ધિઓ એની નિશાનીરૂપ નથી બનતી.

પ્રશ્ન: ઈશ્વરદર્શન અથવા આત્મસાક્ષાત્કાર વિના પણ કોઈને સિદ્ધિઓ મળી શકે ?

ઉત્તર: જરૂર મળી શકે. સિદ્ધિઓ મંત્રથી, તપથી, ઔષધથી, કોઈ મેલી વિદ્યાથી અને બીજી અનેક રીતે મળી શકે છે. દરેક વખતે તેનું ઉગમસ્થાન કે મૂળ આધ્યાત્મિક જ હોય છે એવું નથી હોતું. કોઈ વાર આધ્યાત્મિક વિકાસને પરિણામે પણ એમની પ્રાપ્તિ થાય છે. કોઈ સાધારણ લૌકિક સાધનાથી, મેલી વિદ્યાથી, કે આત્મિક સાધનાથી પણ. તે તમે પોતે જ્યાં સુધી ન જાણો ત્યાં સુધી નક્કી ન કરી શકો અને એ વિશે અભિપ્રાય પણ ના આપી શકો.

પ્રશ્ન: શાસ્ત્રોમાં સિદ્ધિઓથી દૂર રહેવાનું કહ્યું છે તેનું કારણ ?

ઉત્તર: તેનું કારણ બીજું તો શું હોય ? માનવમનની નિર્બળતા તથા વિષયપરતા. એ બંને જાતની કમજોરીને લીધે માણસને માટે સિદ્ધિઓમાં ફસાઈ જવાનો તથા વિષયલોલુપ થવાનો અને એવી રીતે સાધનાના વિકાસ ને સાચા માર્ગને ભૂલી જવાનો હંમેશા ભય રહે છે. એ ભયનો વિચાર કરીને જ સાધકોની સલામતી માટે, એમને સિદ્ધિઓથી દૂર રહેવાનું અથવા તો સિદ્ધિઓની લાલસા નહીં રાખવાનું કહેવામાં આવ્યું છે. જેમનું મનોબળ મજબૂત છે અને જે ભોગપરાયણ કે વિષયલોલુપ નથી તેમણે સિદ્ધિઓથી ડરવાનું કારણ નથી. તેમને સિદ્ધિઓ મળશે તો પણ તે તેમનાથી બંધાશે કે અંજાશે નહીં અને પથચ્યુત પણ નહીં થાય. સિદ્ધિઓનો ઉપયોગ તે પોતાના ને બીજાના ભલા માટે જ કરશે.

પ્રશ્ન: સિદ્ધિઓની પ્રાપ્તિને માટે કોઈ વિશેષ પરિશ્રમ કરવો પડે છે કે એ આપોઆપ જ આવે છે ?

ઉત્તર: તપ અને મંત્રના અનુષ્ઠાન જેવો વિશેષ પરિશ્રમ કરવો પડે છે. અથવા તો બીજી સાધના કરવી પડે છે. પરંતુ સાધનાના માર્ગમાં અમુક અંશે આગળ વધતાં હૃદયશુદ્ધિ સધાતાં, પરમાત્માને માટેના પરમ પ્રેમનો ઉદય થતાં, અથવા તો ઈશ્વરદર્શન થતાં કેટલીક સિદ્ધિઓ વિકાસની નૂતન ભૂમિકાની પ્રાપ્તિને પરિણામે આપોઆપ અથવા તો સ્વાભાવિક રીતે જ પ્રાપ્ત થાય છે. ફૂલની પાસે જવાથી જેમ સુવાસની, નદીની પાસે જવાથી નીરની, ને સૂરજની પાસે પહોંચવાથી પ્રકાશની પ્રાપ્તિ થાય છે તેમ. એટલે મારી તો સલાહ છે કે સિદ્ધિઓની પ્રાપ્તિને માટે વિશેષ પરિશ્રમ કરવાને બદલે, બનતો બધો જ પરિશ્રમ ઈશ્વરદર્શન કે આત્મસાક્ષાત્કારને માટે જ કરવો. જેથી જીવનનું સાચા અર્થમાં કલ્યાણ કરી શકાય અને વિકાસના ક્રમમાં જે સિદ્ધિઓ સ્વાભાવિક રીતે જ પ્રાપ્ત થાય, એમનો અનાદર ન કરવો, એમને અપનાવી લેવી. બાકી સિદ્ધિઓનો મોહ કે અભરખો ન રાખવો. મોહ માત્ર ઈશ્વરનો જ જોઈએ.

૫૬. દર્શન ને ત્યાગ

પ્રશ્ન : ઈશ્વરદર્શનને માટે સંસારત્યાગની જરૂર ખરી ? સંસાર પ્રત્યે વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન ન થાય, અને શુદ્ધ પ્રેમ રાખી શકાય, તો ઈશ્વરદર્શન થઈ શકે ?

ઉત્તર : ઈશ્વરદર્શનને માટે સંસારનો ત્યાગ કરવો જ જોઈએ એવો કોઈ નિયમ નથી. કોઈને માટે એવો ત્યાગ ઉપયોગી અથવા અનિવાર્ય હોય તો તે ભલે કરે. પરંતુ બધાએ એનું આલંબન લેવું જ જોઈએ એવું નથી સમજવાનું. ઈશ્વરદર્શનની ઉત્કટ ભૂખ લાગી હોય, એવી કોઈક વિરલ, અસાધારણ, આધ્યાત્મિક સંસ્કારથી સંપન્ન વ્યક્તિ, સંસારની પ્રવૃત્તિઓમાં મનને પરોવી જ ન શકે માટે, એ પ્રવૃત્તિઓને સહજ રીતે જ મૂકી દઈને એકાંતનો આધાર લે એ સમજી શકાય એવું છે. એવા એકાંતસેવનથી સાધના પ્રત્યેની અભિરુચિવાળા સાચા સાધકને લાભ પણ થાય છે. પરંતુ એવી યોગ્યતા બહુ જ ઓછા સાધકોમાં હોઈ શકે છે. એટલે ઈશ્વરદર્શનની અભિલાષાવાળા બધા જ માણસોને સંસારત્યાગની જરૂર છે એવું ન કહી શકાય. સંસારની પ્રવૃત્તિઓ કરતાં કરતાં, અને વ્યવહારિક ફરજો બજાવતાં બજાવતાં જ, એવા પ્રયાસોને પરિણામે માણસ ઈશ્વરદર્શી બની શકે છે. એ માટે કોઈ બાહ્ય ત્યાગની એટલી આવશ્યકતા નથી, જેટલી અંદરના ત્યાગની. સંસારમાં રહીને એવો ત્યાગ કેળવી શકાય છે. તેવા ત્યાગને કેળવવામાં વૈરાગ્ય ભારે મહત્વનો ભાગ ભજવે છે. વૈરાગ્યને કેળવ્યા વિના શુદ્ધ પ્રેમ કેવી રીતે આવી શકશે ? વૈરાગ્ય નહિ હોય-અલબત્ત મનનો વૈરાગ્ય-તો પ્રેમને બદલે મોહ જ પેદા કરશે. નિર્મમતાને ઠેકાણે આસક્તિ જ વધતી જશે. વૈરાગ્યના પાયા વગર શુદ્ધ પ્રેમ કેવી રીતે આવી શકશે. વૈરાગ્યના પાયા વગર શુદ્ધ પ્રેમની ઈમારત યાણી શકાતી નથી, ને તે વિના ઈશ્વરદર્શન પણ શક્ય નથી-કદાપિ નહિ.

પ્રશ્ન : વૈરાગ્યનો સાચો અર્થ શું થાય તે સમજાવવા કૃપા કરશોજી.

ઉત્તર : વૈરાગ્યને લોકો જેમ માને છે તેમ, બહારના વેશપલટા કે દેખાવ સાથે એટલો સંબંધ નથી, જેટલો મનની ભૂમિકા સાથે છે. વૈરાગ્ય એટલે સંસારના વિષયોમાંથી રાગનો અભાવ. એ અભાવની સિદ્ધિ ક્યારે થાય તે જાણો છો ? વિવેકની જ્યોતિ જ્યારે હૃદયમાં સંપૂર્ણપણે પ્રકાશી ઉઠે ત્યારે વિવેકની જાગૃતિ થતાં સમજાય છે કે સંસારના બધા જ પદાર્થો નાશવંત છે. એમના ઉપભોગથી કાયમી શાંતિ નથી મળતી. કાયમી શાંતિ તો કેવળ પરમાત્માની પ્રાપ્તિથી જ મળી શકે છે. એવો જે દૃઢ નિશ્ચય, અને એને પરિણામે ચિત્તની અખંડ જાગૃતિ તથા સાંસારિક વિષયો પ્રત્યેની ઉપરામતા થાય એને વૈરાગ્ય કહેવામાં આવે છે. મન જ્યારે પરમાત્માને જ યાહતું, ઝંખતું, ને પરમાત્મામાં જ રસ લેતું થાય, ત્યારે વૈરાગ્યની પૂર્ણાહુતિ થાય છે.

પ્રશ્ન : મન પર સહેલાઈથી કાબૂ મેળવવા માટે એકાંતવાસ લાભકારક ખરો ?

ઉત્તર : અવશ્ય લાભકારક છે. પરંતુ એ એકાંતવાસ જડ નહિ પરંતુ વિવેકપૂર્વકનો હોવો જોઈએ. ધ્યેયની સિદ્ધિને માટે સાધનરૂપ હોવો જોઈએ તથા સાધનાથી સંયુક્ત થવો જોઈએ. એ દૃષ્ટિથી વધારે, ઓછા વખતને માટે એકાંતવાસ કરો તો મનને એકાગ્ર, સ્થિર, કે સંયમી કરવામાં જરૂર મદદ મળે. વ્યવહારમાં માણસની મોટા ભાગની શક્તિ અને માણસનો મોટા ભાગનો સંયમ, પ્રતિકૂળ વાતાવરણને અનુકૂળ કરવામાં જ વપરાઈ જાય છે. જ્યારે એકાંત વાતાવરણમાં એ સમસ્યા ઉત્પન્ન જ નથી થતી. ત્યાં તો

કેવળ ધ્યેયને માટે આદુ ખાઈને સાધના કરવાની જ રહે છે. પરિણામે કામ સરળ બને છે. વરસોની સાધના પ્રમાણમાં બહુ જ ઓછા વખતમાં સિદ્ધ થઈ શકે છે. ત્યાં વાતાવરણની સામે ઝઝૂમવાનું છે જ નહિ. ત્યાં કામ, ક્રોધ, મદ, મત્સરના પ્રસંગો જ ઊભા નથી થતા. એટલે એમની સામે મોરચો માંડવાનો પ્રશ્ન જ નથી રહેતો. એટલા જ માટે, જેમને થોડા વખતમાં આત્મોન્નતિની સાધનામાં કોઈ નોંધપાત્ર સફળતા મેળવવી હોય, તેમણે થોડો વધારે વખત એકાંત સેવન કરતાં શીખવું જોઈએ. એમ કરવાથી પણ મોટો લાભ થશે. મનને વશ કરવું કે જીતવું એકાંતમાં સહેલું થઈ પડે છે. અમુક પ્રકારની ધ્યાનાદિ સાધના તો એકાંત વિના થાય જ નહિ.

પ્રશ્ન : કોલાહલમય વાતાવરણમાં કે વધુ પ્રવૃત્તિ કરતાં મન અસ્વસ્થ બને છે તેનું કારણ ?

ઉત્તર : તેનું કારણ અંદરનું છે. સાધનાની શરૂઆતની તથા વચગાળાની દશામાં એવું થાય કરે છે. આ દશામાં મન હજુ સંપૂર્ણપણે વશ થયું નથી હોતું ને શાંતિને ઝંખતું હોય છે. એટલે અશાંત વાતાવરણ એના પર બહુ ભારે પ્રત્યાઘાત પાડનાર બને છે. જેમ જેમ તે શાંત ને સ્થિર થતું જશે તેમ તેમ એ સમસ્યા ઉકલતી જશે.

૫૭. ભક્તિના પ્રકાર

પ્રશ્ન : ભક્તિના પ્રકાર કેટલા છે તે કહેવાની કૃપા કરશો ?

ઉત્તર : ભક્તિના પ્રકાર મુખ્યત્વે તો બે છે. સગુણ અને નિર્ગુણ અથવા તો સાકાર અને નિરાકાર.

પ્રશ્ન : સગુણ અને નિર્ગુણ અથવા સાકાર અને નિરાકાર ભક્તિ કોને કહેવાય ?

ઉત્તર : એનું સ્પષ્ટીકરણ એ નામ પરથી જ મળી રહે છે. પરમાત્માને નિર્ગુણ, નિરાકાર અને સમસ્ત સંસારમાં વ્યાપક સમજીને જે ભક્તિ કરાય છે, તેને નિર્ગુણ કે નિરાકાર ભક્તિ કહેવામાં આવે છે, તથા કોઈ એક કે વિશેષ ગુણથી યુક્ત અથવા તો રૂપથી સંપન્ન સમજીને જે ભક્તિનું આલંબન લેવામાં આવે છે તે ભક્તિને સગુણ કે સાકાર ભક્તિ કહેવામાં આવે છે. બંને પ્રકારની ભક્તિનું ફળ એક જ છે, અને તે પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર છે. એ સાક્ષાત્કારનું સ્વરૂપ જુદું હોય છે. પરંતુ એથી પરમ શાંતિ તથા મુક્તિની પ્રાપ્તિ થાય જ છે.

પ્રશ્ન : તમે કહી શકો છો કે બંને પ્રકારની ભક્તિમાં સાક્ષાત્કારનું સ્વરૂપ જુદું હોય છે તો તેનો ભાવાર્થ સમજાવશો ?

ઉત્તર : તેનો ભાવાર્થ આટલી ચર્ચા વિચારણા પછી તમે હજુય નથી સમજી શક્યા ? નિર્ગુણ કે નિરાકાર માર્ગની ભક્તિનું આલંબન લેનાર ભક્તને પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર પોતાની અંદર થાય છે. હૃદય પ્રદેશમાં વિરાજેલા પરમાત્માની અનુભૂતિ કરીને એ ધન્ય બને છે. એ જ્ઞાની કે યોગી ભક્તનો માર્ગ પણ કહેવાય છે; નરસિંહ મહેતાની જેમ પછીથી એવો ભક્ત 'અખિલ બ્રહ્માંડમાં એક તું શ્રીહરિ જૂજવે રૂપે અનંત ભાસે.'-નો અનુભવ કરવા માંડે છે. સમસ્ત બ્રહ્માંડને તે પરમાત્મા આવિર્ભાવ કે પ્રતીકરૂપે માને છે. 'પવન તું, પાણી તું ભૂમિ તું ભૂધરા'નો અનુભવ એને માટે સહજ બની જાય છે. સંસારને એ પરમાત્માથી પૃથક નથી મનતો. પરંતુ પરમાત્માના સાકાર સ્વરૂપ તરીકે જ જુએ છે અથવા તો અનુભવે છે. પ્રહલાદ, મીરાં તથા ગોપીઓની દશા આવી જ હતી. ભાગવતના ગોપીગીતમાં ગોપીઓએ પોતાની એ ધન્ય દશાનું પ્રતિબિંબ પાડતાં એટલા માટે જ કહ્યું છે કે કૃષ્ણ ! અમે તમને નંદયશોદાના પુત્ર નથી સમજતી. પણ સમસ્ત વિશ્વના અંતરાત્મા માનીએ છીએ. 'ન ખલુ ગોપીકા નંદનો ભવાનખિલ વિશ્વનામંતરાત્મક.'

પ્રશ્ન : સગુણ કે સાકાર ભક્ત પરમાત્માને એ રીતે સમસ્ત વિશ્વમાં વ્યાપકરૂપે નથી અનુભવતો ?

ઉત્તર : અનુભવે છે. આગળ જતાં તો એ પણ એવો અનુભવ કરે છે, અને સંત તુલસીદાસની જેમ પોતાના ઉપાસ્યને ચરાચર જગતમાં બધે જ જુએ છે. તુલસીદાસે કહ્યું છે ને કે, સમસ્ત જગતને સીતા ને રામમય જાણીને બે હાથ જોડીને પ્રણામ કરું છું. એ વચનમાં એમની વ્યાપક વિશ્વરૂપ દૃષ્ટિની ઝાંખી થાય છે. ભક્તની દૃષ્ટિ એવી જ વિશાળ તથા વ્યાપક હોય છે. પરંતુ સગુણ ભક્તિ શરૂઆતમાં તો ઈશ્વરના કોઈ એક સાકાર સ્વરૂપમાં પોતાના મનને એકાગ્ર કરે છે. ઈશ્વરનું સાકાર દર્શન કરવાની ઈચ્છા રાખે છે. ઝંખના કરે છે, ને એ માટે પ્રાર્થના, જપ કે આરાધના કરે છે. એનો સ્વભાવ જ એવો હોય છે કે ઈશ્વરના સાકાર સ્વરૂપનું દર્શન ના કરે ત્યાં સુધી એને શાંતિ નથી મળતી કે એનું નથી પડતું. એ રીતના સાક્ષાત્કારની ભાવનાથી જ એ ભક્તિ કરે છે. એટલે છેવટે એને ઈશ્વરના સાકાર દર્શનનો આનંદ મળી રહે છે. એવી રીતે સગુણ તથા

નિર્ગુણ ભક્તના પ્રારંભના સાક્ષાત્કાર સ્વરૂપમાં તત્વનો ફેર પડે છે. એ ફેર મૂળભૂત છેવટનો નથી. પરંતુ શરૂઆતનો છે એ ખાસ યાદ રાખવાનું છે.

૫૮. મર્યાદા પુરુષોત્તમ એટલે શું ?

પ્રશ્ન : શ્રીરામને મર્યાદા પુરુષોત્તમ શા માટે કહેવામાં આવે છે ? મર્યાદા પુરુષોત્તમનો કોઈ વિશેષ અર્થ છે ? કે પછી કહેવાને ખાતર, એક પ્રકારની રૂઢ પરિપાટીને વશ થઈને, એવું કહેવામાં આવે છે ?

ઉત્તર : મર્યાદા પુરુષોત્તમનો કોઈ વિશેષ અર્થ નથી એવું થોડું છે ? મર્યાદા પુરુષોત્તમમાં બે ભાવો સમાયેલા છે. એક ભાવ તો મર્યાદાનો છે અને બીજો પુરુષોત્તમનો છે. શ્રી રામને ઈશ્વરના અવતાર માનવામાં આવે છે. તેમને કોઈ સાધારણ વ્યક્તિ કે પુરુષ નહિ, પરંતુ વ્યક્તિવિશેષ અને એથી પણ આગળ વધીને, પુરુષોત્તમ કહે છે. અને અવતાર ધારણ કરીને ભગવાન શ્રી રામે જે લીલા કરી છે, તે ધર્મ નીતિ અથવા તો માનવતાની મર્યાદામાં રહીને કરી છે. માટે તેમને એકલા પુરુષોત્તમ નહિ, પરંતુ મર્યાદા પુરુષોત્તમ કહેવામાં આવે છે.

પ્રશ્ન : પરંતુ એવી રીતે તો ઈશ્વરના બધા જ અવતારો ધર્મ, નીતિ, ને માનવતાની મર્યાદામાં રહીને જ લીલા કરી ગયા ને ? તો પછી ફક્ત શ્રીરામને જ શા માટે, બધા જ અવતારી પુરુષોને મર્યાદા પુરુષોત્તમ ના કહી શકાય ?

ઉત્તર : મર્યાદા પુરુષોત્તમ શબ્દ એકલા રામચંદ્રજીના સંબંધમાં જ રૂઢ થયેલો છે, તેનું કારણ કેવળ ભાવુકતા, પરંપરા, અંધશ્રદ્ધા કે રૂઢિચુસ્તતા નથી. એની પાછળ શુદ્ધ તર્ક અથવા તો વિવેક રહેલો છે. બીજા બધા અવતારી પુરુષોના જીવન જોઈએ તો તેમની અંદર કેટલાંક ઈશ્વરીય અથવા તો અતિમાનવીય ભાવો કે કર્મોનું દર્શન થાય છે. ક્યાંક ધર્મ ને નીતિની મર્યાદા સંબંધમાં સંદેહ પણ થાય છે. પરંતુ ભગવાન શ્રીરામના સંબંધમાં એવું નથી. શ્રીરામ તો ઈશ્વરાવતાર હોવા છતાં, એક આદર્શ મનુષ્યને છાજે તેવી રીતે લીલા કરી ગયા છે. ઈશ્વરાવતાર હોવા છતાં તે માનવ મટી જતા નથી, એ જ એમની વિશેષતા છે. એ વિશેષતાને લીધે ભારતવાસીઓના હૃદયમાં તે સ્થાન કરી ગયા છે, અને વરસોથી એ સ્થાનને ટકાવી રહ્યા છે. આ વસ્તુને તમે સમજી શકો છો ? જો સમજી શકતા હશો તો, રામ એકલા જ મર્યાદા પુરુષોત્તમ શા માટે કહેવાય છે તે પણ સમજી શકશો. જીવનની માતાપિતા પ્રત્યેની, સ્ત્રી પ્રત્યેની, ભાઈઓ પ્રત્યેની, બીજાં કુટુંબીઓ પ્રત્યેની, સમાજ પ્રત્યેની કે પ્રજાજનો પ્રત્યેની જે ફરજો કે જવાબદારીઓ છે, તે ફરજો તથા જવાબદારીઓ તેમણે સહેજ પણ ઉપેક્ષાભાવથી જોયા વગર, યથાયોગ્ય રીતે પાળી બતાવી છે. એમના ધર્મયુક્ત પાલનમાં પોતાના ગમા અથવા અણગમાને વચ્ચે નથી લાવ્યા. ધર્મની મર્યાદાનું જ એમણે હંમેશા ધ્યાન રાખ્યું છે. એ મર્યાદા વિશેની માન્યતાઓમાં ક્યાંક મતભેદ હોઈ શકે તે બનવાજોગ છે : અને એવા મતભેદ તો ઓછાવત્તા પ્રમાણમાં સદા રહેવાના જ, છતાં પણ જે વખતે જે પગલું ભર્યું, તે તેમણે પોતાની માન્યતા પ્રમાણે, ધર્મ ને નીતિની મર્યાદામાં રહીને ને ધર્મ તથા નીતિની મર્યાદાઓને જાળવવા માટે જ ભર્યું હતું. ભારતવાસી એમને એટલા માટે જ મર્યાદા પુરુષોત્તમ કહે છે.

પ્રશ્ન : રામને તમે ઈશ્વર કે ઈશ્વરના અવતાર માનો છો ? કે પછી એક આદર્શ મુખ્ય તરીકે ઓળખો છો ?

ઉત્તર : ઈશ્વરના અવતાર પણ માનું છું અને આદર્શ મનુષ્ય તરીકે પણ ઓળખું છું. છતાં પણ, મારી દૃષ્ટિએ એ સવાલ બહુ મહત્વનો નથી. મહત્વનો સવાલ તો એ જ છે કે શ્રીરામની અસરને તમે સમજી શકો છો ? આજે હજારો વર્ષો થઈ ગયાં છે તો પણ ભારતીય જનતાના હૃદયમાં શ્રી રામચંદ્રજી બિરાજમાન છે. ભારતની પ્રજા એમના જીવનને યાદ કરે છે. એમના ગુણગાન ગાય છે, અને એમના જીવનમાંથી પ્રેરણા મેળવવાનો પ્રયાસ કરે છે. એક સાધારણ કે અસાધારણ લોકનેતાનું સ્થાન પણ અમુક વખત પછી ડગી જાય છે. લોકો એની સ્મૃતિને ભૂલી જાય છે ને કાળના પ્રવાહમાં એ ક્યાં સમાઈ જાય છે તેની ખબર નથી પડતી. તો રામ આજે વરસોથી જીવી રહ્યા છે. ભારતીય પ્રજાના સર્વસત્તાધીશ બની ગયા છે. અવતારી પુરુષ બીજું શું કરે છે ? ઈતિહાસને સર્જે છે, ઘડે છે, તથા ધર્મ અને સંસ્કૃતિનું જતન કરે છે. શ્રીરામે પણ પ્રત્યક્ષ કે પરોક્ષ રીતે એ જ કર્યું છે. એ આજે ભારતીય જીવનથી જુદા પડી ગયા છે. પરંતુ ભારતના આરાધ્યદેવ તો રહ્યા છે જ. એમની એ સેવા કાંઈ ઓછી નથી. એમને જીવનમાં વણી લઈએ તો ઘણો ઘણો લાભ થાય. એ દૃષ્ટિએ અવતાર છે અને અવતાર રહેશે.

૫૯. જપ કરવા માટેનો મંત્ર

પ્રશ્ન : જપ કરવા માટેનો મંત્ર કોઈ ગુરુની પાસેથી લેવો જોઈએ એમ કહેવામાં આવે છે તે બરાબર છે ? મંત્ર ગુરુની પાસેથી ના લઈએ ને પોતાની મેળે જ પસંદ કરીને જપીએ તો ના ચાલે ? એવો મંત્ર ફળે કે ના ફળે ?

ઉત્તર : ગુરુની પાસેથી મંત્ર મેળવીને તેના જપ કરવામાં આવે તો હરકત નથી. એવી રીતે લીધેલા મંત્રની અંદર એક પ્રકારનો ઊંડો વિશ્વાસ પેદા થાય છે. એથી એને રટવા કે જપવામાં ઉત્સાહ આવે છે અને એ બધી રીતે પ્રેરક થઈ પડે છે. વળી ગુરુ મંત્ર લેનારની રુચિ પ્રમાણે મંત્રની દીક્ષા આપતા હોવાથી, જે લોકો પોતાની મેળે કોઈ મંત્રની પસંદગી નથી કરી શકતા તેમની મુશ્કેલી દૂર થાય છે. પરંતુ ગુરુની પાસેથી મંત્ર મળેલો ન હોય, અથવા લીધો ન હોય, એવા સંજોગોમાં પણ મંત્રના જપ થઈ શકે છે. એવા જપ કંઈ નુકશાનકારક નથી નીવડતા, પરંતુ ફળે છે. કોઈ મનુષ્યે ગુરુ પાસેથી મંત્ર ના લીધો હોય તો પણ પરમાત્મારૂપી પરમ ગુરુ તો સૌનાં અંતરમાં વસી જ રહ્યા છે. તેમની અંદર શ્રદ્ધા રાખીને તથા તેમની અંતઃપ્રેરણા પ્રમાણે આગળ વધીને આત્મવિકાસ કરી શકાય છે, તથા ધારેલું ફળ પણ મેળવી શકાય છે. એમાં કોઈ પણ પ્રકારનો સંદેહ ના રાખતા.

પ્રશ્ન : જપનું ફળ શું ? જપની સાધનામાં આગળ વધ્યા છીએ એવું ક્યારે કહી શકાય ?

ઉત્તર : જપ કરવાથી મનની ચંચળતા મટે છે, અને મન સ્થિર થાય છે. શરૂઆતમાં સ્થિરતા આવતાં વાર લાગશે, પરંતુ જપનો અભ્યાસ જેમ જેમ આગળ વધશે તેમ તેમ મન એકાગ્ર થતું જશે; અને પછી તો જપ કરતી વખતે એવી ઊંચી ભૂમિકાની પ્રાપ્તિ થશે કે જપ સિવાયનું બીજું બધું જ ભૂલી જશો. જપનું સ્મરણ કે ધ્યાન પણ પછીથી નહિ રહે. તમે એટલા બધા આત્મલીન બની જશો કે શરીરનું ભાન પણ ભૂલી જશો. એ દશામાં તમને અપાર આનંદ આવશે ને અનંત શાંતિ મળશે. ઉપરાંત, જો તમે ભક્ત હૃદયના હશો તો જપ કરતી વખતે તમારી આંખમાંથી આંસુ ચાલશે, કંઠ ગદગદ બનશે. ને હૃદય ભાવવિભોર બનીને પરમાત્માના દર્શનને માટે તલસવા માંડશે. તમારા પ્રાણમાંથી પ્રકટ થયેલા પરમાત્માનો પ્રેમાર્ણવ તમારા રોમેરોમને રસથી રંગી દેશે. એવી સ્થિતિ જ્યારે સ્વાભાવિક અથવા તો રોજની બની જાય ત્યારે તમે જપની સાધનામાં આગળ વધ્યા એવું કહી શકાય.

પ્રશ્ન : એવી ભૂમિકા માટે કેટલા જપ કરવા જોઈએ ?

ઉત્તર : એને માટે કોઈ સંખ્યાનો નિયમ નહીં કરી શકાય તેમજ એની સિદ્ધિ માટે તો હૃદયની સરળતા, નિષ્કપટતા કે નિર્મળતા જોઈએ. છતાં પણ લાંબા વખત લગી નિયમિત જપ કરવાથી ક્રમે ક્રમે એ ગુણો પેદા થાય છે, વધે છે, અને એ ભૂમિકા પણ આવી મળે છે.

૬૦. ગાયત્રી મંત્રનો જપ

પ્રશ્ન : ગાયત્રી મંત્રનો જપ એકલા બ્રાહ્મણો જ કરી શકે કે બીજા કોઈ પણ કરી શકે છે ? મને ગાયત્રી મંત્ર પ્રત્યે પ્રીતિ તથા આદરભાવ છે, એ મંત્રમાં શ્રદ્ધા પણ છે. પરંતુ કેટલાક મોટા માણસો પાસેથી એવું સાંભળવામાં આવે છે કે બ્રાહ્મણો સિવાય બીજા કોઈથી એ મંત્રનો જપ ના થઈ શકે. તો એ વિશે આપનો અભિપ્રાય શો છે ?

ઉત્તર : કેટલાક માણસો તરફથી તમે કહો છો તેવો અભિપ્રાય વ્યક્ત કરવામાં આવે છે તે સાચું છે. પરંતુ એ અભિપ્રાય વાસ્તવિક નથી. એને પ્રમાણભૂત ના માની શકાય. ગાયત્રી મંત્ર એક પવિત્ર તથા ઉત્તમ વૈદિક મંત્ર છે, અને એનો લાભ સૌ કોઈ લઈ શકે છે, એનો જપ કરવાનો અધિકાર સૌને છે. એ માટે જાતિ કે વર્ણના ભેદભાવ ના પાડી શકાય. તમે તેના જપ કોઈ પણ પ્રકારની શંકા વિના, પ્રેમ અને શ્રદ્ધાપૂર્વક કરી શકો છો. ઈશ્વરના નામસ્મરણની સ્વતંત્રતાનો ઉપયોગ કરવાની સૌને છૂટ હોવી જોઈએ.

પ્રશ્ન : જપ કરતી વખતે માળા રાખવી કે નહિ ?

ઉત્તર : શરૂઆતના તબક્કામાં માળા રાખશો તો ઠીક થઈ પડશે. અથવા તો મદદરૂપ થશે, માળા ચંચળ મનને વશ કરવામાં ફાળો આપશે. એ ઉપરાંત, નિયમિત રીતે અમુક ચોક્કસ સંખ્યાના જપ કરવાનો નિયમ પણ એથી જળવાઈ રહેશે. એ સંખ્યા પૂરી નહિ થાય ત્યાં સુધી તમે જપ કરશો જ. એવી રીતે તમારા પર એક પ્રકારનું નિયંત્રણ રહેશે. પછી આગળ વધ્યા પછી માળાની આવશ્યકતા નહિ રહે. માળા રાખશો તોય ઠીક ને નહિ રાખો તો ય ઠીક. એકાગ્રતાની સિદ્ધિ થયા પછી એ હકીકત બહુ મહત્વનો ભાગ નહિ ભજવે. માળા સાધ્ય નથી, પરંતુ મનને વશ કરવાનું ને સંખ્યા ગણતરીનું તથા નિયમબદ્ધતાનું સાધન છે એટલું યાદ રાખો તો આ પ્રશ્ન નહિ રહે.

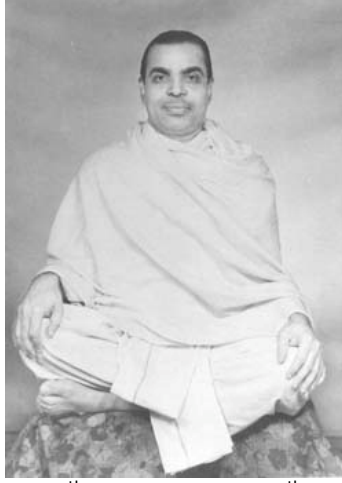
પ્રશ્ન : જપ કરતાં કરતાં મન એકાગ્ર ના રહેતું હોય તો પણ જપ કરવા ?

ઉત્તર : મનને એકાગ્ર કે સ્થિર કરવા માટે તો જપ કરવામાં આવે છે. જો પહેલેથી જ મન એકાગ્ર થઈ જાય તો તો પછી બાકી શું રહ્યું ? મનને વશ કરવું એ કાંઈ રમત નથી. તેને માટે સતત ને નિયમિત ધીરજ, ખંત તથા ઉત્સાહપૂર્વકનો પુરુષાર્થ જોઈશે. જપ એને માટેનું એક સચોટ ને સરળ સાધન છે. માટે મન સ્થિર રહેતું ના હોય તો પણ તેને છોડી દેવાની જરૂર નથી. સર્વ પ્રકારની નિરાશાને ખંખેરી કાઢીને, પ્રમાદને વશ થયા વિના જપ કરતા જ રહો. જે સત્કર્મ થઈ ગયું છે તેનું ફળ વહેલું મોડું મળશે જ. તે મિથ્યા નહિ થાય એ વાતમાં વિશ્વાસ રાખો. જપ કરતી વખતે જો મન બહારના વિષયોમાં દોડાદોડ કરતું હોય, તો આંખ બંધ કરવાને બદલે ઉઘાડી આંખે જપ કરવાની ટેવ પાડો, સામે ઈષ્ટદેવની મૂર્તિ કે છબી રાખો. એથી સ્થિરતાને સાધવામાં મદદ મળશે. કોઈ પણ સંજોગોમાં નાર્હિમત તો ના જ બનો.

(સમાપ્ત)

About the Author

(Aug 15th 1921 - Mar 18th 1984)

Author of more than hundred books, Mahatma Shri Yogeshwarji was a self-realized saint, an accomplished yogi, an excellent orator and an above par spiritual poet and writer. In a fascinating life spanning more than six decades, Shri Yogeshwarji trod the path of spiritual attainments single handedly. He dared to dream of attaining heights of spirituality without guidance of any embodied spiritual master and thus defied popular myths prevalent among the seekers of spiritual path. He blazed an illuminating path for others to follow.

Born to a poor Brahmin farmer in a small village near Ahmedabad in Gujarat, Shri Yogeshwarji lost his father at the tender age of 9. He was taken to a Hindu orphanage in Mumbai for further studies. However, God's wish was to make him pursue a different path. He left for Himalayas early in his youth at the age of 20 and thereafter made holy Himalayas his abode for penance for nearly two decades. During his stay there, he came across a number of known and unknown saints and sages. He was blessed by divine visions of many deities and highly illumined souls like Raman Maharshi and Sai Baba of Shirdi among others.

Yogeshwarji's experiences in spirituality were vivid, unusual and amazing. He succeeded in scaling the highest peak of self-realization resulting in direct communication with the Almighty. He was also blessed with extraordinary spiritual powers (siddhis) illustrated in ancient Yogic scriptures. After achieving full grace of Mother Goddess, he started to share the nectar for the benefit of mankind. He traveled to various parts of India as well as abroad on spiritual mission where he received enthusiastic welcome.

He wrote more than 100 books on various subjects and explored all form of literature. His autobiography 'Prakash Na Panthe' - much sought after by spiritual aspirants worldwide, is translated in Hindi as well as English. A large collection of his lectures in form of audio cassettes are also available.

For more than thirty years, Yogeshwarji kept his mother (Mataji Jyotirmayi) with him. Yogeshwarji was known among saints of his time as Matrubbhakta Mahatma. Shri Yogeshwarji left his physical body on March 18th 1984, while delivering a lecture at Laxminarayan Temple, Kandivali in Mumbai.

Shri Yogeshwarji left behind him a spiritual legacy in the form of Maa Sarveshwari. It has been ages since we have come across a saint of Yogeshwarji's caliber and magnitude. His manifestation will continue to provide divine inspiration for the generations to come.

*

શ્રી યોગેશ્વરજીનું સાહિત્યિક પ્રદાન

આત્મકથા	પ્રકાશના પંથે • પ્રકાશના પંથે (સંક્ષિપ્ત) • પ્રકાશ પથ કા યાત્રી • Steps towards Eternity
અનુવાદ	રમણ મહર્ષિની સુખદ સંનિધિમાં • ભારતના આધ્યાત્મિક રહસ્યની ખોજમાં • હિમગીરીમાં યોગી
અનુભવો	દિવ્ય અનુભૂતિઓ • શ્રેય અને સાધના • શ્રેય और साधना
કાવ્યો	અક્ષત • અનંત સૂર • બિંદુ • ગાંધી ગૌરવ • સાંઈ સંગીત • સનાતન સંગીત • તર્પણ • Tunes unto the infinite
કાવ્યાનુવાદ	ચંડીપાઠ • રામચરિતમાનસ • રામાયણ દર્શન • સરળ ગીતા • શિવમહિમ્નસ્તોત્ર • શિવ પાર્વતી પ્રસંગ • સુંદર કાંડ • વિષ્ણુસહસ્રનામ
ગીતો	ફૂલવાડી • હિમાલય અમારો • રશ્મિ • સ્મૃતિ
ચિંતન	બ્રહ્મસૂત્ર • ગીતા દર્શન • ગીતાનું સંગીત • ગીતા સંદેશ • ઈશાવાસ્યોપનિષદ • ઉપનિષદનું અમૃત • ઉપનિષદનો અમર વારસો • પ્રેમભક્તિની પગદંડી • શ્રીમદ્ ભાગવત • યોગ દર્શન
લેખ	આરાધના • આત્માની અમૃતવાણી • ચિંતામણી • ધ્યાન સાધના • Essence of Gita • ગીતા તત્ત્વ વિચાર • જીવન વિકાસના સોપાન • પ્રભુ પ્રાપ્તિનો પંથ • પ્રાર્થના સાધના છે • સાધના • તીર્થયાત્રા • યોગમિમાંસા
ભજનો	આલાપ • આરતી • અભિષ્પા • દ્યુતિ • પ્રસાદ • સ્વર્ગીય સૂર • તુલસીદલ
જીવનચરિત્ર	ભગવાન રમણ મહર્ષિ - જીવન અને કાર્ય
પ્રવચનો	અમર જીવન • કર્મયોગ • પાતંજલ યોગ દર્શન
પ્રસંગો	ધૂપ સુગંધ • કળીમાંથી ફૂલ • મહાભારતના મોતી • પરબનાં પાણી • સંત સમાગમ • સત્સંગ • સંત સૌરભ
પત્રો	હિમાલયનાં પત્રો
પ્રશ્નોત્તરી	અધ્યાત્મનો અર્ક • ધર્મનો મર્મ • ધર્મનો સાક્ષાત્કાર • ઈશ્વર દર્શન
નવલકથા	આગ • અગ્નિપરીક્ષા • ગોપીપ્રેમ • કાદવ અને કમળ • કાયાકલ્પ • કૃષ્ણ રુકમિણી • પરભવની પ્રીત • રક્ષા • સમર્પણ • પરિક્ષિત • પરિમલ • પ્રીત પુરાની • પ્રેમ અને વાસના • રસેશ્વરી • ઉત્તરપથ • યોગોનુયોગ
સુવાક્યો	પરબડી • સર્વમંગલ
વાર્તાઓ	રોશની

*